

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΛΟΓΙΑ
(ΣΕ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΤΟ Ι.Μ.Σ./Ι.Τ.Ε.)

Μαρίνα Δημητριάδου

**ΟΙ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ ΤΩΝ ΤΖΕΛΑΛΗΔΩΝ
ΚΑΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ
ΤΗΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΟΣΜΑΝ**
μια επαναπροσέγγιση

Ρέθυμνο 2009

Μαρίνα Δημητριάδου

Οι εξεγέρσεις των Τζελαλήδων και το ζήτημα της ηγεμονίας της δυναστείας του Οσμάν: μια επαναπροσέγγιση

Τελική Διπλωματική Εργασία

Πρόγραμμα Τουρκικών Σπουδών/Ι.Μ.Σ.

Πανεπιστήμιο Κρήτης

Ρέθυμνο 2009

Επιβλέπων καθηγητής: Ηλίας Κολοβός

Επιτροπή: Έφη Αβδελά, Μαρίνος Σαρηγιάννης

Η εικόνα του εξωφύλλου, ο Köroğlu με το σπαθί και το σάζι του έξω από τα τείχη κάποιας πόλης, προέρχεται από ηχογράφιση της όπερας Koroglu (1937) του εθνικού συνθέτη του Αζερμπαϊτζάν Uzeir Hacıbekov (1885-1948) σε δίσκο βινυλίου σοβιετικής παραγωγής. Η όπερα θεωρείται η πιο διάσημη μουσική παράσταση της χώρας και έχει κατ' επανάληψη ανεβεί από την Κρατική Ακαδημία Όπερας και Σχολής Μπαλέτου του Αζερμπαϊτζάν προσελκύοντας πλήθος κόσμου. Βρίσκεται στην ιστοσελίδα των Τραγουδιστών Muğam Αμερικής (<http://mugham.org/i/?p=80>) και χρησιμοποιείται με την άδειά τους.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	4
Εισαγωγή.....	5
1. Οι Τζελαλήδες.....	16
Α. Ένα περιστατικό για αρχή	16
Β. Οι Τζελαλήδες στην ιστορία.....	16
Γ. Ζητήματα περιοδολόγησης	26
2. Οι αιτίες των εξεγέρσεων σύμφωνα με τις πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές	29
Α. Οικονομικός παράγοντας.....	29
Β. Πληθυσμιακή πίεση	33
Γ. Μετασχηματισμός της επαρχιακής διοίκησης	35
Δ. Οικολογικός παράγοντας	40
Ε. Εξοπλισμός των υπηκόων της αυτοκρατορίας.....	42
ΣΤ. Διάβρωση των ορίων μεταξύ της μη φορολογούμενης ελίτ και των ρεαγιά	45
Ζ. Διάχυτη εξεγερτικότητα.....	47
Η. Μακρόχρονη απουσία του στρατού στα σύνορα.....	48
Θ. Karen Barkey, <i>Bandits and bureaucrats: The Ottoman route to state centralization</i>	49
Ι. Κάποιες παρατηρήσεις.....	59
3. Τζελαλήδες: Αντάρτες ή ληστές χωρίς αιτία;	63
Α. Εξεγέρσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.....	64
Β. Η αντιμετώπιση των κατοίκων της υπαίθρου της αυτοκρατορίας.....	68
Γ. Διαμαρτυρία, συλλογική δράση και βία.....	73
Δ. Γιατί όχι στα Βαλκάνια;.....	80
4. Ηγεμονία και η απουσία της	84
Α. Το κράτος ως προστάτης	84
Β. Ο καδής και τα ιεροδικεία	90
Γ. Η εφαρμογή των ανταλετναμέδων	94
Δ. Τα κατάστιχα και οι «κρυμμένες μαρτυρίες»	98

Ε. Εκτεταμένη δυσαρέσκεια.....	106
ΣΤ. Η φωνή των Τζελαλήδων	119
Ζ. Λαϊκή παραγωγή: επιθυμία ενός άλλου κόσμου.....	136
Συμπεράσματα.....	142
<i>Βιβλιογραφία.....</i>	<i>147</i>

Ευχαριστίες

Το μεταπτυχιακό Πρόγραμμα στην Τουρκολογία υπήρξε για μένα ένα ταξίδι, όχι απλά γνώσης, αλλά ζωής, με κορύφωση τούτη εδώ τη διπλωματική εργασία. Θα ήθελα, για αρχή, να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου στο Πρόγραμμα, Αντώνη Αναστασόπουλο, Ηλία Κολοβό, Μαρίνο Σαρηγιάννη, Μάριο Χατζηαναστάση και Γκιουλσούν Αϊβαλή, οι οποίοι δημιούργησαν έναν φιλικό και πραγματικά συναδελφικό χώρο για να πλαισιώσουν την αντικειμενικά δύσκολη και απαιτητική σπουδή στο πρόγραμμά μας. Έπειτα θα ήθελα να ευχαριστήσω το Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών και το Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας για τις υποτροφίες που είχα την τιμή να μου χορηγηθούν και τη δυνατότητα να αισθάνομαι συχνά τον υπέροχο οίκημα του Ινστιτούτου ως σπίτι μου.

Για το παρόν κείμενο, παρότι η συνεργασία που είχα με τους υπεύθυνους καθηγητές μου ήταν πολύ μικρή, βρίσκονταν πάντα στη σκέψη μου όταν έγραφα. Ευχαριστώ τον επόπτη μου, Ηλία Κολοβό, που με προθυμία διάβασε ταχύτατα τα δύο χειρόγρατά μου και έκανε χρήσιμες παρατηρήσεις –αν και δεν τις ενσωμάτωσα όλες– και με εμπύχωνε για την τελική πορεία. Ευχαριστώ ιδιαίτερος την Έφη Αβδελά, η οποία είχε την ιδέα για το θέμα της διπλωματικής, το οποίο γεννήθηκε σε ένα σεμινάριό της. Δεν ξέρω πώς να της εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου για τα πολλά επίπεδα στα οποία έχει σταθεί αφορμή να αλλάξω. Ευχαριστώ το Μαρίνο Σαρηγιάννη που συνιστά για μένα αστείρευτο παράδειγμα για την αγάπη προς το αντικείμενό μας και για τη γνήσια χαρά προς τη γνώση. Πολύ θα ήθελα να τον μιμηθώ. Παρόλο που δεν είχα το χρόνο να συνεργαστούμε για την παρούσα εργασία, με βεβαιότητα θα καταφύγω στη γνώση, τις σκέψεις και τον ενθουσιασμό του στο άμεσο μέλλον.

Τέλος θα ήθελα να εκφράσω βαθιά ευγνωμοσύνη σε κάθε υπεύθυνο για το γεγονός ότι δεν υπέκυψε το Πρόγραμμα και το Τμήμα στην εντατικοποίηση των σπουδών και μου δόθηκε η δυνατότητα να επιλέξω το χρόνο περάτωσης αυτής της εργασίας. Θα θεωρούσα μια διαφορετική συμπεριφορά ως εξαναγκαστική, αντίστοιχη του εξαναγκασμού των σχολικών μου χρόνων, πατερναλιστική και προσβλητική. Το πανεπιστήμιο πρέπει και οφείλει να επιδιώκει την ιδανικότητα και σε έναν ιδανικό κόσμο τέτοιες συμπεριφορές είναι αδιανόητες. Ελπίζω και οι συνάδελφοί μου στο μέλλον να έχουν τη δυνατότητα επιλογής για το χρόνο περάτωσης των σπουδών τους.

Εισαγωγή

Ως «εξεγέρσεις των Τζελαλήδων» αναφέρονται από τους σύγχρονους και τους οθωμανούς ιστορικούς βίαια επεισόδια που τάραξαν την Ανατολία και παρουσιάστηκαν με μεγαλύτερη ένταση στο τελευταίο τέταρτο του 16^{ου} αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 17^{ου}. Στην κορύφωσή τους κινητοποίησαν χιλιάδες άντρες με πυροβόλα όπλα που λήστευαν, σκότωναν, καταλάμβαναν πόλεις, ενώ έφτασαν να απειλήσουν ακόμη και την πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το σκηνικό της Ανατολίας¹ άλλαξε δραματικά αυτή την περίοδο· οι πόλεις οχυρώθηκαν και οι ύπαιθρος εγκαταλείφθηκε από τους κατοίκους της.

Ο όρος «Τζελαλής» φαίνεται ότι προερχόταν από μια «πολιτική και θρησκευτική εξέγερση» στην Αμάσεια το 1519,² με επικεφαλής κάποιο σείχη Τζελάλ. Ισχυριζόμενος ότι ήταν ο Μαχντί,³ κινητοποίησε περίπου 20.000 ετερόδοξους, κυρίως τουρκομάνους, νομάδες.⁴ Η εξέγερση πνίγηκε στο αίμα, αλλά το όνομα του Τζελάλ επιβίωσε: η διοίκηση θα το χρησιμοποιούσε ως σκληρό χαρακτηρισμό για ομάδες και άτομα με *ετερόκλητη* δράση, την οποία η κεντρική εξουσία θεωρούσε παραβατική και επικίνδυνη.⁵ Όταν αναφέρεται από τους σύγχρονους ιστορικούς, συνήθως προσδιορίζει τα επεισόδια στην ταραγμένη Ανατολία στο τελευταίο τέταρτο του 16^{ου} με πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα.⁶

Οι αναταραχές ήταν ενδημικές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ωστόσο στην υπό εξέταση περίοδο, έλαβαν διαστάσεις τέτοιες ούτως ώστε να χαρακτηρίζονται,

¹ Χρησιμοποιώ τον όρο «Ανατολία», με τον οποίο απαντάται στη διεθνή βιβλιογραφία η «Μικρά Ασία».

² Griswold, λήμμα «Djalālī», *Encyclopaedia of Islam*, 2^η έκδοση (στο εξής *EI²*), 238.

³ Ο γιος του 11^{ου} ιμάμη των σιιτών που σύμφωνα με την παράδοση εξαφανίστηκε μετά την κηδεία του πατέρα του και θα εμφανιζόταν λίγο πριν την Ημέρα της Κρίσεως.

⁴ Griswold *EI²*, 238· Karen Barkey, *Bandits and bureaucrats: The Ottoman route to state centralization*, Cornell University Press, Ίθακα/Λονδίνο 1994, 154 υποσημ. 27· Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and modern Turkey*, τ. Α': Empire of the Gazis: The rise and decline of the Ottoman Empire, 1280-1808, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1997², 86. Τόσο οι Οθωμανοί όσο και οι σύγχρονοι ιστορικοί αντιλαμβάνονται ως ετερόδοξους τους πληθυσμούς που δεν ακολουθούσαν τις θεωρήσεις και τις θρησκευτικές πρακτικές του επίσημου σουννιτικού ισλάμ.

⁵ Oktay Özel, «The reign of violence: The Celâlis (c. 1550-1700)» στο Christine Woodhead (επιμ.), *The Ottoman World*, Routledge, Λονδίνο (υπό έκδοση). Οφείλω θερμές ευχαριστίες στο συγγραφέα, που πρόθυμα μου απέστειλε και μου επέτρεψε να χρησιμοποιήσω το χειρόγραφο του. Ενδεχομένως μέρος των θέσεών του που παρουσιάζω, να αλλάξουν στο τελικό κείμενο.

⁶ Όπως θα δούμε στη συνέχεια, υπάρχουν διαφορετικές περιοδολογίες για τη δράση των Τζελαλήδων.

ανάμεσα στα άλλα, ως «μικρασιατικοί εμφύλιοι πόλεμοι»,⁷ ως «λαϊκές εξεγέρσεις»,⁸ ως ένα από τα «τρία μέτωπα» της διοίκησης μαζί με τους πολέμους εναντίον των Σαφαβίδων του Ιράν (1578-1590 και 1603-1639) και κατά των Αψβούργων της Αυστροουγγαρίας (1593-1606)⁹ και ως μια «τρομερή κίνηση που κλόνισε τα κοινωνικά και πολιτικά θεμέλια της αυτοκρατορίας».¹⁰ Τα επεισόδια αυτά, που κινητοποιήσαν χιλιάδες, ίσως και εκατομμύρια, άτομα, κυρίως στην Ανατολία.

Σύμφωνα με τη μέχρι πρόσφατα δημοφιλή περιοδολόγηση του Akdağ, η κίνηση χωρίζεται σε δύο φάσεις: στην πρώτη φάση (1596-1603) μικρές ομάδες 10-15 ατόμων και με σύντομη διάρκεια ζωής, κινούνταν ληστρικά σε τοπικό επίπεδο,¹¹ ενώ στη δεύτερη φάση (1604-1610, περίοδος Fetret/Μεσοβασιλείας) ενώνονταν σε στρατούς που αριθμούσαν εκατοντάδες ή χιλιάδες άτομα, οι οποίοι έθεταν ως στόχους ακόμη και οχυρωμένες πόλεις. Η δεύτερη φάση αναφέρεται και ως η «Μεγάλη Φυγή» (Büyük Kaçgun), καθώς σε αυτή την περίοδο υπήρξε εκτεταμένη ερήμωση της υπαίθρου της Ανατολίας. Ενώ οι χρονολογίες που έχουν δοθεί για τη μετάβαση από τις μικρές και μεμονωμένες ομάδες στους στρατούς που κάλυπταν μεγάλες αποστάσεις είναι γενικά αποδεκτές, κάποιιοι ερευνητές τείνουν να εκτείνουν τα χρονικά όρια των εξεγέρσεων μέχρι το τέλος του 17^{ου} αιώνα.¹²

Οι οθωμανοί ιστορικοί ερμήνευσαν τις εξεγέρσεις στο πλαίσιο της διοικητικής και ηθικής κρίσης της αυτοκρατορίας, ως ένδειξη και προϊόν της παρακμής της. Οι ιστορικοί που μελετήθηκαν ανήκαν στο σύνολό τους στη γραφειοκρατική και διοικητική ελίτ της αυτοκρατορίας. Η σύνδεσή τους με τον κρατικό μηχανισμό, οι φιλοδοξίες και οι αποτυχίες τους, επηρέασαν τη γραφή και τις ερμηνείες που έδιναν. Ο σύγχρονος των γεγονότων Μουσταφά Σελανικί Εφέντι (θαν. περ. 1600) κατέλαβε διάφορα κρατικά αξιώματα και έγραψε ιστορία της αυτοκρατορίας για το διάστημα

⁷ Suraiya Faroqhi, «Political activity among Ottoman taxpayers and the problem of sultanlic legitimation (1570-1650)» στο *Coping with the state: Political conflict and crime in the Ottoman Empire, 1550-1720*, The Isis Press, Ιστανμπούλ 1995, 38· της ίδιας, «Crisis and change, 1590-1699» στο İnalcık & Quataert (επιμ.), *An economic and social change of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ/Νέα Υόρκη 1997, τ. Β', 585.

⁸ Haim Gerber, *The social origins of the modern Middle East*, Lynne Rienner Publishers/ Mansel Publishing Ltd, Κολοράντο/Λονδίνο 1987, 15.

⁹ William Griswold, *The Great Anatolian Rebellion, 1000-1020/1591-1611*, Klaus Schwarz Verlag, Βερολίνο 1983, 56 και Colin Imber, *The Ottoman Empire: The structure of power*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2002, 72.

¹⁰ Halil İnalcık «Military and fiscal transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700», *Archivum Ottomanicum* 6 (1980), 284, 285.

¹¹ Mustafa Akdağ, *Celālî İsyanları (1550-1603)* [Οι εξεγέρσεις των Τζελαλήδων], Ankara Üniversitesi Basımevi, Άγκυρα 1963, 2-3· Barkey, *Bandits..., 196*, υποσημ. 8.

¹² Αυτοί είναι ο Shaw, η Faroqhi και ο Özel. Βλ. τη σχετική ενότητα.

1563-1600, με χαρακτήρα περισσότερο ημερολογιακό, παρά επίσημης ιστορίας. Αντλεί τις πληροφορίες από τις γνωριμίες του και επίσημα έγγραφα του Ντιβανίου. Στην καταγραφή συμπεριλαμβάνει και κριτική σε αυτό που θεωρεί ως παρακμή της αυτοκρατορίας.¹³ Το έργο του Ιμπραήμ Πετσεβί (1574-περ. 1649/50) καλύπτει τα έτη 1520-1640, ενώ για τα έτη 1590-1632 γράφει συχνά από την προσωπική του εμπειρία. Ανάμεσα στις πολλές θέσεις του, υπήρξε και mukabeleci (υπάλληλος) του Κουγιουτζού Μουράτ Πασά, του μεγάλου βεζίρη που θα έπαιζε καθοριστικό ρόλο σε μια αποφασιστική κίνηση καταστολής της κίνησης των Τζελαλήδων. Για τη συγγραφή της ιστορίας του, βασίστηκε, εκτός από την προσωπική του εμπειρία, σε προγενέστερα ιστορικά έργα, καθώς και στις μαρτυρίες υψηλόβαθμων αξιωματούχων.¹⁴ Ο μεταγενέστερος Κιατίπ Τσελεμπί (1609-1657) θεωρείται ο πιο παραγωγικός οθωμανός διανοητής του 17^{ου} αιώνα. Το έργο του, *Fezleke*, συνιστά ένα χρονικό της οθωμανικής ιστορίας για το διάστημα 1591-1654, για τη συγγραφή του οποίου βασίστηκε σε προγενέστερους ιστορικούς και στην προσωπική του αντίληψη για τα σύγχρονά του γεγονότα.¹⁵ Ο Μουσταφά Ναϊμά (1655-1716), διορισμένος ιστορικός της αυτοκρατορίας, καλύπτει την περίοδο 1591-1660, γράφοντας στην κλασική φόρμα των χρονικών, αντλώντας πληροφορίες από πολλά προγενέστερα οθωμανικά ιστορικά έργα.¹⁶ Στο κείμενο δεν κρίθηκε απαραίτητο να υπάρξει μια ξεχωριστή ενότητα για τις θέσεις των οθωμανών ιστορικών. Με ενδιαφέρει κυρίως η διαπραγμάτευση του θέματος στη σύγχρονη ιστοριογραφία, η οποία, άλλωστε, στέκεται αρκετά εγγύς στις πηγές της για τις ερμηνείες που δίνει.

Η δευτερεύουσα βιβλιογραφία παρουσιάζεται αρκετά αναλυτικά στη συνέχεια του κειμένου. Οι κύριες ερμηνείες που έχουν δοθεί συνδέουν και εξηγούν τις κινήσεις ως αποτέλεσμα δραματικών εξελίξεων που γνώρισε η Οθωμανική Αυτοκρατορία στο διάστημα που προηγήθηκε. Οι οικονομικές δυσκολίες της, μέρος μιας ευρύτερης οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη· μακρόχρονες πολεμικές επιχειρήσεις που απομυζούσαν τον αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο, τα βάρη του οποίου έπεφταν στον αγροτικό πληθυσμό· αυξημένη διαφθορά και παραβατικότητα των μελών της διοίκησης, δείγμα της κρίσης της αυτοκρατορίας· μια εντυπωσιακή αύξηση του πληθυσμού, η οποία παρήγαγε έναν πλεονάζοντα πληθυσμό που δεν μπορούσε να

¹³ Mehmed İpşirli, λήμμα «Selānīkī», *EF*.

¹⁴ F. Babinger [-Cristine Woodhead], λήμμα «Pečewī», *EF*.

¹⁵ Orhan Şaik Gökyay, λήμμα «Kātib Čelebi», *EF*.

¹⁶ Cristine Woodhead, λήμμα «Na‘īmā», *EF*.

απορροφηθεί από το σύστημα· μετασχηματισμοί στο διοικητικό και φοροεισπρακτικό σύστημα που δημιούργησαν δυσαρέσκεια όχι μόνο στους υπηκόους, αλλά και στη διοικητική και γραφειοκρατική ελίτ της αυτοκρατορίας· κλιματολογικές αλλαγές με αποτυχημένες σοδειές, που αύξαναν τις συγκρουσιακές τάσεις στην ύπαιθρο και δυσκόλευαν τον ανεφοδιασμό των πόλεων· η εξέλιξη στην τεχνολογία του πολέμου με την εμφάνιση των πυροβόλων όπλων, που έθεσαν εκτός μάχης το παραδοσιακό ιππικό το οποίο συνδεόταν με το τιμαριωτικό σύστημα και αύξησαν τη βία στην ύπαιθρο με τον εξοπλισμό των κατοίκων της, είναι κάποιες από τις αιτίες των εξεγέρσεων που έχει δώσει η δευτερογενής βιβλιογραφία.

Κάποια από τα παραπάνω εμφανίζονται στις τρεις μονογραφίες που έχουν γραφτεί για τις εξεγέρσεις: του Mustafa Akdağ, *Celālî İsyanları*, 1963· του William Griswold, *The Great Anatolian rebellion, 1591-1611*, 1983· και της Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman route to state centralization*, 1994. Οι παραπάνω έρευνες εμπλουτίζονται από άρθρα και ερμηνείες των κινήσεων που βρίσκονται σε γενικότερους τόμους, και θα παρουσιαστούν αναλυτικότερα στη συνέχεια.

Στην πλειονότητά τους οι σχετικές έρευνες, σύμφωνα με την επιχειρηματολογία της παρούσας εργασίας, στερούν από τους εμπλεκόμενους στις κινήσεις, αλλά και από τους υπηκόους της αυτοκρατορίας, μια αυτόνομη σφαίρα πολιτικής έκφρασης, εμφανίζοντας τα επεισόδια σχεδόν ως μηχανιστικές αντιδράσεις στις παραπάνω εξελίξεις. Θεωρώντας ότι οι ερευνητές έχουν επικεντρωθεί στις αιτίες και τα αποτελέσματα των εξεγέρσεων, η παρούσα εργασία στέκεται περισσότερο στις εξεγέρσεις αυτές καθαυτές επιχειρώντας να επιχειρώντας να ανακαλύψει τη φωνή των Τζελαλήδων, αλλά και των κατοίκων της υπαίθρου, μέσα από τις πράξεις τους, αλλά και τις μαρτυρίες που φτάνουν στον ιστορικό πολλαπλά διαμεσολαβημένες. Σε αυτή την πράξη δημιουργούνται ερωτήματα σχετικά με την υποδοχή και αποδοχή που είχαν τα κύρια νομιμοποιητικά εργαλεία της οθωμανικής δυναστείας, του προστάτη και νικητή σουλτάνου,¹⁷ και επιπλέον αφήνουν ανοιχτά ενδεχόμενα για την πιθανότητα ύπαρξης διασπαστικών κινήσεων. Οι σύγχρονοι ιστορικοί παρουσιάζουν

¹⁷ Η έμφαση δίνεται στις διακηρύξεις της οθωμανικής δυναστείας για την προστασία των υπηκόων και την απονομή δικαιοσύνης. Για την εικόνα του νικητή σουλτάνου, την οποία φρόντιζαν να συντηρούν οι οθωμανοί ηγεμόνες ακόμη και σε περιόδους απουσίας σημαντικών στρατιωτικών και νικηφόρων επιχειρήσεων, βλ. την ενότητα Victorious Sultan στο Hakan T. Karateke, «Legitimizing the Ottoman sultanate: A framework for historical analysis» στο του ίδιου και Maurus Reinkowski (επιμ.), *Legitimizing the order: The Ottoman rhetoric of state power*, Brill, Λάιντεν-Βοστώνη 2005, 42-46. Στο παρόν κείμενο το συγκεκριμένο μοτίβο δεν αναλύεται.

τους συμμετέχοντες στις κινήσεις περισσότερο ως φυσική παρά ως πολιτική δύναμη, που σύρονται από τις φιλοδοξίες των επικεφαλής τους και από τις συγκυρίες. Στην κάλυψη αυτού του κενού, στην ανακάλυψη ενός ίσως περισσότερο αυτόνομου χώρου πολιτικής έκφρασης των Τζελαλήδων, αλλά και των κατοίκων της υπαίθρου, επιχειρεί να συμβάλει η παρούσα έρευνα, με κύριο στόχο να θέσει ερωτήματα και να διατυπώσει υποθέσεις. Αναλυτικότερα στοιχεία για τα παραπάνω και τη συμβολή του παρόντος κειμένου στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, βρίσκονται στην ενότητα των συμπερασμάτων.

Στην ανάλυσή μου κεντρική θέση κατέχει η έννοια της ηγεμονίας έτσι όπως διατυπώθηκε από τον Antonio Gramsci και αναδιαμορφώθηκε στα κείμενα των Subaltern Studies και του James Scott, καθώς και το διπολικό σχήμα κυρίαρχων και κυριαρχούμενων.¹⁸ Ο Gramsci, προσπαθώντας να ερμηνεύσει τους λόγους που δεν εξεγειρόταν ο αγροτικός πληθυσμός της Ιταλίας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, διατύπωσε την υπόθεση ότι η κοσμοθεώρηση των ελίτ επιβάλλεται στις κυριαρχούμενες ομάδες και εσωτερικεύεται, γίνεται μέρος της δικής τους αντίληψης για τον κόσμο.¹⁹ Αντίθετα οι Subaltern Studies διαφωνούν με την ύπαρξη αυτής της ηγεμονίας, αναγνωρίζοντας ως εγγενή την ύπαρξη αυτόνομων σφαιρών πολιτικής έκφρασης στους κυριαρχούμενους πληθυσμούς. Αυτή την πολιτική έκφραση προσπαθούν να αποκαλύψουν μέσα από τις ρωγμές του λόγου των ελίτ για τους κυριαρχούμενους, καθώς οι τελευταίοι δεν έχουν δική τους φωνή στις πηγές.²⁰ Ο Scott²¹ συμβάλλει περαιτέρω, υποστηρίζοντας ότι η φαινομενική υποταγή των κυριαρχούμενων καλύπτει ενέργειες, μικρές και καθημερινές, που δείχνουν ότι η κυριαρχία δεν γίνεται απαραίτητα αντιληπτή ως νομιμοποιημένη ή δίκαιη. Τα «όπλα των αδυνάτων», καθώς και η υιοθέτηση μιας δημόσιας γλώσσας μπροστά στον κυρίαρχο («δημόσιες μαρτυρίες»), που διαφέρει από την κρυφή, όταν αυτός

¹⁸ Ως κυρίαρχους αντιλαμβάνομαι τους κρατικούς αξιωματούχους σε θέσεις εξουσίας καθώς και τη διανοητική ελίτ που διαμορφώνει και αναπαράγει τον κρατικό λόγο (discourse). Τη θέση του κυριαρχούμενου έχουν στην ανάλυσή μου οι κάτοικοι της υπαίθρου και των πόλεων (με έμφαση στους πρώτους) και οι συμμετέχοντες στις ομάδες των σουχτέδων, των Τζελαλήδων, των il erleri και των μισθοφορικών σωμάτων.

¹⁹ Antonio Gramsci, Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence & Wishart, Λονδίνο 1986⁶. David Arnold, «Gramsci and peasant subalternity in India», *Journal of Peasant Studies* 11/4 (1984), 155-177.

²⁰ Ranajit Guha, «Introduction» στο του ιδίου (επιμ.), *A Subaltern Studies reader, 1986-1995*, University of Minnesota Press, Μινεάπολις & Λονδίνο 1999², ix-xxii.

²¹ James C. Scott, *Weapons of the weak: Everyday forms of peasant resistance*, Yale University Press, New Haven/Λονδίνο 1985· του ιδίου, *Domination and the art of resistance: Hidden transcripts*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν & Λονδίνο 1990.

απουσιάζει («κρυμμένες μαρτυρίες»), δείχνουν τις προσπάθειες των κυριαρχούμενων να βελτιώσουν τις συνθήκες της ζωής τους στο πλαίσιο των σχέσεων εξουσίας, χωρίς όμως να θεωρούν δίκαιες τις μορφές κυριαρχίας στις οποίες υπόκεινται. Η κύριά μου διαφωνία με τα προηγούμενα έγκειται στην παραδοχή των Subaltern Studies για την ύπαρξη μιας αυτόνομης σφαίρας πολιτικής έκφρασης των κυριαρχούμενων, πράγμα που θεωρώ ότι συνιστά την κυριότερη αναλυτική αδυναμία του σχήματός τους. Στην παρούσα εργασία, η ύπαρξη αυτού του χώρου είναι ζητούμενη και δεν θεωρείται εγγενής.

Άλλη μία κεντρική έννοια στην ανάλυσή μου είναι αυτή της νομιμοποίησης. Στον ορισμό της θα υιοθετήσω το περιεχόμενο που της δίνει ο Karateke ως «την *πεποίθηση* του κυριαρχούμενου πληθυσμού στη νομιμότητα του ηγεμόνα ή του κράτους [δηλαδή του] δικαιώματος να έχει την εξουσία λόγω της πολιτικής ισχύος και της πραγματιστικής αποδοχής της από όσους υπόκεινται σε αυτή την ισχύ».²²

Στο κείμενό μου στέκομαι κριτικά απέναντι σε μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας, χωρίς αυτό να ακυρώνει το σεβασμό μου προς τους ερευνητές που την έχουν παράγει. Ένα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η βιβλιογραφία που έχω χρησιμοποιήσει είναι ότι καλύπτει ένα χρονικό εύρος μισού αιώνα, από τη δεκαετία του 1960 μέχρι σήμερα, περίοδο κατά την οποία έχει προχωρήσει η έρευνα, και έχουν αλλάξει αρκετά στοιχεία της αντίληψής μας για την αυτοκρατορία. Στέκομαι περισσότερο σε ζητήματα που δεν έχουν συζητηθεί ιδιαίτερα, ενώ αποφεύγω όσα έχουν απασχολήσει σε μεγάλη έκταση τους ερευνητές, όπως για παράδειγμα αν συνιστά παρακμή ο μετασχηματισμός της αυτοκρατορίας από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα, όψη της οποίας συνιστούν οι εξεγέρσεις. Σημαντικό μέρος αφιερώνω στο προαναφερθέν βιβλίο της Barkey, το οποίο συνιστά το ένα από τα τρία βασικά εγχειρίδια για το θέμα, καθώς δεν έχει δεχτεί απολύτως καμία σοβαρή κριτική.

Ένα ζήτημα με το οποίο απέφυγα να ασχοληθώ είναι αυτό της θρησκείας. Ένα τέτοιο εγχείρημα θα διπλασίαζε τον όγκο της παρούσας έρευνας, σε ένα πεδίο με το οποίο δεν είμαι καθόλου εξοικειωμένη. Ωστόσο, η θρησκεία συνιστούσε όχι μόνο το βασικό μέσο κοσμοθεώρησης του συνόλου των κατοίκων της αυτοκρατορίας, αλλά και ένα σημαντικό νομιμοποιητικό εργαλείο της οθωμανικής δυναστείας. Ο ίδιος ο σουλτάνος είχε, από το 1517, το ρόλο του προστάτη των Ιερών Πόλεων, της Μέκκας και της Μεδίνας, πράγμα που του έδινε σημαντικό κύρος στους μουσουλμανικούς

²² Karateke, «Legitimizing...», 15.

πληθυσμούς και εκτός αυτοκρατορίας.²³ Το γεγονός ότι οι εξεγέρσεις των Τζελαλήδων δεν έλαβαν θρησκευτική διάσταση, αλλά και ότι ετερόδοξοι πληθυσμοί της αυτοκρατορίας με σημαντική εξεγερτική δράση, όπως οι Κιζιλμπάσηδες, φαίνεται ότι δεν συμμετείχαν στις κινήσεις, είναι με βεβαιότητα ένα στοιχείο που αξίζει προσοχή. Παράλληλα, ενώ αφιερώνω μια υποενοότητα προβληματιζόμενη για την ανυπαρξία των κινήσεων στα Βαλκάνια, δεν έκανα το ίδιο και για τις αραβικές επαρχίες. Η διοίκηση των περιοχών αυτών, που εντάχθηκαν από το 1517 στο σώμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, διέφερε σημαντικά από τη διοίκηση των κεντρικών επαρχιών, και η γνώση μου περιορίζεται στα βασικά χαρακτηριστικά της. Η διερεύνησή των δύο αυτών θεμάτων υπερέβαινε τις δυνατότητες τις παρούσας έρευνας.

Φαίνεται πως το ενδιαφέρον για τους Τζελαλήδες έχει αυξηθεί την τελευταία δεκαετία. Αυτό δείχνει η επανέκδοση, το 1995, ενός συλλογικού τόμου του έργου του Akdağ που είχε εκδοθεί το 1972, μετά το θάνατό του,²⁴ η μετάφραση του βιβλίου του Griswold στα τουρκικά,²⁵ καθώς και αρκετές ανακοινώσεις σε συνέδρια που επιχειρούν επαναπροσεγγίσεις. Το ανανεωμένο αυτό ενδιαφέρον ίσως έχει επηρεαστεί από τα κοινωνικά κινήματα των τελευταίων δεκαετιών και εκφράζει μια νέα σχετικά τάση στην έρευνα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για απομάκρυνση από την ιστορία των προσωπικοτήτων. Στο πλαίσιο αυτό κινείται και η παρούσα εργασία.

Η γραφή μου έχει επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από τις αφηγηματικές στρατηγικές των Subaltern Studies. Τα άρθρα τους μοιάζουν αρκετά με αστυνομικά διηγήματα, με τα στοιχεία που στηρίζουν το βασικό επιχείρημα να αποκαλύπτονται βαθμιαία. Ως εκ τούτου, στις τελευταίες δύο ενότητες, που συνιστούν τη βασική έρευνα, δεν αποκαλύπτονται όλα τα στοιχεία που σχετίζονται με τους τίτλους των υποενοτήτων. Το επιχείρημά μου δομείται σταδιακά και με ανατροπές. Τα περιστατικά που παρατίθενται, προηγούνται των υποθέσεων τις οποίες θεωρώ ότι

²³ Hüseyin Yılmaz, λήμμα «Imperial ideology» στο Gábor Ágoston και Bruce Masters (επιμ.), *Encyclopaedia of the Ottoman Empire, Facts on File*, Νέα Υόρκη 2009, 273. Ο τίτλος του χαλίφη, του επικεφαλής της κοινότητας των μουσουλμάνων, πιθανότατα άρχισε να απασχολεί τους οθωμανούς σουλτάνους και να αποκτά πολιτικό περιεχόμενο περισσότερο από το 18^ο αιώνα. Το χαλιφάτο, ήδη υπό τους Μαμελούκους της Αιγύπτου, φαίνεται ότι είχε εξασθενήσει ως πολιτικός θεσμός: Kareteke, «Legitimizing...», 21-32. Βλ. και Kafadar, «The question of Ottoman decline», *Harvard Middle Eastern and Islamic Review* 4/1-2 (1997-98), 40.

²⁴ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası. Celali İsyanları* [Οι αγώνες του τουρκικού λαού για ηρεμία και γαλήνη. Οι εξεγέρσεις των Τζελαλήδων], Cem Yayınevi, Ισταμπούλ 1995. Πρόκειται για τη συρραφή τριών έργων του Akdağ.

²⁵ William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan, 1591-1611*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ισταμπούλ 2000.

στηρίζουν. Το πλήρες επιχείρημα αποκαλύπτεται στις τελευταίες σελίδες. Ως εκ τούτου, θα είμαι φειδωλή στην αφηγηματική παρουσίαση της δομής. Αναλυτικότερα στοιχεία βρίσκονται στην ενότητα των συμπερασμάτων.

Το κείμενο έχει οργανωθεί σε τέσσερις βασικές ενότητες: η πρώτη ενότητα, με τίτλο «Τζελαλήδες», συνιστά το κυρίως ιστορικό κομμάτι της εργασίας, χωρίς να επαναλαμβάνει τα γενικά στοιχεία που έχουν παρουσιαστεί στην εισαγωγή. Χωρίζεται σε τρεις υποενότητες. Η πρώτη («Ένα επεισόδιο για αρχή») παρουσιάζει ένα περιστατικό, χαρακτηριστικό κατά τη γνώμη μου της περιόδου που ονομάζει ο Akdağ ως πρώτη φάση των κινήσεων (1596-1603), όταν μικρές και βραχύβιες ομάδες λυμαίνονταν την ύπαιθρο της Ανατολίας. Η δεύτερη ενότητα («οι Τζελαλήδες στην ιστορία») συνιστά μια σύντομη χρονολογική ιστορία της δράσης των μεγάλων στρατών των Τζελαλήδων, όπως έχουν καταγραφεί στη δευτερογενή βιβλιογραφία, διανθισμένη με στοιχεία από οθωμανούς ιστοριογράφους. Η εξιστόρηση δίνει μια ικανοποιητική εικόνα της εντυπωσιακής δράσης των στρατών αυτών. Στο κείμενο πρωταγωνιστές είναι οι «μεγάλοι Τζελαλήδες αρχηγοί», όπως έχει επικρατήσει να απαντώνται στις δευτερογενείς πηγές, ενώ η συμμετοχή των χιλιάδων ατόμων που συγκροτούν τους στρατούς αποσιωπάται. Μόνο στο τέλος της ενότητας εμφανίζεται το ερώτημα για τα χιλιάδες αυτά άτομα, η φωνή των οποίων είναι ανύπαρκτη στις πηγές, και για οποιουδήποτε λόγους ανέδειξαν αυτούς που αναγνωρίζουμε ως «μεγάλους τζελαλήδες αρχηγούς». Η τρίτη ενότητα αφορά τις διαφορετικές περιοδολογήσεις που έχουν δοθεί για τις εξεγέρσεις, κάποιες από τις οποίες ξεκινούν από το 1519, με την εξέγερση του σείχη Τζελάλ που δάνεισε το όνομά του στους Τζελαλήδες, και τελειώνουν στα τέλη του 17^{ου} αιώνα. Στο τέλος της ενότητας εξηγώ τους λόγους για τους οποίους θεωρώ ότι κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 16^{ου} αιώνα μέχρι τις πρώτες του 17^{ου} υπάρχει μια διακριτή φάση των εξεγέρσεων, η οποία συνιστά τον άξονα της έρευνάς μου.

Η δεύτερη ενότητα συνιστά μια απαρίθμηση των αιτιών που έχουν δοθεί για τις εξεγέρσεις. Στα περισσότερα κείμενα που αφορούν την «κρίση του 16^{ου} αιώνα», συνυπάρχουν περισσότερες από μία ερμηνείες. Ωστόσο, κάθε ιστορικός συνήθως προτάσσει κάποια/-ες από αυτές και με αυτόν τον άξονα έχει γίνει η κατηγοριοποίηση. Η ενότητα χωρίζεται σε δέκα υποενότητες που αντιστοιχούν σε ερμηνείες που έχουν δοθεί για τις κινήσεις: τον οικονομικό παράγοντα, την πληθυσμιακή πίεση, το μετασχηματισμό της επαρχιακής διοίκησης, τον οικολογικό

παράγοντα, τον εξοπλισμό των υπηκόων της αυτοκρατορίας, τη διάβρωση των ορίων μεταξύ της μη φορολογούμενης ελίτ και των φορολογούμενων υπηκόων, μια διάχυτη εξεγερτική δραστηριότητα που παρατηρείται ήδη από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα και απλώνεται σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και τη μακρόχρονη απουσία του κρατικού στρατού, λόγω των μακροχρόνιων πολέμων, που άφησαν αφύλακτες τις επαρχίες. Μια ιδιαίτερη ενότητα έχει αφιερωθεί στο προαναφερθέν βιβλίο της Karen Barkey. Η συγγραφέας δίνει μια ιδιαίτερη ερμηνεία για τις κινήσεις των Τζελαλήδων, τους οποίους εμφανίζει ως προϊόν της διαδικασίας κρατικής συγκρότησης της αυτοκρατορίας, ως δημιουργήματα του κράτους το οποίο τους χρησιμοποιεί για να ισχυροποιήσει τη θέση του. Τέλος, ακολουθούν κάποιες παρατηρήσεις, που αφορούν κυρίως τη συγγραφή της ιστορίας στις οθωμανικές σπουδές, καθώς οι περισσότερες από τις ερμηνείες που έχουν δοθεί εμφανίζουν μια απουσία αναλυτικής απόστασης από τις πηγές τους.

Η τρίτη ενότητα φέρει τον τίτλο «Τζελαλήδες: Αντάρτες ή ληστές χωρίς αιτία;», που μαζί με την επόμενη ενότητα συνιστούν την ουσιαστική παρέμβαση της παρούσας εργασίας. Μια μικρή εισαγωγή παρουσιάζει ένα ζήτημα που θέτουν οι πηγές στη χρήση του όρου «Τζελαλής»: το κράτος και η διανοητική ελίτ χρησιμοποιεί τον όρο για να καλύψει ένα ευρύ φάσμα δράσεων τις οποίες θεωρεί παραβατικές και επικίνδυνες, και η χρήση του πιθανώς επιλέγεται για να δικαιολογήσει τη σκληρή απάντηση της διοίκησης. Σε κάθε περίπτωση, η αντίστοιχη χρήση του όρου στη δευτερογενή βιβλιογραφία εξαρτάται από το ερμηνευτικό μοντέλο που ακολουθεί ο ιστορικός και το περιεχόμενο που έχει αποδώσει στον όρο. Η ενότητα χωρίζεται σε τρεις υποενότητες. Στην πρώτη εξετάζεται η αντιμετώπιση των εξεγέρσεων στην αυτοκρατορία και οι λόγοι των δισταγμών για την χρήση του όρου «εξεγέρση» στην περίπτωση των Τζελαλήδων, καθώς το κυριότερο πρόβλημα που εμφανίζουν οι κινήσεις είναι η απουσία εμφανών και δηλωμένων στόχων, καθώς και ποιος είναι ο αντίπαλος της κίνησης, εναντίον του οποίου μάχονται. Στη δεύτερη παρουσιάζεται ο τρόπος που αντιμετωπίζονται οι κάτοικοι της υπαίθρου της αυτοκρατορίας, οι οποίοι, παρότι υφίστανται όλα τα βάρη με τα οποία οι ιστορικοί συνδέουν τις εξεγέρσεις, φέρονται να μην εξεγείρονται. Η τρίτη ενότητα θέτει ερωτήματα σε αυτή την εικόνα, εξετάζοντας τη διαμαρτυρία, τη συλλογική δράση και τη βία, οι οποίες με ενδιαφέρουν κυρίως ως πράξεις ανεξάρτητα από τους λόγους που προκαλούν την εκδήλωσή τους. Άλλωστε τα παραπάνω συνιστούν τη *φωνή* των κατοίκων της

υπαίθρου, ενώ οι όποιες ερμηνείες από την τότε ή τη σημερινή διανοητική ελίτ (και οι σύγχρονοι ερευνητές εντάσσονται σε αυτήν) έρχονται εκ των υστέρων να δώσουν ερμηνείες για τη δράση των δρώντων υποκειμένων. Η τέταρτη ενότητα αποπειράται να εξετάσει τους λόγους που δεν συνέβησαν αντίστοιχες κινήσεις στα Βαλκάνια, ούτως ώστε να αναδειχτούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Ανατολίας που προκάλεσαν τις εξεγέρσεις. Το θέμα δεν έχει τύχει συστηματικής διερεύνησης και ως εκ τούτου μένει τελικά ζητούμενο η απουσία ή όχι αντίστοιχων δράσεων στα Βαλκάνια.

Η τέταρτη ενότητα τιτλοφορείται «Ηγεμονία και η απουσία της» και χωρίζεται σε επτά υποενότητες. Οι εισαγωγικές παράγραφοι θέτουν την έννοια της *ηγεμονίας* στο οθωμανικό πλαίσιο μέσα από το κατεξοχήν νομιμοποιητικό εργαλείο της δυναστείας του Οσμάν, τον Κύκλο της Δικαιοσύνης. Αυτό το ιδεολόγημα θέτει τον οθωμανό ηγεμόνα ως προστάτη των υπηκόων του και οι τελευταίοι φέρονται να στηρίζουν την κυριαρχία του απολαμβάνοντας αυτήν την προστασία. Το σχήμα αυτό αποπειράται να διερευνήσει η πρώτη ενότητα. Κύριος εκτελεστικός φορέας της δικαιοσύνης, η οποία τίθεται στο κέντρο του οθωμανικού λόγου για τη διοίκηση, είναι ο καδής (δικαστής) και τα ιεροδικεία (δικαστήρια). Ο ρόλος τους συνιστά το θέμα της δεύτερης ενότητας. Η τρίτη ενότητα διερευνά την εφαρμογή των διαταγμάτων για δικαιοσύνη (των *ανταλεταμέδων*, όπως συνήθως αναφέρονται στις δευτερογενείς πηγές), τα οποία, θεωρώ, ότι είχαν ως κύριο στόχο την ισχυροποίηση της εικόνας του οθωμανού ηγεμόνα στο ρόλο του προστάτη των υπηκόων και διατυμπάνιζαν τη βούλησή του για ευνομία και δικαιοσύνη. Η τέταρτη ενότητα επιχειρεί να αποκαλύψει τη φωνή των υπηκόων της αυτοκρατορίας, τις «κρυμμένες μαρτυρίες», μέσα από τις καταγραφές στα κατάστιχα (αρχεία) των καδήδων της αυτοκρατορίας. Στην πέμπτη ενότητα γίνεται μια καταγραφή των πράξεων δυσαρέσκειας σε δύο επίπεδα: των κατώτερων αξιωματούχων του κράτους, που συνιστούσαν σημαντικό μέρος των Τζελαλήδων, και των κατοίκων της υπαίθρου, των άλλων δηλαδή συμμετεχόντων στις εξεγέρσεις. Η έκτη ενότητα επιχειρεί να αποκαλύψει τη φωνή των Τζελαλήδων μέσα από τις πράξεις τους, αλλά και κείμενα που μας μεταφέρουν διαμεσολαβημένο το λόγο τους. Η τελευταία ενότητα παρουσιάζει την επιθυμία ενός άλλου κόσμου, μέσα από τη μυθοποίηση ενός Τζελαλή στη λαϊκή φαντασία. Ακολουθούν τα συμπεράσματα της έρευνας που

αποκαλύπτουν περισσότερα στοιχεία για το παρόν κείμενο, τα οποία έχουν εκούσια παραλειφθεί από αυτή τη σύντομη αφηγηματική παρουσίαση της δομής.

1. Οι Τζελαλήδες

A. Ένα περιστατικό για αρχή

Το έτος Εγίρας 1004 (1595-1596) μια ομάδα ληστών δικαζόταν στο ιεροδικείο του Τσορούμ με την κατηγορία της ληστείας σε δρόμους.²⁶ Η ομάδα δραστηριοποιούνταν στις περιοχές του Τσορούμ, του Σοργκούν και του Οσμαντζίκ, επιτιθέμενη στους κατοίκους. Ο αρχηγός της ομάδας, που φαίνεται να εκπροσωπεί τους ληστές και αναφέρεται ως Τζανφεντάογλου, ισχυρίστηκε ενώπιον του καδή ότι υπήρξε σπαχής και ότι βρισκόταν στην υπηρεσία του πρώην μπεηλέρμπεη του Σοργκούν για λογαριασμό του οποίου περιόδευε στην περιοχή συγκεντρώνοντας τη φορολογία.

Μια ενέργεια των ληστών, που μπορούμε να υποθέσουμε ότι προκάλεσε την οργή του ιεροδικείου, ήταν η επίθεση κατά του καδή του Σοργκούν, Βελιγιεντίν. Ο καδής διατηρούσε ένα δεύτερο σπίτι στη μικρή πόλη του Οσμαντζίκ, το οποίο η ομάδα λήστεψε δυο φορές, εν τη απουσία του Βελιγιεντίν. Την πρώτη φορά, φέρεται να απάγεται ο ένας από τους δούλους του, ενώ ο δεύτερος σκοτώνεται κατά τη διάρκεια της συμπλοκής με τους ληστές. Ο Βελιγιεντίν χρησιμοποιεί τις διασυνδέσεις του στην Ισταμπούλ,²⁷ για να εξασφαλίσει ένα διάταγμα το οποίο όριζε τη θανατική καταδίκη του Τζανφεντάογλου στην περίπτωση που είχε διαπράξει δολοφονία. Στη δεύτερη επίθεση οι ληστές κομμάτιασαν τον πύλο του καδή, ο οποίος συμβόλιζε τη θέση του ως δόκτορα της Χανεφιτικής Σχολής (της ερμηνευτικής προσέγγισης του Κορανίου που επίσημα ακολουθούσε η αυτοκρατορία).

Οι ληστές του περιστατικού, αναφέρονται στις καταχωρίσεις ως *levend eškıyasi*,²⁸ όρο με τον οποίο απαντώνται και οι Τζελαλήδες στις αναφορές που καταφθάνουν με αυξανόμενο ρυθμό στην Πύλη την ίδια περίοδο.

B. Οι Τζελαλήδες στην ιστορία

Αν και τα πρόσωπα του παραπάνω περιστατικού δεν καταγράφονται ως Τζελαλήδες στην πηγή, το επεισόδιο θα μπορούσε να ανήκει στην καλούμενη ως πρώτη φάση των εξεγέρσεων (1596-1603), σύμφωνα με την περιοδολόγηση του Akdağ, κατά την

²⁶ Suraiya Faroqhi, «The life and death of outlaws in Çorum» στο της ίδιας, *Coping with the state: Political conflict and crime in the Ottoman Empire, 1550-1720*, The Isis Press, Ισταμπούλ 1995, 145-161.

²⁷ Στην εργασία χρησιμοποιώ τα σύγχρονα ονόματα των πόλεων.

²⁸ Faroqhi, «The life and death of outlaws in Çorum» στο της ίδιας, *Coping with the state*, 146.

οποία μικρές και βραχύβιες ομάδες Τζελαλήδων κινούνταν ληστρικά σε περιορισμένη γεωγραφική περιφέρεια.²⁹ Οι ομάδες προκαλούσαν βίαια επεισόδια, η καταγραφή των οποίων βρίσκει τη θέση της στις καταχωρίσεις των ιεροδικαστικών αρχείων. Στη συγκεκριμένη ενότητα θα επικεντρωθώ σε μια σύντομη χρονολογική εξιστόρηση της δράσης των κυριότερων μεγάλων στρατών των Τζελαλήδων.

Το 1581, σε μια διαταγή προς τον μπεηλέρμπεη του Αναντολού, απαντάται για πρώτη φορά ένα πρόσωπο που έμελλε να γίνει μύθος και στο οποίο η λαϊκή φαντασία απέδωσε χαρακτηριστικά αντίστοιχα του Ρομπέν των Δασών. Ο Κιόρογλου Ρουσέν (Köroğlu Ruşen), φέρεται, σύμφωνα με τον Akdağ, ως ο πρώτος γνωστός τζελαλής αρχηγός. Στην ιστορία του, παρακολουθούμε τον πιθανότατα συνήθη σχηματισμό ενός στρατού Τζελαλήδων. Ξεκινάει τη δράση του με μια μικρή ομάδα που επιτίθονταν σε «κατόχους περιουσίας», ιεροδικές και εκπροσώπους της διοίκησης (*ehl-i örf*). Η φήμη που αποκτά, μεγαλώνει τον αριθμό της ομάδας του και άλλες ομάδες έρχονται να ενωθούν μαζί του. Στην προαναφερθείσα διαταγή, τον βρίσκουμε με 200 άτομα στην περιοχή μεταξύ Γκερεντέ και Μπολού, μαζί με κάποιον Τσακάλ (Çakal) από τον καζά της Κύπρου.³⁰ Σε καταχώριση στα κατάστιχα σημαντικών υποθέσεων, σύμφωνα με επιστολή ενός αξιωματούχου από το Μπολού, ο Κιόρογλου μαζί με τον Τσακάλ φέρονται να έχουν σκοτώσει έναν καδή, να επιτίθονται και να ληστεύουν το λαό διαπράττοντας αδικίες, και μεταμφιεσμένοι ως *σουχτέ* (μαθητές ιερατικών σχολείων) να επιτίθονται σε έναν έμπορο που όδευε προς το παζάρι του Μπουγιούκ. Επίσης, όσοι είχαν επισκεφτεί αυτό το παζάρι, από την Άγκυρα και το Κενγκιρί, από φόβο δεν μπορούσαν να επιστρέψουν και παρά τη φρουρά που τους έδωσαν, έπεσαν σε ενέδρα.³¹

Σημεία καμπής θεωρούνται από τους ιστορικούς οι πόλεμοι του τέλους του 16^{ου} αιώνα, που διεξήγαγε η αυτοκρατορία σε δύο μέτωπα (με τους Σαφαβίδες, 1578-1590 και 1603-1639, και με τους Αψβούργους, 1593-1606) και δημιούργησαν

²⁹ Ακολουθώ σε αδρές γραμμές την περιοδολόγηση του Akdağ, για λόγους που εξηγώ στην ενότητα για τα «Προβλήματα περιοδολόγησης». Για τα γενικά στοιχεία σχετικά με τους Τζελαλήδες, βλ. Εισαγωγή.

³⁰ Akdağ, *Celāli İsyanları*, 122 και υποσημ. 1.

³¹ Στο ίδιο, 122 και υποσημ. 2. Έχω σχεδόν μεταφράσει το απόσπασμα που παραθέτει ο Akdağ, για το οποίο δυστυχώς δεν δίνει χρονολογία. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Griswold αναφέρει μία μόνο φορά το όνομα του Κιόρογλου (*The Great Anatolian Rebellion*, 293 υποσημ. 123), στην οποία δεν τον ταυτίζει με υπαρκτό πρόσωπο. Στο ευρετήριο καταγράφεται ως «επικός ήρωας παρεμφερής με κάποιους Τζελαλήδες» (σελ. 327). Παράλληλα, αναφέρει ότι ο όρος «Τζελαλής» απαντάται σε κρατικές πηγές τουλάχιστον από το 997/1588, ενώ η δράση του Κιόρογλου, όπως είδαμε, τοποθετείται από το 1581.

αναστάτωση και ανασφάλεια στην επικράτειά της.³² Ο Griswold τοποθετεί την έναρξη των εξεγέρσεων στο τέλος του πολέμου με τους Σαφαβίδες του Ιράν, το 1590, όταν χιλιάδες άντρες οπλισμένοι με πυροβόλα όπλα, οι οποίοι συμμετείχαν στον πόλεμο ως μισθοφόροι, άρχισαν να λυμαίνονται την ύπαιθρο της Ανατολίας.³³

Η μάχη του Μεζοκερέστες (ουγγρ. Mezö-Keresztes, οθωμ. Hac Ova) ενάντια στους Αψβούργους, το 1596, κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Εγρί, θεωρείται σχεδόν ομόφωνα από τους ιστορικούς ότι έδωσε ώθηση στις εξεγέρσεις. Ο Akdağ, μάλιστα, τοποθετεί το 1596 ως χρονολογία έναρξης των εξεγέρσεων και μέχρι πρόσφατα αρκετοί ιστορικοί συμφωνούσαν μαζί του.³⁴ Η μάχη διήρκεσε τρεις ημέρες και της εκστρατείας ηγούνταν ο ίδιος ο σουλτάνος Μεχμέτ Γ'. Τα αψβουργικά στρατεύματα κέρδιζαν συνεχώς έδαφος και οι σπαχήδες εγκατέλειπαν μαζικά το πεδίο της μάχης. Το ίδιο έπραξε και ο έντρομος σουλτάνος κατά τη δεύτερη μέρα. Την τρίτη μέρα, ο αρχιστράτηγος Τσιγαλάζαντε Σινάν Πασάς, εκμεταλλευόμενος τη λαφυραγωγία των σκηνών του σουλτάνου με την οποία ήταν απασχολημένα τα αψβουργικά στρατεύματα, γύρισε την πλάστιγγα της μάχης, προελαύνοντας με το ιππικό των Τατάρων. Μέχρι το βράδυ είχαν θανατωθεί 5.000 στρατιώτες των Αψβούργων. Ωστόσο, αυτή η νίκη του οθωμανικού στρατού δεν έμελλε να έχει συνέχεια.³⁵

Ο Τσιγαλάζαντε Σινάν Πασάς απαίτησε αμέσως τη θέση του μεγάλου βεζίρη, αίτημα που ικανοποιήθηκε από το σουλτάνο.³⁶ Αφού αντάμειψε τους Τατάρους του, ο νεοδιορισθείς μεγάλος βεζίρης διέταξε να παρουσιαστούν όλοι οι στρατιώτες μπροστά στη σκηνή του την ίδια μέρα. Όπως καταγράφουν οι πηγές της εποχής, σύμφωνα με τους καταλόγους απουσίαζαν 25.000-30.000 σπαχήδες, ενώ άλλοι είχαν στείλει τους ακολούθους τους αντ' αυτών. Οι απόντες κηρύχτηκαν φυγάδες (*firari*), έχασαν τα τιμάρια τους και τα ονόματά τους στάλθηκαν σε όλη την αυτοκρατορία με τη διαταγή να θανατωθούν όπου κι αν βρίσκονταν. Αρκετοί κρύφτηκαν, ενώ άλλοι, στερημένοι από τα εισοδήματά τους, άρχισαν να λυμαίνονται ληστρικά τις επαρχίες

³² Akdağ, *Celālî İsyanları*, 115-117 για πόλεμο με Ιράν και 152-154 για πόλεμο με Αυστρία.

³³ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*. Ως μία από τις αιτίες του πολέμου με τους Αψβούργους φέρεται να είναι η σωτηρία της υπαίθρου από τη μάστιγα αυτών των οπλοφόρων: Στο ίδιο, 10· Faroqhi, «Crisis and change», 422.

³⁴ Akdağ, *Celālî İsyanları*, 2. Ωστόσο σε άλλο σημείο, αναφέρει ότι δεν θα πρέπει να θεωρείται η συγκεκριμένη χρονολογία ως εναρκτήρια των εξεγέρσεων (σελ. 186). Για τα ζητήματα περιοδολόγησης, βλ. την ενότητα «Ζητήματα περιοδολόγησης» στο παρόν κείμενο.

³⁵ Imber, *Ottoman Empire*, 68-69· Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 17-18· Özel, «The reign of violence».

³⁶ Ο Griswold σημειώνει ότι η αναστάτωση ήταν τέτοια, που η σφραγίδα του μεγάλου βεζίρη βρέθηκε μετά από δυο μέρες: *The Great Anatolian Rebellion*, 18.

και εντάχθηκαν στις ήδη υπάρχουσες ομάδες Τζελαλήδων. Η έκταση που έλαβε το φαινόμενο, προκάλεσε για πρώτη φορά την αναγνώριση των Τζελαλήδων ως σοβαρή απειλή για το κράτος.³⁷

Την ίδια περίοδο αναφέρεται η δράση και άλλων επικεφαλής ομάδων *λεβέντηδων* και *σεκμπάν*³⁸, όπως ο Ντεμιρτζι-ογλού στην περιοχή της Σμύρνης, ο Αϊντίν Γιαζιτζί στο Χαϊμανά, ο Κουλακσίζ (χωρίς αυτιά) Γιουσούφ στο Κιρσεχίρ κ.ά.³⁹

Ως ο «πρώτος μεγάλος Τζελαλής»,⁴⁰ ωστόσο, φέρεται ο Καραγιαζιτζί (Μαύρος Γραφέας) Αμπντουλχαλίμ, πρώην *σούμπασης* (επικεφαλής σώματος ελέγχου) και επικεφαλής ομάδας *σεκμπάν* υπό τις διαταγές του μπεηλέρμπεη του Σιβάς (Σεβάστειας). Το 1598, ο διοικητής του έχασε τη θέση του και μαζί με αυτόν και όλοι όσοι βρίσκονταν στην υπηρεσία του. Τότε ενώθηκε –πιθανότατα με τους άντρες του– με μια ομάδα *σεκμπάν* «και σύντομα έγινε τζελαλής αρχηγός».⁴¹ Ανάμεσα στους άντρες του αναφέρονται *φίραρι* από τη μάχη του Μεζοκερέστες, καθώς και οργισμένοι σπαχήδες από την εξέγερση του 1593 στην Ισταμπούλ.⁴²

Το 1599, ο Χουσεϊν Πασάς, μπεηλέρμπεη του Χαλεπιού, διατάχθηκε να κινηθεί με μεγάλο στράτευμα κατά του στρατού του Καραγιαζιτζί, ενόψει μιας επικείμενης επίθεσης των Σαφαβίδων. Μετά από μερικούς μήνες έφτασαν αναπάντεχα νέα στην Πύλη: ο Χουσεϊν Πασάς είχε ενωθεί με τους Τζελαλήδες, για

³⁷ Özel, «The reign of violence» Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 18· Imber, *Ottoman Empire*, 73. Σε αυτό το σημείο ο Özel, στην υπό δημοσίευση εργασία του, κάνει μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση. Υπολογίζει ότι ο αριθμός των ατόμων που βρέθηκαν ξαφνικά χωρίς την υποστήριξη του κράτους ήταν κατά πολύ μεγαλύτερος, καθώς σε αυτόν θα πρέπει να συμπεριληφθούν και οι γιοι των σπαχήδων, καθώς και οι βοηθητικοί (*cebelü*) που υποχρεούνταν οι σπαχήδες να εξοπλίζουν για να τους συνοδεύουν στη μάχη, ο αριθμός των οποίων εξαρτιόταν από το μέγεθος του τιμαρίου τους. Το σύνολο φυγάδων και υιών, μαζί με τους βοηθητικούς, μπορεί να έφτανε τα 50.000 άτομα.

³⁸ Ως *levend*, *sekban* και *sarica* αναφέρονται άντρες με αγροτική καταγωγή, άγαμοι και ακτήμονες, που απασχολούνταν εποχιακά από υψηλόβαθμους αξιωματούχους της αυτοκρατορίας ως μισθοφόροι. Ο Griswold αναφέρει τους *levend* ως *ιπείς* (ιδιότητα για την οποία δεν βρήκα άλλη αναφορά). Ο İnalıc προσπαθώντας να προσδιορίσει τη διαφορά μεταξύ *sekban* και *sarica*, αναφέρει ότι οι «ταπεινής καταγωγής *sekban* φαίνεται να έχουν κάποια ομοιότητα σε οργάνωση και εμφάνιση με τους *sekban* [βοηθητικούς] των γενιτσαρικών σωμάτων, ενώ οι *sarica* ήταν απλοί *levend*. Οι *sekban* χρησιμοποιούνταν ως πεζικάριοι και ως *ιπείς*». («Military and fiscal...», 292 υποσημ. 21). Παρότι οι διαφορές μεταξύ των όρων είναι μάλλον ασαφείς, οι ερευνητές φαίνεται να χρησιμοποιούν τον όρο *levend* για τους άεργους νέους που περιφέρονταν στην αυτοκρατορία, ενώ τους *sekban* ως μισθοφόρους ή πρώην μισθοφόρους.

³⁹ Akdağ, *Celâli İsyânları*, 123.

⁴⁰ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 24.

⁴¹ Στο ίδιο, 26. Βλ. Akdağ, *Celâli İsyânları*, 191-5 και το λήμμα «Kara Yazıcı» στην İslam Ansiklopedisi, σελ. 340, για τις διάφορες ιδιότητες με τις οποίες καταγράφεται στις πηγές πριν το 1598. Γενικά αναφέρεται ως *bölükbaşı*.

⁴² Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 23-26, όπου υπάρχει μια λεπτομερέστερη εξιστόρηση της σταδιοδρομίας και των πληροφοριών που έχουν διασωθεί για τον Καραγιαζιτζί. Για την εξέγερση, βλ. στο ίδιο, 16.

να γίνει ο πιο υψηλόβαθμος αξιωματούχος που στρεφόταν εναντίον του σουλτάνου.⁴³ Το δυναμικό του συνασπισμού αριθμούσε, όπως αναφέρουν οι πηγές, γύρω στους 20.000 άντρες.⁴⁴ Η πρώτη τους αναμέτρηση με έναν μικρό οθωμανικό στρατεύμα κοντά στο Μαράζ, υπήρξε νικηφόρα για τον Καραγιαζιτζί. Κινήθηκε προς τα νοτιοανατολικά, καταλαμβάνοντας την πόλη της Ούρφα, σημαντικό σταθμό στο δρόμο των караβανιών για το Ιράν. Η πολιορκία τους, από μια σημαντική οθωμανική δύναμη υπό τον Μεχμέτ Πασά, γιο του μεγάλου βεζίρη Κοτζά Σινάν Πασά, άρχισε τον Οκτώβριο του 1599 και θα διαρκούσε δυο μήνες.⁴⁵ Καθώς ερχόταν ο χειμώνας, τα οθωμανικά στρατεύματα άρχισαν να διαμαρτύρονται και μια συμβιβαστική λύση δόθηκε με την παράδοση του Χουσεΐν Πασά, ο οποίος στάλθηκε δέσμιος, βασανίστηκε και κρεμάστηκε δημόσια στην Ισταμπούλ, παρουσία ξένων διπλωματών.⁴⁶ Ο Σελανικί αναφέρει ότι του έσπασαν το ένα χέρι και το ένα πόδι με μπαλτά ενώ εκείνος «φώναζε σα γάιδαρος», έδειξαν στους συγκεντρωμένους το έγγραφο της καταδίκης του και τον κρέμασαν γυμνό. Πριν πεθάνει ζήτησε συγχώρεση από τους μουσουλμάνους. Αναφέρει την ημερομηνία 22 Receb 1008/16 Ιουλίου 1600.⁴⁷ Ο Καραγιαζιτζί αφέθηκε να φύγει, χωρίς ωστόσο να δεχτεί κάποια θέση στην οθωμανική κρατική μηχανή.⁴⁸

Στις επόμενες δύο αναμετρήσεις με τον οθωμανικό στρατό, ο επικεφαλής, Μεχμέτ Πασά, τραυματίστηκε και τις δύο φορές, ενώ, όπως αναφέρει ο Griswold, ο Καραγιαζιτζί «επέδειξε στρατηγική ιδιοφυΐα» στην επιλογή των κινήσεων των Τζελαλήδων.⁴⁹ Μετά από μια μακρά συζήτηση στο Ντιβάνι (αυτοκρατορικό συμβούλιο), του προσφέρθηκε η θέση του σαντζάκμπεη της Αμάσειας, στην

⁴³ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 28-29· Akdağ, *Celālî İsyanları*, 189.

⁴⁴ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 29.

⁴⁵ Imber, *The Ottoman Empire*, 73. Ο Griswold υπολογίζει ότι η πολιορκία διήρκεσε ένα χρόνο, από το καλοκαίρι του 1599 μέχρι το καλοκαίρι του 1600: *The Great Anatolian Rebellion*, 249 υποσημ. 36.

⁴⁶ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 29-32· Nâimâ Mustafa Efendi, (επιμ. Mehmet İpşirli), *Târih-i Nâimâ*, 2τ., ΤΤΚ, Άγκυρα Ankara: ΤΤΚ, 2007Α', 233.

⁴⁷ Mustafa Efendi Selâniki, (επιμ. Mehmet İpşirli), *Tarih-i Selâniki*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, Ισταμπούλ 1989, 847· βλ. και Kâtib Çelebi, *Fezleke-yi Kâtib Çelebi*, Ceride-yi Havadis Matbaası, Ισταμπούλ 1286-87 [1869/70-1879/71], 290. Σύμφωνα με μη διασταυρωμένη προφορική πηγή, η τιμωρία αυτή επιβάλλεται για *fitne* την οποία η Hathaway ορίζει ως διατάραξη της κοινωνικής και πολιτικής τάξης: Jane Hathaway, «Introduction», *International Journal of Turkish Studies* 8/1-2 (άνοιξη 2002), 3. Στο σχετικό λήμμα της Εγκυκλοπαιδείας του Ισλάμ, ο όρος συνδέεται με τη διατάραξη της ενότητας της κοινότητας των μουσουλμάνων (L. Gardet, λήμμα «fitna»). Σε μια, είναι αλήθεια, πολύ περιορισμένη έρευνα, δεν κατέστη δυνατό να βρω αν τα δύο όντως συνδέονται.

⁴⁸ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 32.

⁴⁹ Στο ίδιο, 32-33.

προσπάθεια να κερδηθεί η αφοσίωσή του, θέση την οποία ο Καραγιαζιτζί αποδέχτηκε και παρέμεινε στην πόλη για έξι μήνες.⁵⁰

Η ανεπαρκής απόδοση στην πολιορκία της Ούρφα, όπως και παράπονα για τη συμπεριφορά του οθωμανικού στρατεύματος, προκάλεσαν την έκπτωση του Μεχμέτ Πασά από το αξίωμα, που συνοδεύτηκε από τη μετάθεση του Καραγιαζιτζί στο Τσορούμ. Το εγχείρημα για ειρήνευση μάλλον είχε αποτύχει, καθώς οι άντρες του Καραγιαζιτζί λυμαίνονταν την περιοχή, ενώ αρνήθηκαν να κινηθούν για να καταστείλουν μια εξέγερση σουχτεδών στο Ιτσελί (İçel). Δύο οθωμανικοί στρατοί διατάχθηκαν να κινηθούν εναντίον του.

Στην πρώτη από αυτές τις αναμετρήσεις, η μάχη έλαβε χώρα στην πεδιάδα του Καϊσερί (Καισάρειας), όπου ο οθωμανικός στρατός αντιμετώπισε 20 χιλιάδες Τζελαλήδες, σύμφωνα με τον αριθμό που δίνει ο Ναϊμά, και υπέστη δεινή ήττα: σφαγιαστήκαν 1000 γενίτσαροι και 15 τσορμπατζήδες, ενώ στην υποχώρηση άφησαν πίσω τους 22 κανόνια. Οι Τζελαλήδες κατέλαβαν το κάστρο του Καϊσερί.⁵¹ Τα νέα για τη νίκη κατά τη δεύτερη αναμέτρηση έφεραν εορταστικές εκδηλώσεις στην Ισταμπούλ.⁵² Τον επόμενο χρόνο (1602) ο Καραγιαζιτζί πέθανε από φυσικά αίτια.⁵³

Ο αδερφός του Καραγιαζιτζί, Ντελί (τρελός) Χασάν, μακράν καλύτερος πολεμιστής, όπως αναφέρουν οι πηγές, συνέχισε στα χνάρια του. Ενώθηκε με άλλους επικεφαλής ομάδων που πουλούσαν τις υπηρεσίες τους σε τοπικούς διοικητές, κάποιιοι από τους οποίους είχαν υπάρξει στο παρελθόν σύντροφοι του Καραγιαζιτζί. Ο στρατός του Ντελί Χασάν λεηλατούσε πόλεις και αντιμετώπιζε αποτελεσματικά τα οθωμανικά στρατεύματα που στέλνονταν εναντίον του. Σύμφωνα με το βενετό πρόξενο στη Συρία, Νταντόλο, σε μια αναμέτρηση με τον οθωμανικό στρατό, το 1602, επικεφαλής του οποίου ήταν ο Σοκολλούζαντε Χασάν Πασάς, οι Τζελαλήδες πήραν ως λάφυρα

πέντε εκατομμύρια χρυσά νομίσματα, πολυάριθμες σκηνές και πολεμικό εξοπλισμό, καθώς και όλο το χαρέμι του Χασάν Πασά, αφήνοντας μόνο τέσσερις ηλικιωμένες γυναίκες να γυρίσουν στο κάστρο του Τοκάτ.⁵⁴

Μετά από πολιορκία στην πόλη, οι Τζελαλήδες παραφύλαξαν και σκότωσαν τον ίδιο τον Χασάν Πασά.⁵⁵

⁵⁰ Στο ίδιο, 33.

⁵¹ Nâima A', 246· Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 34-35.

⁵² Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 37.

⁵³ Στο ίδιο, 38.

⁵⁴ Στο ίδιο, 39-40.

Ο Ντελί Χασάν συνέχισε τη νικηφόρα πορεία του. Η πόλη της Άγκυρας έδωσε 80.000 χρυσά νομίσματα/9,6 εκατομ. άσπρα για να μην εισβάλουν οι Τζελαλήδες στην πόλη. Το ποσό αυτό αντιστοιχούσε στο 4,7% των συνολικών δαπανών της αυτοκρατορίας για τους πρώτους έξι μήνες του 1607.⁵⁶ Αρκετοί από τους εύπορους κατοίκους της πόλης μετακινήθηκαν προς την Ισταμπούλ και τις ευρωπαϊκές επαρχίες της αυτοκρατορίας. Οι επιτυχίες του Ντελί Χασάν έφεραν εκατοντάδες νέους συντρόφους. Με τις δυνάμεις του συνασπίστηκε κι ένας από τους γιους του τατάρου χάνου της Κριμαίας, πιστού σύμμαχου των Οθωμανών, λόγω δυναστικών έριδων. Η δύναμη των Τατάρων, που έφερε μαζί του, ενίσχυσε σημαντικά τους Τζελαλήδες.⁵⁷

Το 1602, ο Ντελί Χασάν έστειλε έναν από τους στρατηγούς του, τον Σαχβερντί (Şahverdi), στην Ισταμπούλ, για να διαπραγματευτεί μια θέση στη διοίκηση. Το γεγονός ότι ο Τζελαλής έγινε δεκτός από έναν υψηλόβαθμο οθωμανό αξιωματούχο, τον *τουρνατζίμπαση*, πυροδότησε μια εξέγερση των σπαχήδων που προσωρινά στάθμευαν στην πρωτεύουσα, τον Ιανουάριο του 1603. Αρκετοί αξιωματούχοι του παλατιού θανατώθηκαν για να ικανοποιηθούν οι εξεγερθέντες.⁵⁸ Ωστόσο τον Απρίλιο δόθηκε στον Ντελί Χασάν η θέση του μπεηλέρμπεη της Βοσνίας, για την οποία αναχώρησε με 10 χιλιάδες άντρες (400 bölukbaşı με τις ομάδες τους), με τους οποίους πρόσφερε τις υπηρεσίες του στο αψβουργικό μέτωπο.⁵⁹ Λόγω διαφόρων προβλημάτων με τη συμπεριφορά του, η απόφαση για την εκτέλεσή του έφτασε τον Απρίλιο του 1606.⁶⁰

Το 1603 η Πύλη ακολουθούσε πολιτική ειρήνευσης με τους Τζελαλήδες –ο Akdağ την αναφέρει ως «αμνηστία»⁶¹, δείγμα της οποίας ήταν η τελετουργική παράδοση ουρών αλόγων στον Ντελί Χασάν, που του έδιναν τον τίτλο του πασά. Παράλληλα με την ένταση με τους Σαφαβίδες του Ιράν, που κατέλαβαν τον ίδιο

⁵⁵ Ο Χασάν Πασά ήταν γιος ενός από τους σημαντικότερους μεγάλους βεζίρηδες της αυτοκρατορίας και αναφερόταν στις πηγές ως ικανός και δίκαιος στρατηγός. Στο ίδιο, 40.

⁵⁶ Το ποσό ήταν 202.973.744 χρυσά νομίσματα για τους πρώτους έξι μήνες. Ο Akdağ το μετατρέπει σε άσπρα σύμφωνα με την ισοτιμία: Akdağ, *Celālî İsyânları*, 212· Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 251 υποσημ. 69. Ο περιηγητής Edward Grimestone αναφέρει το ποσό των 200 χιλιάδων δουκάτων: Στο ίδιο, 288 υποσημ. 60.

⁵⁷ Στο ίδιο, 41-42· Akdağ, *Celālî İsyânları*, 214· Peçevi (Uraz) 412.

⁵⁸ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 42-44. Βλ. και Shaw, *History of...*, 186, όπου παρουσιάζει την εξέγερση ως μέρος του ανταγωνισμού μεταξύ των στρατολογημένων από *ντεβσιρμέ* γενιτσάρων και των τουρκικής καταγωγής σπαχήδων. Δεν αναφέρεται καθόλου ως παράγοντας η διαπραγμάτευση με τον Σαχβερντί.

⁵⁹ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 43-45.

⁶⁰ Imber, *The Ottoman Empire*, 73· Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 45-46.

⁶¹ Akdağ, *Celālî İsyânları*, 199.

χρόνο την Ταυρίδα, η «τρομοκρατία των όπλων» είχε γίνει εκρηκτική στην Ανατολία. Οι Τζελαλήδες έκαναν επιθέσεις αδιακρίτως, αυξάνοντας τη δυσαρέσκεια ενάντια στους εκπροσώπους της διοίκησης που είχαν αφήσει απροστάτευτο το λαό. Μόνο τα μεγάλα χωριά και οι πόλεις ήταν πιο ασφαλή. Το αποτέλεσμα ήταν η ερήμωση της υπαίθρου, την οποία οι πηγές περιγράφουν με τον όρο «Μεγάλη Φυγή» (Büyük Kaçgun). Ενόψει του πολέμου με το Ιράν, ο κίνδυνος των Τζελαλήδων υποβιβάστηκε.⁶²

Το 1604, σε μια αναμέτρηση του οθωμανικού στρατού υπό τον Νασούχ Πασά με τον τζελαλή Ταβίλ, ο οθωμανικός στρατός κατατροπώθηκε και «πρώτα από όλους το έβαλε στα πόδια ο Νασούχ Πασάς».⁶³ Το 1605, μια νέα εκστρατεία εναντίον του αντάρτη Ουζούν Χαλίλ (Ψηλός Χαλίλ) αποτυγχάνει. Ο σουλτάνος Αχμέτ Α΄ επιχειρεί να ηγηθεί ο ίδιος των στρατευμάτων για την εξόντωση των Τζελαλήδων, που είχε καταστεί αναγκαία λόγω του πολέμου με το Ιράν. Ταξιδεύει μέχρι την Μπούρσα, ο Ουζούν Χαλίλ αποσύρεται και ο στρατός επιστρέφει. Προσφέρεται στον Ουζούν Χαλίλ η θέση του μπεηλέρμπεη της Βαγδάτης, πράγμα που μεταφέρει την κακοδαιμονία στο Ιράκ.⁶⁴

Στην Ανατολία ένας νέος ηγέτης Τζελαλήδων, ο Καλεντέρογλου Μεχμέτ, αρχίζει τη δράση του. Ο Ναϊμά τον αναφέρει το 1606 στο εγιαλέτι του Σαρουχάν να πολεμά τους μπέηδες και τις ομάδες περιφρούρησης (*il erleri*) των κατοικημένων περιοχών, οι οποίες είχαν συγκροτηθεί από υπηκόους της αυτοκρατορίας, και να σκοτώνει τον μπεηλέρμπεη του Αναντολού.⁶⁵ Ακολουθούν δύο αποτυχημένες εκστρατείες εναντίον του, το 1606 και το 1607, και η επιτυχία του οδηγεί και άλλους Τζελαλήδες αρχηγούς να ενταχθούν στο στρατό του. Το καλοκαίρι του 1607 πολιορκούν την Άγκυρα, από όπου αποθούνται.⁶⁶

Το ίδιο διάστημα ο Αλί Τζανπουλάτ, μέλος της οικογένειας των Τζανπουλάτ που είχαν κληρονομικά τη διοίκηση του Κιλίς από το 1571, γίνεται αρχηγός των Τζελαλήδων στη Συρία. Ο πατέρας του, Αλί, είχε εκτελεστεί με διαταγή του Μεγάλου Βεζίρη, Τσιγαλάζαντε, λόγω της απουσίας του στην εκστρατεία κατά των Αιβούργων και της παραμονής του στο Χαλέπι, του οποίου τη διοίκηση είχε καταλάβει με τη δύναμη των όπλων. Ο Αλί ενώθηκε με άλλους διοικητές της Συρίας

⁶² Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 46-51.

⁶³ Peçevi (Uraz), 432.

⁶⁴ Imber, *The Ottoman Empire*, 73-74.

⁶⁵ Nâima B΄, 8.

⁶⁶ Nâima B΄, 9-13.

και του Λιβάνου και το 1606 απαίτησε από την Πύλη τη διοίκηση μιας μεγάλης και στρατηγικής σημασίας περιοχής γύρω από το Χαλέπι, στην οποία θα διόριζε τους υποστηρικτές του. Παράλληλα επιδίωκε συμμαχία με τον Καλεντέρογλου και άλλους αρχηγούς Τζελαλήδων, καθώς και με συμπαθούντες οθωμανούς διοικητές. «Ο στόχος του Ali, όπως έγινε εμφανές, ήταν να ανακηρύξει τον εαυτό του ανεξάρτητο διοικητή».⁶⁷

Το 1607, μέχρι να αναλάβει τη θέση του μεγάλου βεζίρη ο Μουράτ Πασάς, χρέη μεγάλου βεζίρη εκτελούσε ο σεϊχουλισλάμης Σουνουλλάχ. Δυνάμεις δύο μπεηλερμπεήδων και ενός πρώην μπεηλέρμπεη κινήθηκαν εναντίον του Καλεντέρογλου. Όπως σημειώνει ο Griswold, «για μια ακόμη φορά οι Οθωμανοί επιχείρησαν να πολεμήσουν έναν αποφασισμένο στρατό με μια δύναμη που συντάχθηκε πρόχειρα και χωρίς σοβαρό σχεδιασμό για τις στρατηγικές δυσκολίες αντιμετώπισης των Τζελαλήδων στα εδάφη τους».⁶⁸ Στη μάχη της Νιφ, ο οθωμανικός στρατός υπέστη δεινή ήττα.⁶⁹ Οι δυνάμεις του Καλεντέρογλου έπιασαν αιχμαλώτους 1200 γενιτσάρους, οι οποίοι αποπλίστηκαν και τους δόθηκε η επιλογή να πολεμήσουν με τους Τζελαλήδες ή να επιστρέψουν στις μονάδες τους.⁷⁰

Το Νοέμβριο του 1607, η διάδοση πως οι δυνάμεις του Καλεντέρογλου κατευθύνονταν προς στην Μπούρσα και το Σκούταρι (Üsküdar)⁷¹ προκάλεσε πανικό στην πρωτεύουσα, όπου διατάχθηκε ο σχηματισμός ομάδων περιφρούρησης εντός των τειχών: οι ύποπτοι έπρεπε να καταγγέλλονται στις αρχές, ενώ συλλαμβάνονταν όσοι δεν είχαν εγγυητή να βεβαιώσει ότι τους γνωρίζει.⁷² Ο Καλεντέρογλου καταλαμβάνει την Μπούρσα. Ο Πετσεβί αναφέρει ότι έκαψαν την πόλη και λεηλάτησαν περιουσίες ανυπολόγιστης αξίας.⁷³ Τα Άδανα και τα περάσματα της οροσειράς του Ταύρου ήταν ήδη στα χέρια ενός άλλου ηγέτη των Τζελαλήδων, του Τζεμσίντ (Cemşid).⁷⁴

⁶⁷ Imber, *The Ottoman Empire*, 74.

⁶⁸ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 170-1. Η έμφαση δική μου.

⁶⁹ Στο ίδιο, 170-1.

⁷⁰ Όπως σημειώνει ο Griswold, οι περισσότεροι επέστρεψαν στις μονάδες τους: στο ίδιο, 178.

⁷¹ Το Σκούταρι εκτός από την εγγύτητά του με την πρωτεύουσα, είχε και σημαντική συμβολική σημασία, καθώς από εκεί αφορμώνταν τα σουλτανικά στρατεύματα για τις εκστρατείες στην Ασία.

⁷² Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 179· βλ. και την αφήγηση του αρμένιου μοναχού Γκριγκόρ, που αναφέρει ότι Αρμένιοι και Τούρκοι έμπαιναν εγγυητές ο ένας στον άλλο: Hrand D. Andreasyan, «Bir Ermeni kayđına göre Celali İsyamları» [Οι εξεγέρσεις των Τζελαλήδων σύμφωνα με μια αρμενική πηγή], *Tarih Dergisi* 18/17-18, 41.

⁷³ Peçevi (Uraz), 438.

⁷⁴ Naima B', 14.

Το 1607 διορίζεται μεγάλος βεζίρης ο Κουγιουτζού Μουράτ Πασάς. Προσφέρει στον Καλεντέρογλου θέση διοικητή της Άγκυρας. Οι κάτοικοι αρνούνται να τον δεχτούν και ο Καλεντέρογλου πολιορκεί την πόλη. Ο μεγάλος βεζίρης περνάει την οροσειρά του Ταύρου, καταλαμβάνει τα Άδανα και εκτελεί 500 Τζελαλήδες του Αλί, ενώ στο Χαλέπι κατατρόπωσε τις δυνάμεις του. Στη συνέχεια σκότωσε τα περισσότερα μέλη της οικογένειας των Τζανπουλάτ και κατά τη διάρκεια του χειμώνα έλαβε τις δηλώσεις υποταγής των συμμάχων του Αλί στο Λίβανο. Ο ίδιος ο Αλί είχε καταφέρει να διαφύγει και προσπάθησε να συνασπιστεί με τον Καλεντέρογλου, χωρίς, ωστόσο, να καταφέρουν να έρθουν σε συμφωνία. Ο Αλί αποδέχτηκε μια θέση μπεηλέρμπεη της Τεμεσβάρης, οι κάτοικοι όμως της πόλης δεν τον δέχτηκαν. Το 1610 ο Κουγιουτζού Μουράτ Πασάς διέταξε την εκτέλεσή του.⁷⁵

Το 1608, ο Μουράτ Πασάς ξεκίνησε εκστρατεία εξόντωσης των ανταρτών και μέσα σε ένα χρόνο «ακόμη και αυτούς που ο Παντισάχ τούς φοβόταν τους έκοψε από τη ρίζα».⁷⁶ Ακολούθησε μια σφαγή χιλιάδων ατόμων, συχνά με «μαζική λαϊκή δράση».⁷⁷ Το Δεκέμβριο του 1609 μπήκε νικητής στην πρωτεύουσα που τον υποδέχτηκε με πανηγυρισμούς. Την επόμενη μέρα έδωσε τρίμηνη διορία να επιστρέψουν όσοι είχαν εγκαταλείψει τις περιοχές τους λόγω των εξεγέρσεων.⁷⁸

Το φθινόπωρο του 1608, ο Καλεντέρογλου, μετά την ήττα που υπέστη από τον Μουράτ Πασά, πέρασε στην επικράτεια των Σαφαβίδων στο Ιράν. Πεντακόσιοι από τους συμπολεμιστές του έγιναν δεκτοί από το σάχη στο Ισπαχάν, την τότε πρωτεύουσα, ενώ πανηγυρισμοί συνόδευαν την υποδοχή τους από τα μέρη που περνούσαν.⁷⁹

Στην παραπάνω εξιστόρηση των βασικών γεγονότων για τους Τζελαλήδες, έχω ακολουθήσει τη συνήθη αφήγηση που απαντάται στις δευτερογενείς, αλλά και στις πρωτογενείς πηγές. Χαρακτηριστικό των περισσότερων κειμένων για τους «μεγάλους Τζελαλήδες αρχηγούς» είναι ότι οι χιλιάδες που πολεμούν μαζί τους απουσιάζουν παντελώς από την αφήγηση. Οι αναμετρήσεις γίνονται μεταξύ του γνωστού Τζελαλή και του πασά διοικητή των οθωμανικών στρατευμάτων. Όπου αναφέρονται οι Τζελαλήδες – συνήθως κατά κανόνα ως rebels – είναι ακόλουθοι,

⁷⁵ Imber, *The Ottoman Empire*, 74-75.

⁷⁶ Αφήγηση του αρμένιου μοναχού Γκριγκόρ: Andreasyan, «Bir Ermeni kayğına göre», 42.

⁷⁷ Shaw I, *History of the Ottoman Empire...*, 197· βλ. και σελ. 188.

⁷⁸ Αφήγηση του αρμένιου μοναχού Γκριγκόρ: Andreasyan, «Bir Ermeni kayğına göre...», 42.

⁷⁹ Caroline Finkel, *Osman's dream: The story of the Ottoman Empire, 1300-1923*, John Murray, Λονδίνο 2006, 186· Griswold, *Great Anatolian rebellion*, 201· Naima A', 232.

(followers, adherents) κάποιου από τους καταγεγραμμένους ηγέτες τους, οι οποίοι συνασπίζουν συμμαχίες και αποδέχονται θέσεις στη διοίκηση. Ακόμη και στην κορυφαία στιγμή της θανάτωσής τους σφαγιάζονται ως «υποστηρικτές του αντάρτη διοικητή» ή ηγέτη, χωρίς να τους αναγνωρίζεται καμία επιλογή ή ανεξάρτητη πολιτική έκφραση.⁸⁰

Γ. Ζητήματα περιοδολόγησης

Το ζήτημα των χρονικών ορίων των εξεγέρσεων έχει διχάσει τους ερευνητές. Οι περισσότεροι δέχονται την περιοδολόγηση του Akdağ. Ο Griswold τοποθετεί ως χρονολογία έναρξης των εξεγέρσεων τη λήξη του πολέμου με το Ιράν (1591), όταν πρώην μισθοφόροι άρχισαν να κινούνται ληστρικά στις επαρχίες, και τη λήξη τους στις σφαγές του Κουγιουτζού Μουράτ Πασά (1611).⁸¹ Διαφορετικές περιοδολογήσεις έχουν κάνει ο Shaw και η Faroqhi, ακολουθώντας τη χρήση του όρου από τις οθωμανικές πηγές. Ο Shaw, τοποθετεί την έναρξη τους το 1519, με την εξέγερση του σείχη Τζελάλ και τις παρακολουθεί να συνεχίζουν μέχρι το τέλος του 17^{ου} αιώνα.⁸² Σύμφωνα με τη Faroqhi, αρχίζουν από το 1584, όταν μια εκστρατεία κατά των σουχτεδών (μαθητών ιερατικών σχολείων) γενίκευσε τη βία στην Ανατολία (βλ. παρακάτω), και τοποθετεί τη λήξη τους στο τέλος του 17^{ου} αιώνα, μετά τη λήξη του πολέμου με τους Αψβούργους, όταν καταβλήθηκαν σοβαρές προσπάθειες για τον περιορισμό της ληστείας.⁸³

Ο Özel διακρίνει φάσεις στη δραστηριότητα των Τζελαλήδων.⁸⁴ Σύμφωνα με την περιοδολόγησή του, μια πρώτη φάση λήγει με τον Κουγιουτζού Μουράτ Πασά. Η δεύτερη αρχίζει από το 1623 με την εξέγερση του Αμπαζά Μεχμέτ Πασά, πρώην θησαυροφύλακα του Τζανπουλάτογλου Αλί Πασά και μπεηλέρμπεη του Ερζερούμ. Ο Αμπαζά Μεχμέτ Πασά σκόπευε να προελάσει μέχρι την Ισταμπούλ για να εκδικηθεί την εκθρόνιση και τη θανάτωση του Οσμάν Β΄ από τους γενιτσάρους, που είχε προηγηθεί το ίδιο έτος. Μαζί του ενώθηκαν και άλλοι διοικητές από την Ανατολία,

⁸⁰ Ενδεικτική είναι η γλώσσα του Imber, *The Ottoman Empire*, 75: ο Μουράτ Πασάς «εκτελεί 500 από τους υποστηρικτές (followers) του αντάρτη διοικητή», ενώ στο Χαλέπι «κατατρόπωσε τις δυνάμεις του Ali και κατέσφαξε τους υποστηρικτές του (adherents)».

⁸¹ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*. Ωστόσο στο λήμμα του για τους Τζελαλήδες στην EI², γράφει ότι οι εξεγέρσεις «είχαν μειωθεί μέχρι το 1030/1620». Βλ. λήμμα 'Djalālī', EI².

⁸² Shaw, *History of the Ottoman Empire...*, 185-211.

⁸³ Faroqhi, «Seeking wisdom in China: An attempt to make sense of the Celali rebellions», 100 και «Political tension in the Anatolian countryside around 1600: An attempt of interpretation», 88 όπου παραπέμπει στον Εβλιγιά Τσελεμπή για να δείξει ότι η χρήση του όρου «Τζελαλής» απαντάται αρκετά μετά τα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Και τα δύο στο Faroqhi, *Coping with the state*.

⁸⁴ Özel, «The reign of violence...».

σχηματίζοντας μια δύναμη 50.000 ανδρών. Ο Αμπαζά Μεχμέτ Πασά εκτελέστηκε το 1634. Την ίδια περίοδο αναφέρει εξεγέρσεις σε όλη την περιοχή της Ανατολίας.

Μια τρίτη φάση, σύμφωνα πάντα με την περιοδοποίηση Özel, αρχίζει μετά τη σουλτανία του Μουράτ Δ΄ (1623-1640), ο οποίος με σκληρά μέτρα είχε καταπνίξει κάθε εξεγερτική κίνηση. Στα 1651-1659, ο Αμπαζά Χασάν Πασά έφερε αναστάτωση στην Ανατολία, υποστηρίζοντας έναν βεζίρη που συνδεόταν με την οικογένεια Αμπαζά. Ανάμεσα στους υποστηριχτές του ήταν και μέλη των θρησκευτικών ταγμάτων, τους τεκκέδες των οποίων είχε κλείσει ο σουλτάνος.⁸⁵ Τέλος, σε μια τέταρτη φάση, ως τελευταίος τζελαλής αρχηγός φέρεται ο Γεγέν Οσμάν, επικεφαλής γενιτσάρων που εξεγέρθηκαν (1685-1688) μετά την αποτυχημένη πολιορκία της Βιέννης. Όπως παρατηρεί ο Özel, η διαφορά της φάσης που εξετάζει η παρούσα εργασία και των επόμενων, είναι ότι οι τελευταίες έχουν ως επικεφαλής υψηλόβαθμους οθωμανούς αξιωματούχους.

Τέλος, ο Kafadar θεωρεί ότι δεν υπήρξε κάποια χρονική λήξη στη δράση των Τζελαλήδων, αλλά ότι το υλικό που έκανε τις κινήσεις αυτές πραγματικότητα διοχετεύτηκε στη συνέχεια στους στρατούς των ανταρτών αγιάνηδων του 18^{ου} αιώνα ή συνέχισε να δρα ληστρικά.⁸⁶

Η περίοδος που έχω επιλέξει να μελετήσω, αυτή των συντεταγμένων στρατών των Τζελαλήδων, θεωρώ ότι συνιστά μια διακριτή φάση του φαινομένου. Χωρίς να λείπουν αντιπολιτευτικά στοιχεία, καθώς και δυσαρέσκεια κατά της κεντρικής διοίκησης, οι προηγούμενες κινήσεις, οι πρωταγωνιστές των οποίων λαμβάνουν το χαρακτηρισμό του «Τζελαλή», είχαν κυρίως θρησκευτικό χαρακτήρα και συνασπίζονταν γύρω από κάποιον σείχη. Οι μεταγενέστερες κινήσεις είχαν, όπως σημειώνει και ο Özel, ως επικεφαλής υψηλόβαθμους αξιωματούχους. Τόσο η δράση του Τζανπουλάτογλου, όσο και των ονομάτων που αναφέρει ο Özel, μέλη επιφανών οικογενειών με τοπική παράδοση ισχύος, που με τις εξεγέρσεις τους συμμετείχαν σε φατριαστικές έριδες στο εσωτερικό της διοικητικής ελίτ, διαφέρουν από τις κινήσεις με επικεφαλής τζελαλήδες αρχηγούς, όπως τους Κιόρογλου, Καραγιαζιτζί, Ντελί Χασάν, Ταβίλ Χαλίλ, Καλεντέρογλου κλπ.

Σίγουρα δεν πρέπει να υπερτονίζεται ο ρόλος του Κουγιουτζού Μουράτ Πασά στην καταστολή της κίνησης των Τζελαλήδων, θέτοντας την εκστρατεία εναντίον τους ως ορόσημο της λήξης της κίνησης. Μικρότερες ομάδες συνέχισαν παρόμοια

⁸⁵ Shaw, *History of the Ottoman Empire...*, 207-210.

⁸⁶ Kafadar, «The question of Ottoman decline», 54.

δράση μέχρι και τα μέσα του 17^{ου} αιώνα.⁸⁷ Ο αρμένιος μοναχός Γκριγκόρ, υπακούοντας την εντολή του Μουράτ Πασά για επιστροφή όσων είχαν εγκαταλείψει τις περιοχές τους, συναντά στη διαδρομή Τζελαλήδες που χαιρετούν το πλήθος από τις σκηνές τους.⁸⁸ Οι πηγές συνεχίζουν να χαρακτηρίζουν ως Τζελαλήδες ένοπλους με παραβατική συμπεριφορά απέναντι στο κράτος το 17^ο αιώνα. Μπορούμε ίσως, επίσης, να υποθέσουμε με ασφάλεια, ότι τα μέλη των επιφανών οικογενειών που προαναφέρθηκαν, απασχολούσαν τους χιλιάδες άντρες τους ως μισθοφόρους, κάτι που πιθανότατα δεν συνέβαινε στην περίπτωση των Τζελαλήδων. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν αντλούσαν δυναμικό από την ίδια δεξαμενή που είχε γεννήσει τους Τζελαλήδες, υποδηλώνοντας ενδεχομένως ότι τα προβλήματα και τα ζητήματα που είχαν προκαλέσει την κίνηση, παρέμεναν. Υπό αυτή την έννοια θα συμφωνούσα με τον Kafadar ότι το φαινόμενο δεν είχε κάποια χρονολογία λήξης, θεωρώντας ωστόσο ότι υπάρχει μια διακριτή φάση, αυτή των μεγάλων στρατών, η οποία συνιστά το αντικείμενο της παρούσας έρευνας.

⁸⁷ Özel, «The reign of violence...».

⁸⁸ Finkel, *Osman's dream*, 187.

2. Οι αιτίες των εξεγέρσεων σύμφωνα με τις πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές

Οι μελετητές της οθωμανικής αυτοκρατορίας έχουν προτείνει μια πληθώρα παραγόντων οι οποίοι συνέβαλαν στο ξέσπασμα που παρατηρείται στο τέλος του 16^{ου} αιώνα. Κάποιες από αυτές που δίνονται ως αιτίες βρίσκονται αρκετά κοντά στις πρωτογενείς πηγές και αναπαράγουν το λόγο του οθωμανικού κράτους και των ελίτ, ενώ τρεις παράγοντες έχουν ως εμπνευστή τους τον Φερνάν Μπρωντέλ. Στην παρούσα ενότητα γίνεται απόπειρα μιας κατηγοριοποίησης, σύμφωνα με τις ερμηνείες που προτάσσει κάθε ιστορικός. Ωστόσο ήταν η σύνθεση του συνόλου των παραγόντων αυτή που πιθανότατα συνέβαλε στη δημιουργία του εκρηκτικού σκηνικού που αποτέλεσε το υπόβαθρο των εξεγέρσεων.

A. Οικονομικός παράγοντας

Ο 16^{ος} αιώνας παρουσίασε δημοσιονομική σταθερότητα και οικονομική ανάπτυξη. Η αναλογία χρυσού/ασημιού παρέμεινε σταθερή για αρκετές δεκαετίες και συνοδεύταν από σταθερότητα στη φορολογία προς τη διοίκηση, όσο και στις τιμές που όριζε το κράτος για την πώληση των προϊόντων στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας. Το τέλος του 16^{ου} αιώνα, ωστόσο, είδε μια σημαντική υποτίμηση του οθωμανικού νομίσματος (*akçe* ή *άσπρο*) και τις τιμές να εκτινάσσονται στα ύψη.⁸⁹

Η δημογραφική αύξηση, που, όπως πρότεινε ο Μπρωντέλ, ήταν γενική σε όλη τη μεσογειακή λεκάνη στο μεγαλύτερο μέρος του 16^{ου} αιώνα, ερμηνεύεται ως ένας από τους λόγους αυτού του φαινομένου. Η μεγαλύτερη απαίτηση για αγαθά θεωρήθηκε ότι έδωσε σημαντική ώθηση στις τιμές. Συγχρόνως, η εισροή φτηνού ασημιού από την Αμερική, συνοδευόμενη από τη μεγαλύτερη ζήτηση των οθωμανικών προϊόντων στην Ευρώπη, διατάραξε την αναλογία χρυσού/αργύρου.⁹⁰ Το

⁸⁹ Η ενότητα βασίζεται στο Şevket Pamuk, «Money in the Ottoman Empire, 1326-1914» στο İnalçık & Quataert (επιμ.), *An economic and social...*, τ. Β', ιδ. 958-961, όπου δεν υπάρχει άλλη παραπομπή. Υπάρχει μια γενική ομοφωνία των ερευνητών όσον αφορά το οικονομικό υπόβαθρο τις αποκαλούμενης «κρίσης» στο τέλος του αιώνα. Ωστόσο, είναι διαφορετική η έμφαση στους παράγοντες που τη δημιούργησαν, και τους οποίους επιχειρώ να παρουσιάσω στην παρούσα ενότητα. Περαιτέρω στοιχεία και ερωτήματα βρίσκονται στις υποσημειώσεις.

⁹⁰ Η σύνδεση αυτή μεταξύ της κρίσης της Ευρώπης και του μεξικανικού ασημιού απαντάται σε μελέτες ήδη από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Επαναλαμβάνεται αργότερα από το Μπρωντέλ, την οποία συνδέει με την «επανάσταση των τιμών» και με την οποία ερμηνεύει επεισόδια βιαιότητας στην Ευρώπη: *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας*, μτφ. Κλ. Μιτσοτάκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997, τ. Β' 199, 204-208. Τη θεωρία επαναλαμβάνουν αργότερα ο Barkan

ίδιο ασήμι έφευγε προς τα ανατολικά, για να καλύψει το αρνητικό εμπορικό ισοζύγιο με το Ιράν και το Ιράκ, και τελικά με την Ινδία.

Το 1585 ή το 1586 σημειώθηκε σημαντική πτώση της περιεκτικότητας του οθωμανικού νομίσματος σε ασήμι και μαζί υποτίμηση της αναλογικής του αξίας σε σχέση με άλλα νομίσματα. Η υποτίμηση αυτή ήταν η μεγαλύτερη μέχρι τότε στην ιστορία της αυτοκρατορίας. Παρόλο που οι λόγοι αυτής της υποτίμησης δεν είναι σαφείς, η διοίκηση κατέφυγε σε αυτό το μέτρο όταν αντιμετώπιζε δημοσιονομικές δυσκολίες, ήδη από την εποχή του Μεχμέτ Β΄ του Πορθητή.⁹¹ Ενώ το 1584, από 100 ντίρχαμ Ταυρίδας κόβονταν 450 άσπρα, το 1586 από την ίδια ποσότητα ντίρχαμ κόβονταν 800. Ενώ τα εισοδήματα της αυτοκρατορίας, μέσω των φόρων, και οι μισθοί των αξιωματούχων της παρέμειναν σταθερά, μειωνόταν η αγοραστική τους αξία προκαλώντας σημαντικές δημοσιονομικές και οικονομικές δυσκολίες, και δυσαρέσκεια. Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, η αυτοκρατορία ήταν αναγκασμένη να συντηρεί μεγάλο αριθμό μόνιμων στρατευμάτων. Παράλληλα, οι μακρόχρονοι πόλεμοι με τους Σαφαβίδες στα ανατολικά και με τους Αψβούργους στα δυτικά, αποδείχτηκαν καταστρεπτικοί για τα δημοσιονομικά του κράτους. Ο Özel αναφέρει ότι το 1581 το έλλειμμα του Θησαυροφυλάκιου ήταν 56 εκατομμύρια άσπρα, έφτασε τα 400 εκατομμύρια το 1597 και αυξήθηκε περαιτέρω στη συνέχεια.⁹² Η αυξημένη ανάγκη για μετρητά θεωρείται ως ένας από τους λόγους αποσύνθεσης του τιμαριωτικού συστήματος, ενώ με όλο και μεγαλύτερη συχνότητα η διοίκηση κατέφυγε στην εκμίσθωση φόρων με πλειστηριασμό. Παράλληλα, αρκετοί έκτακτοι φόροι μετατράπηκαν σε τακτικούς, που της παρείχαν μεν ρευστό άμεσα, αλλά μακροπρόθεσμα έχανε εισοδήματα. Όπως παρατηρεί ο Abou-el-Haj, η διατάραξη του διοικητικού συστήματος εξαφάνισε την άρχουσα ελίτ η οποία χειριζόταν με

(με Justin McCarthy, «The Price Revolution of the sixteenth century: A turning point in the economic history of the Near East», *International Journal of Middle East Studies* 6/1 (Ιαν. 1975), 3-28), ο İnalcık (*The Ottoman Empire...*, 46, 49) και η Faroqhi (βλ. Gerber, «Review: Suraiya Faroqhi, Towns and townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, crafts and food production in an urban setting, 1520-1650», *Renaissance Quarterly* 41 (1988), 132-135). Απαντάται ως μοτίβο σε όλη τη βιβλιογραφία που τους ακολουθεί, σχεδόν αξιωματικά, χωρίς να συνδέεται με άλλους παράγοντες που να δείχνουν πώς η εισροή ασημιού εκτίναξε τις τιμές. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Akdağ, ενώ αποδίδει την αναστάτωση στη Ανατολία σε οικονομικούς παράγοντες, όπως οι υποτιμήσεις και οι αυξήσεις των φόρων, δεν κάνει καμία αναφορά το μεξικανικό ασήμι. Αντίθετα, παρατηρεί μια έλλειψη ρευστού στην ύπαιθρο (βλ. παρακάτω). Παρότι έχει δύο παραπομπές στην *Μεσόγειο*, δεν πρέπει να είχε μελετήσει επισταμένα το έργο, ενώ στη βιβλιογραφία του υπάρχει μόνο το πρώτο βιβλίο του Barkan (1945), πριν την σύνδεσή του με τα Annales.

⁹¹ Özel, «The reign of violence...».

⁹² Στο ίδιο. Θα σχολίαζα ότι η διαφορά στα μεγέθη ενδεχομένως να είναι πλασματική, καθώς διογκώνονται από τις υποτιμήσεις και τον πληθωρισμό.

αυτοπεποίθηση το καθεστώς των τιμαρίων αποθαρρύνοντας τις τοπικές αντιδράσεις. Η εξέλιξη αυτή, σε συνδυασμό με τον εκτεταμένο πειραματισμό στη φορολόγηση για μεγιστοποίηση της απόσπασης πλεονάσματος, είχε πολλαπλές επιπτώσεις στην οικονομία και την κατοίκηση στην ύπαιθρο.⁹³

Η σχέση των χωρικών με τη γη τους άλλαξε, καθώς, σύμφωνα με τον Abou-El-Haj, «οι νέες μορφές απόσπασης εισοδημάτων συνιστούσαν παραλλαγές μιας και μοναδικής πρακτικής, της ιδιωτικοποίησης αυτού που κάποτε θεωρούνταν δημόσια ιδιοκτησία».⁹⁴ Επιπλέον η μεγαλύτερη τάση για φόρους σε ρευστό δυσχέραινε τους αγρότες που υποχρεούνταν να ρευστοποιήσουν την παραγωγή τους.⁹⁵ Η απότομη αύξηση των φόρων, που για μεγάλο διάστημα είχαν μείνει σταθεροί, μαζί με τον ανταγωνισμό των διοικητών να μεγιστοποιήσουν τα εισοδήματά τους, ευθύνονταν, σύμφωνα με τον Akdağ για τη μαζική έξοδο από την ύπαιθρο.⁹⁶

Παράλληλα, η αδυναμία συντήρησης τακτικών στρατευμάτων, βρήκε τη λύση της στην ανάθεση προς τους τοπικούς διοικητές συντήρησης ακολουθιών στις δεκαετίες του 1580-1590, που όφειλαν να εξοπλίζουν και να φέρνουν μαζί τους στις μάχες.⁹⁷ Η δυνατότητα μιας εναλλακτικής σταδιοδρομίας ακτημόνων και άγαμων κατοίκων της υπαίθρου ως μισθοφόρων, καθώς και οι οικονομικές πιέσεις σε βάρος των αγροτών, φέρονται ως δύο σημαντικοί παράγοντες που ενίσχυσαν το φαινόμενο των Τζελαλήδων. Στην αυλή ενός μπέη, οι σεκμπάν δεν έπαιρναν μισθό κάτω από πέντε άσπρα ημερησίως,⁹⁸ ποσό που αυξανόταν με το πλιάτσικο και την απαίτηση για επιπλέον παράνομα δοσίματα από τους χωρικούς.

Σύμφωνα με τον Akdağ, οι οικονομικές δυσκολίες γέννησαν δύο νέες κατηγορίες που προήλθαν από τους ακτήμονες, μετά το 1550 (συμβατική η χρονολογία, καθώς, όπως διευκρινίζει, δεν έχει πληροφορίες για την προηγούμενη περίοδο): τους *λεβέντηδες* και τους *σουχτέδες* (μαθητές θεολογικών σχολείων).⁹⁹ Λόγω των δυσκολιών στην ύπαιθρο, οι γονείς έστελναν τα παιδιά τους σε *μεντρεσέδες* (θεολογικά σχολεία) όπου μπορούσαν να εξασφαλίσουν διαμονή σε *μαρέτια* (φιλανθρωπικά ιδρύματα που περιλάμβαναν διάφορες δομές). Παρέμεναν στα χωριά

⁹³ Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj, *Formation of the modern state: The Ottoman Empire sixteenth to eighteenth centuries*, State University of New York Press, 1991, 12-13.

⁹⁴ Στο ίδιο, 14.

⁹⁵ Στο ίδιο, 14-15.

⁹⁶ Akdağ, *Celālî İsyamları*, 30 και αλλού.

⁹⁷ Metin Kunt, *The sultan's servants: The transformation of Ottoman provincial government, 1550-1650*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1983, 77-78· Faroqhi, «The life and death...», 146.

⁹⁸ Akdağ, *Celālî İsyamları*, 44.

⁹⁹ Στο ίδιο, 44.

για το δημοτικό και στη συνέχεια στέλνονταν στις κωμοπόλεις για τη «μέση εκπαίδευση». Το 1550, όπως φαίνεται, οι μεντρεσέδες ήταν κατάμεστοι. Από τους χιλιάδες που ολοκλήρωναν τη «μέση εκπαίδευση» κάθε χρόνο, πολύ λίγοι ήταν αυτοί που συνέχιζαν την ανώτερη εκπαίδευση στη Μπούρσα (Προύσα), την Εντιρνέ (Αδριανούπολη) και την Ισταμπούλ. Μετά από διάστημα τριών ετών σε αυτά τα «κολέγια», ακόμη λιγότεροι γίνονταν δεχτοί στους μεντρεσέδες που είχε ιδρύσει ο Μεχμέτ Β΄ και ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής, και συνιστούσαν την ανώτατη εκπαίδευση στην αυτοκρατορία.¹⁰⁰ Επιπλέον, ο πληθωρισμός είχε μειώσει τα εισοδήματα πολλών μεντρεσέδων και βακουφίων, που αναγκάζονται να κλείσουν τις κουζίνες όπου πρόσφεραν φαγητό σε απόρους και σπουδαστές.¹⁰¹

Στους φτωχότερους μαθητές, επιτρέπη να περιφέρονται στα χωριά ζητώντας ελεημοσύνη. Οι ομάδες επατείας στις εύπορες επαρχίες «εύκολα μετατράπηκαν σε ληστρικές».¹⁰² Το 1576, στην περιοχή του Γιεσιλιρμάκ, οι σουχτέδες έκαιγαν, σκότωναν, έκοβαν χέρια και πόδια και ξυλοκοπούσαν τους χωρικούς. Ρεαγιά¹⁰³ και σπαχήδες έκαναν κρυφά παράπονα στον σαντζάκμπεη της Αμάσειας. Δεν ήταν λίγοι αυτοί που θεωρούσαν ως μοναδική λύση σε αυτή την κατάσταση την ομαδική θανάτωση των σουχτέδων ή την εξορία τους στην Κύπρο.¹⁰⁴ Ο πρώτος που έθεσε ζήτημα «συμμόρφωσης» (*islah*) των σουχτέδων ήταν ο μεγάλος βεζίρης Σοκολλού Μεχμέτ Πασάς. Το 1584, μια μεγάλη εκστρατεία εναντίον τους γενίκευσε τη βία στην Ανατολία. Η Faroqhi ανάγει τη γένεση της κίνησης των Τζελαλήδων σε αυτή τη χρονολογία.¹⁰⁵

Ο Akdağ και η Faroqhi θεωρούν τον ανταγωνισμό των διοικητών για τη μεγιστοποίηση των εισοδημάτων που λάμβαναν από την ύπαιθρο ως τον κυριότερο λόγο της «εκλεβεντοποίησης» και των εξεγέρσεων των Τζελαλήδων.¹⁰⁶ υπό αυτή την πίεση, άγαμοι και ακτήμονες χωρικοί οδηγήθηκαν στην έξοδο από την ύπαιθρο. Αρκετοί εντάσσονταν ως εποχιακοί μισθοφόροι στις ακολουθίες τοπικών διοικητών

¹⁰⁰ Στο ίδιο, 44.

¹⁰¹ Faroqhi, «Crisis and change», 416.

¹⁰² Στο ίδιο, 415-416. Βλ. και Barkey, *Bandits...*, 158.

¹⁰³ Ο φορολογούμενος πληθυσμός της αυτοκρατορίας, μουσουλμανικός και χριστιανικός, αναφέρεται στις πηγές ως *reaya*. Προτιμώ τη μεταφορά αυτού του τύπου, παρά του όρου *ραγιάδες*, ο οποίος δημιουργεί άλλους συνειρμούς, συνδεδεμένους με τον ελληνικό εθνικιστικό λόγο.

¹⁰⁴ Akdağ, *Celālî İsyânları*, 87.

¹⁰⁵ Faroqhi, «Seeking wisdom in China», 100. Ο Akdağ αναφέρει αυτή την εκστρατεία ως «*umumî teftiş*» (γενική έρευνα) και σε αυτήν αποδίδει μεγάλο μέρος των μεταγενέστερων δεινών της Ανατολίας, μεταξύ των οποίων και τη εμφάνιση των Τζελαλήδων (ενδεικτικά, *Celālî İsyânları*, 129-130).

¹⁰⁶ Faroqhi, «Seeking wisdom in China», 103-4· Akdağ, *Celālî İsyânları*, σποράδην.

και αργότερα, όταν οι υπηρεσίες τους δεν ήταν πλέον απαραίτητες, περιφέρονταν κατά ομάδες ληστεύοντας και δολοφονώντας. Άλλοι κατέφυγαν στις τρεις κυριότερες πόλεις, όπου φαίνεται πως η εγκληματικότητα αυξήθηκε. Σε κάθε περίπτωση, φαίνεται πως συνιστούσαν αποσταθεροποιητικό παράγοντα, καθώς το σύστημα δεν μπορούσε να απορροφήσει το σύνολό τους. Ο Akdağ ανάγει σε αυτή τη φάση, του σχηματισμού ομάδων 5-10 ατόμων, την έναρξη των εξεγέρσεων των Τζελαλίδων.¹⁰⁷

Τέλος, παραμένοντας στην οικονομία, ο Akdağ βλέπει ως αιτίες της «εκλεβεντοποίησης» και «εκσειμνοποίησης» της υπαίθρου, την έλλειψη ρευστού, σε συνδυασμό με την υποτίμηση του νομίσματος, την πτώση της αγροτικής παραγωγής και την αύξηση των τιμών, που προκάλεσε αποσταθεροποίηση της ζωής του χωριού.

B. Πληθυσμιακή πίεση

Μια ομάδα ιστορικών που καθοδηγούνταν από τον Barkan, επηρεασμένοι από τον Μπρωντέλ που διατύπωσε την υπόθεση μιας εντυπωσιακής αύξησης του πληθυσμού σε όλη την Ευρώπη κατά το 16^ο αιώνα, μελέτησε για πρώτη φορά οθωμανικές φορολογικές απογραφές προσπαθώντας να εξάγει ποσοτικά δεδομένα για να τον πληθυσμό της αυτοκρατορίας. Ο Μπρωντέλ στη *Μεσόγειο* περιλαμβάνει κάποια «προσωρινά» και ανέκδοτα πορίσματα αυτής της έρευνας, τα οποία δείχνουν πράγματι μια θεαματική αύξηση του πληθυσμού της αυτοκρατορίας στα τέλη του 16^{ου} αιώνα: από 12-13 εκατ. τη δεκαετία του 1520, σε 17-18 εκατ. στα 1580 και 30-35 εκατ. στα 1600. Όπως σχολίαζε ο Μπρωντέλ, «το βασικό, για μια ακόμη φορά, είναι να συμφωνούν τα στοιχεία μεταξύ Δύσης και Ανατολής».¹⁰⁸

Οι οθωμανικές φορολογικές απογραφές βασίζονται στον *hane* (χονδρικά νοικοκυριό), που συνιστούσε τη βασική φορολογική μονάδα. Ο Barkan εισήγαγε το αριθμό 5 ως συντελεστή πολλαπλασιασμού του *hane* για τον υπολογισμό του πληθυσμού της αυτοκρατορίας. Ο αριθμός παραδόθηκε αξιωματικά στην έρευνα, εγκαινιάζοντας μια μακρά φιλολογία, με διαφορετικούς προτεινόμενους συντελεστές. Με βάση τον *hane*, ο Barkan υπολόγιζε την αύξηση πληθυσμού της Ανατολίας στο

¹⁰⁷ Akdağ, *Celālî İsyamları*, 44.

¹⁰⁸ Braudel, *Η Μεσόγειος*, τ. Β', 74 και 57 υποσημ. 193 (η έμφαση δική μου): Η. İnalcık, «Impact of the Annales School on Ottoman Studies and new findings», *Review* 1 (1978), 71. Για τους πίνακες του πληθυσμού της αυτοκρατορίας που συντάχθηκαν με βάση τις έρευνες του Barkan, βλ. σ. 356-357· Gerber, *The social origins...*, 15. Ο Barkan δίδαξε αργότερα, το 1963, στην École Pratique des Hautes Études.

54%, ώστε να ανέρχεται στους 1.664.790 κατοίκους με συντελεστή 2 και αύξηση 800.000 με κάθε πρόσθεση μίας μονάδας στο συντελεστή.¹⁰⁹

Η μελέτη του Cook εξετάζει τρεις διαφορετικές περιοχές σε μια περίοδο 125 ετών. Στο πόρισμά του συμπεραίνει ότι η πληθυσμιακή αύξηση ήταν μεγαλύτερη από την επέκταση της γεωργίας, πράγμα που οδηγούσε σε έξοδο του αγροτικού πληθυσμού από την ύπαιθρο.¹¹⁰ Ο Özel υποστηρίζει ότι κατά δεκαετία του 1570, ο πληθυσμός των ακτημόνων ήταν μεγαλύτερος από των κατόχων γης· ως δείγματα αύξησης του πληθυσμού κατά το 16^ο αιώνα διακρίνει την επέκταση των αστικών και αγροτικών εγκαταστάσεων, τον κατακερματισμό των τσιφλικιών (*çiftlik*, έκταση που μπορούσε να καλλιεργηθεί με ένα ζεύγος βοδιών), την καλλιέργεια της γης σε σημείο κορεσμού, νέα χωριά και μετατροπή χωριών σε κωμοπόλεις και την τάση για εγκατάσταση ημινομαδικών πληθυσμών. Οι παράγοντες αυτοί συνδυάστηκαν με την πτώση της κατά κεφαλήν αγροτικής παραγωγής και μια σοβαρή κρίση επιβίωσης στην οθωμανική ύπαιθρο, που οδηγούσε στην εγκατάλειψή της.¹¹¹ Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω, ο Özel συνδέει την εμφάνιση των λεβέντηδων, με αυτόν τον πλεονάζοντα πληθυσμό που εξαφανίστηκε από τις απογραφές του 17^{ου} αιώνα και ήταν σχεδόν ίδιος με αυτόν που παρέμεινε.¹¹²

Αμφιβολίες για την υπόθεση της πληθυσμιακής πίεσης εκφράζει η Faroqhi. Παραπέμπει στον Cook για να δείξει ότι ο πληθυσμός αυξήθηκε σε συγκεκριμένες περιοχές. Παράλληλα, υποστηρίζει ότι, σύμφωνα με έρευνες, οι πληθυσμοί της προ-βιομηχανικής εποχής μπορούσαν να προσαρμοστούν σε μια δημογραφική αύξηση, χωρίς να προβαίνουν απαραίτητα στην καλλιέργεια γης χαμηλής αποδοτικότητας ή στην έξοδο από την ύπαιθρο.¹¹³ Σημειώνει ότι η πληροφόρησή μας δεν είναι επαρκής για την εξαγωγή συμπερασμάτων· φέρνει ως ένδειξη του αντίθετου, το παράδειγμα

¹⁰⁹ İnalçık «Empire and population» στο İnalçık & Donald Quatert, *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1994, 28· İnalçık, «Impact...», 71-83.

¹¹⁰ Cook, *Population pressure*. Βλ. και Faroqhi, «Political activity...», 40.

¹¹¹ Özel, «The reign of violence...».

¹¹² Oktay Özel, «Banditry, state and economy: On the financial impact of the *Celali* movement in Ottoman Anatolia», αδημοσίευτη ανακοίνωση στο συνέδριο στο Ντουμπρόβνικ, 2006. Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή Özel για την αποστολή και άδεια να χρησιμοποιήσω το κείμενο. Ο Cook και η Faroqhi, σε περιλήψεις/κριτικές της θέσης του Akdağ αναφέρουν ότι θεωρεί δεδομένη μια πληθυσμιακή πίεση για τη μαζική έξοδο από την ύπαιθρο, για την οποία ωστόσο ο Akdağ δεν κάνει πουθενά λόγο στο βιβλίο του. Cook, *Population pressure*, 33· Faroqhi, «Seeking wisdom in China», 100· «Political activity...», 40 και «Political tensions...», 87.

¹¹³ Faroqhi, «Political activity...», 40.

της εύφορης περιοχής της Τσουκούροβα, η οποία κατά το 16^ο αιώνα χρησιμοποιούνταν μόνο το χειμώνα από ημι-νομαδικές φυλές.¹¹⁴

Ένα δεύτερο επιχείρημα κατά της πληθυσμιακής πίεσης έρχεται από τον Jennings, ο οποίος παρατηρεί ότι η οθωμανική διοίκηση, στην προσπάθειά της να εποικήσει την νεοκατακτημένη Κύπρο, παρά τις ευνοϊκές συνθήκες που πρόσφερε για τη μετεγκατάσταση, συναντούσε τόση αντίσταση από τους Μικρασιάτες, ώστε αναγκάστηκε να επιστρατεύσει εγκληματίες για αυτό το σκοπό.¹¹⁵ Η Faroqhi υπογραμμίζει ότι τα αίτια εξόδου από την ύπαιθρο μάλλον πρέπει να αναζητηθούν στην υπερφορολόγηση και στη βία που σχετιζόταν με τη φοροείσπραξη, όπως μαρτυρούν οι αγωγές προς τους καδήδες και την Πύλη. Το φαινόμενο, επομένως, για την έξοδο από την ύπαιθρο στον όψιμο 16^ο με πρώιμο 17^ο αιώνα είναι πολιτικό και όχι δημογραφικό,¹¹⁶ καθώς «ήταν ένα πολιτικό γεγονός ότι πολλοί χωρικοί δυσκολεύονταν να θρέψουν τις οικογένειές τους, λόγω της απώλειας πόρων σε φόρους και δοσίματα προς τη διοικούσα τάξη».¹¹⁷

Γ. Μετασχηματισμός της επαρχιακής διοίκησης

Οι οθωμανοί χρονικογράφοι και σχολιαστές της αυτοκρατορίας είναι οι πρώτοι που μίλησαν για κρίση της αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις τους, μετά τη σουλτανία του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, που συμβόλιζε την κορύφωση της «χρυσής εποχής» της αυτοκρατορίας, η αυτοκρατορία άρχισε να παρακμάζει. Το σύστημα διαδοχής άλλαξε και ανέβηκαν ανίσχυροι και συχνά ψυχασθενείς γόννοι της οικογένειας του Οσμάν στο σουλτανικό θρόνο, σηματοδοτώντας την παρακμή της αυτοκρατορίας. Από το β΄ μισό του 16^{ου} και κατά το 17^ο αιώνα, την αυτοκρατορία διοικούν το χαρέμι και κύκλοι του παλατιού.¹¹⁸

¹¹⁴ Faroqhi, «Political tensions...», 95. Αφήνει ως ενδεχόμενο, ωστόσο, η ελονοσία να έπαιξε κάποιο ρόλο για αυτού του είδους χρήση της περιοχής. Εντούτοις, συνεχίζει το επιχείρημα υποθέτοντας ότι αν όντως η πληθυσμιακή πίεση ήταν τόσο μεγάλη θα είχε γίνει προσπάθεια για καλλιέργεια τουλάχιστον των πεδινών περιοχών.

¹¹⁵ Ronald Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean world, 1571-1640*, New York University Press, Νέα Υόρκη/Λονδίνο 1993, 221.

¹¹⁶ Faroqhi, «Political activity...», 40.

¹¹⁷ Faroqhi, «Seeking wisdom in China», 101.

¹¹⁸ Ενδεικτικά İnalçık, *The Ottoman Empire...*, 60-61. Είναι ενδιαφέρον ότι αυτή η θέση παρουσιάζεται στον Leopold von Ranke στο βιβλίο του *The Turkish and Spanish Empires in the Sixteenth Century*: βλ. Kafadar, «The question of Ottoman decline», 31-32. Βλ. το προαναφερθέν άρθρο για μια κριτική προσέγγιση του ζητήματος της παρακμής, καθώς και Faroqhi, «In search of Ottoman history» στο H. Berktaş & S. Faroqhi (επιμ.), *New approaches to state and peasant in Ottoman history*, Frank Cass, Λονδίνο 1992, 211-224 για μια περιεκτική παρουσίαση της κρίσης και σύγκριση με τη δυτική Ευρώπη.

Η αποδιοργάνωση του συστήματος των τιμαρίων διατάραξε την ισορροπία της υπαίθρου. Παράλληλα, οι υποτιμήσεις του νομίσματος μείωσαν τα εισοδήματα των τιμαριούχων. Ο μεσαιωνικός οπλισμός τους και η άρνησή τους να χρησιμοποιήσουν πυροβόλα όπλα, τους καθιστούσε όλο και περισσότερο αναποτελεσματικούς στο πεδίο της μάχης. Ο Richard Knolles, σε μια ιστορία της αυτοκρατορίας που εκδίδει στο Λονδίνο το 1603, περιγράφει τους σπαχήδες ως «ημίγυμνους καβαλάρηδες», υπογραμμίζοντας την αδυναμία τους να αντιμετωπίσουν τα πυροβόλα όπλα των αντιπάλων. Συμπληρώνει ότι κάποιες χιλιάδες σπαχήδες σκοτώθηκαν στη μάχη του Gran/Estregon την πρώτη μισή ώρα.¹¹⁹ Παράλληλα, η αύξηση της διάρκειας των πολεμικών επιχειρήσεων μεγάλωνε τις ανησυχίες τους για την κατάσταση των περιουσιών που άφηναν πίσω και ο αριθμός αυτών που έστελναν αντιπροσώπους στο μέτωπο ή προσπαθούσαν παράτυπα να παραμείνουν στα τιμάρια τους, γινόταν ολοένα και μεγαλύτερος. Η κατοχή τιμαρίων φαίνεται πως από προνόμιο είχε μετατραπεί σε αγγαρεία, καθώς δεν ήταν λίγοι αυτοί που αρνούσαν να παραλάβουν τιμάρια.¹²⁰

Παράλληλα, ένας σημαντικός μετασχηματισμός συντελούνταν στο σύστημα των *κουλ* (kul), των «υπηρετών του σουλτάνου», που στρατολογούνταν από τους γόνους των χριστιανών αγροτών των Βαλκανίων (*ντεβσιρμέ*)¹²¹ και λάμβαναν ειδική εκπαίδευση στο παλάτι, στελεχώνοντας στη συνέχεια το στρατό και όλα τα κλιμάκια της διοίκησης. Αυτοί, μαζί με τους σπαχήδες, συνιστούσαν την μη φορολογούμενη τάξη των *ασκερί* (στρατιωτικών) και ο διαχωρισμός τους από τους φορολογούμενους υπηκόους (*ρεαγιά*) συνιστούσε, σύμφωνα με τους Οθωμανούς, έναν από τους λόγους υπεροχής του οθωμανικού συστήματος. Η διατάραξη αυτής της τάξης πραγμάτων κατά το τρίτο τέταρτο του 16^{ου} αιώνα, με τη στρατολόγηση υπηκόων που λάμβαναν καθεστώς *ασκερί*, θεωρήθηκε ως ένας από τους κυριότερους λόγους παρακμής της αυτοκρατορίας.¹²²

Όλο και περισσότερα μέλη της αυλής του παλατιού (ευνούχοι και μέλη του χαρεμιού) λάμβαναν με αυξανόμενο ρυθμό τιμάρια.¹²³ Οι σαντζακμπέηδες και μπηλερμπέηδες διατηρούσαν για συνεχώς μικρότερα διαστήματα τις διοικητικές

¹¹⁹ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 245 υποσημ. 45.

¹²⁰ Akdağ, *Celālî İsyânları*, 130-3.

¹²¹ Η διαδικασία αυτή είναι γνωστή από τις ελληνικές πηγές ως *παιδομάζωμα*. Επιλέγω τον όρο *ντεβσιρμέ* (devşirme) καθώς ο ελληνικός όρος έχει διαφορετικές και γνωστές συνδηλώσεις.

¹²² Özel, «The reign of violence...». Βλ. και Kafadar, «The question of Ottoman decline», 30-31.

¹²³ Akdağ, *Celālî İsyânları*, 65.

τους θέσεις, τα έσοδα από τις οποίες αποτελούσαν το εισόδημα και την πληρωμή τους για τις υπηρεσίες τους προς το κράτος. Συχνά αναγκάζονταν να πληρώσουν μεγάλα ποσά για να λάβουν αυτές τις θέσεις και να συντηρούν μεγάλες ακολουθίες για να αυξήσουν το κύρος και την ανταγωνιστικότητά τους, πρακτική που στη συνέχεια μετατράπηκε σε υποχρέωση. Επομένως μόλις διορίζονταν προσπαθούσαν να κάνουν γρήγορη απόσβεση, επιβάλλοντας έκτακτους φόρους και αυξάνοντας την «αρπακτικότητα» τους -λέξη που χρησιμοποιείται συχνά από πηγές και δευτερεύουσα βιβλιογραφία- προς τους υπηκόους.¹²⁴ Οι ακολουθίες περιφέρονταν στην ύπαιθρο ζητώντας νόμιμα ή παράνομα δοσίματα και οι αγρότες ήταν υποχρεωμένοι να παρέχουν τροφή και στέγη στα πολυάριθμα αυτά σώματα. Ο Cook φτάνει στο σημείο να υποστηρίξει ότι η φορολογία των επαρχιακών διοικητών διέφερε ως προς τη ληστεία μόνο ως προς τη θέση που κατείχαν αυτοί που τη διεξήγαγαν.¹²⁵

Ο *ανταλετναμές* (adaletname, διάταγμα δικαιοσύνης) του 1609, που έστειλε ο Αχμέτ Α΄ στους αξιωματούχους των επαρχιών του, συνιστά καταπέλτη κατά αυτών των συμπεριφορών. Το διάταγμα έδινε το δικαίωμα στους χωρικούς να οπλοφορούν και να απαγορεύουν στα χωριά τους την είσοδο των επαρχιακών διοικητών που διεξήγαν *ντεβίρ* (devir, η περιοδεία για συγκέντρωση φορολογίας). Όπως είδαμε, ο ληστής Τζανφεντάογλου του περιστατικού που παρουσιάστηκε στην αρχή του παρόντος κειμένου, ισχυρίστηκε στο ιεροδικείο ότι ήταν στην υπηρεσία του πρώην μπεηλέρμπεη του Σοργκούν, για λογαριασμό του οποίου συγκέντρωνε φορολογία. Αυτό το φερμάνι ενέτεινε τη διαμάχη υπηκόων-διοικητών. Με την άδεια της κεντρικής διοίκησης, συγκροτήθηκαν σώματα υπηκόων, οι *il erleri*, οι οποίοι αναλάμβαναν την προστασία των χωριών. Ως ύστατη λύση, οι αγρότες εγκατέλειπαν τη γη τους φεύγοντας προς τις πόλεις, ενώ μέρος αυτών επιδίδονταν στη ληστεία.¹²⁶

Οι θεωρήσεις περί «παρακμής της αυτοκρατορίας» έχουν έντονα αμφισβητηθεί τις τελευταίες δύο δεκαετίες, σε σημείο που να θεωρείται ξεπερασμένη ακόμη και η συζήτηση για το θέμα. Η περιοδολόγηση αυτή ακολουθεί πιστά τους οθωμανούς χρονικογράφους και σχολιαστές, που παρατηρούν μια προϊούσα παρακμή της αυτοκρατορίας από το τέλος της σουλτανίας του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς (1520-1566). Ο Ζε'ενί παρουσιάζει τον τρόπο με τον οποίο ο Σουλεϊμάν καλλιέργησε

¹²⁴ Metin Kunt, *The sultan's servants*, 77-78, 88-93. Faroqhi, «Seeking wisdom in China», 103.

¹²⁵ M. A. Cook, *Population pressure in rural Anatolia, 1450-1600*, Oxford University Press, Λονδίνο 1972, 40

¹²⁶ Faroqhi, «Seeking wisdom in China», 104.

αυτή την εικόνα του ισχυρού ηγεμόνα μέσα από τους επίσημους ιστοριογράφους της αυτοκρατορίας, ενώ κείμενα από την περιφέρεια παρουσιάζουν μια εντελώς διαφορετική αντίληψη, τόσο για την αυτοκρατορία, όσο και για τον ίδιο το σουλτάνο.¹²⁷ Ο Abou-el-Haj γράφει για τους λόγους που οι συγγραφείς των *νασιχατναμέδων* (nasihatname, συμβουλές προς τους ηγεμόνες), τα οποία έχουν χρησιμοποιηθεί από τους ιστορικούς ως ιστορικές πηγές, ανέπτυξαν αυτό το σχήμα. Οι συγγραφείς τους, συμμετέχοντας στις έριδες στο εσωτερικό της διοικητικής ελίτ και λόγω των απογοητεύσεων για τις προσωπικές τους σταδιοδρομίες, κατασκεύαζαν ένα φανταστικό ιδανικό παρελθόν το οποίο συνέκριναν με τη δυσχερή πραγματικότητα των ημερών τους.¹²⁸

Ενδιαφέρον είναι επίσης το σχήμα που φέρει τον Σουλεϊμάν, μετά το θάνατο του οποίου οι πηγές θέλουν να αρχίζει η κακοδαιμονία της αυτοκρατορίας, ως πατέρα όλων των δεινών που θα την ταλάνιζαν αργότερα. Ήταν αυτός που μετέφερε το χαρέμι από το παλιό παλάτι στο Τοπ Καπί, φέρνοντάς το εγγύτερα στο κέντρο των αποφάσεων.¹²⁹ Κατά τις διαμάχες των γιων του Σουλεϊμάν για τη διαδοχή στο θρόνο, στρατολογήθηκαν πρώτη φορά *λεβέντηδες*.¹³⁰ Ο Akdağ ανάγει την ύπαρξη των λεβέντηδων, των σουχτέδων και των σεκμπάν σε αυτές τις διαμάχες, καθώς στις αυλές των πριγκίπων αυτά τα άτομα μπορούσαν να βρουν μια εναλλακτική διέξοδο.¹³¹

Ο Akdağ πιστώνει πολλά από τα προβλήματα της αυτοκρατορίας στον Σουλεϊμάν. Καταρχήν την έναρξη αποδιοργάνωσης του συστήματος των τιμαρίων, καθώς με ένα φερμάνι του έφραζε τη δυνατότητα ανόδου των ιθαγενών τιμαριούχων της Ανατολίας σε τιμάρια άνω των 20.000 άσπρων, ανοίγοντας με αυτόν τον τρόπο το δρόμο στους «μπέηδες».¹³² Η αύξηση της οπλοφορίας των ρεαγιά είχε ξεκινήσει από αυτή την περίοδο, στην προσπάθειά τους να προστατευτούν από τους λεβέντηδες-μισθοφόρους των «μπέηδων». Μετά την εξέγερση του Βαγιαζίτ, γιου του Σουλεϊμάν,

¹²⁷ Dror Ze'evi, «How magnificent was Süleyman? A view from the margins: Rabbi Eliyahu Kapsali of Crete and his *Seder Eliyahu Zuta*», ανακοίνωση στο Διεθνές Τουρκολογικό Συμπόσιο Halcyon Days in Crete VI, Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών, Ρέθυμνο Ιανουάριος 2006.

¹²⁸ Abou-el-Haj, *Formation...*, 20-23 και αλλού. Για μια κριτική αποτίμηση του σχήματος της παρακμής, βλ. Kafadar, «The question of Ottoman decline» και Faroqhi, «In search of Ottoman history».

¹²⁹ İnaçlık, *Ottoman Empire*, 86-87.

¹³⁰ Özel, «The reign of violence...».

¹³¹ Akdağ, *Celālî İsyânları*, 78.

¹³² Στο ίδιο, 132.

το 1558, εγκαταστάθηκαν φρουρές στην ύπαιθρο της Ανατολίας και στις πόλεις,¹³³ στις οποίες αργότερα θα στηριζόταν η δημιουργία μιας νέας ελίτ στην περιφέρεια.¹³⁴ Ο Akdağ ανάγει επίσης σε αυτή την περίοδο (του Σουλεϊμάν) τη μείωση των εκστρατειών και τα συνεπαγόμενα προβλήματα με το πλεονάζον στρατευμα.¹³⁵ Παράλληλα, ήδη από τη σουλτανία του Σουλεϊμάν, οι κανουνναμέδες (*kanunname*, σώματα νομικών διατάξεων για τις επαρχίες) είχαν αρχίσει να χάνουν τη σημασία τους,¹³⁶ οι αξιωματούχοι του κράτους καταπίεζαν τους ρεαγιά¹³⁷ και οι τιμαριούχοι είχαν αρχίσει να μην είναι ευχαριστημένοι με τα τιμάρια τους.¹³⁸ Ο Akdağ εκδίδει το βιβλίο από το οποίο αντλούνται οι παραπάνω πληροφορίες το 1963, εποχή που, όπως φαίνεται, δεν είχε διαμορφωθεί πλήρως η περιοδολόγηση της «Ανόδου», της «Χρυσής Εποχής» και της «Παρακμής» της αυτοκρατορίας για τη σύγχρονη ιστοριογραφία, σημείο τομής των οποίων θεωρείται το τέλος της σουλτανίας του Σουλεϊμάν, σχήμα που θα παρουσιαστεί σε πλήρη ωρίμανση στο βιβλίο του İnalçık, *The Ottoman Empire: The classical age 1300-1600* ακριβώς δέκα χρόνια αργότερα (1973).

Ενδεχομένως η μεγαλύτερη ανάπτυξη του γραφειοκρατικού συστήματος προϊόντος του χρόνου βοηθούσε να φτάνουν περισσότερες αναφορές στην Πύλη που κατάγγελλαν την κακοδιοίκηση των επαρχιών, πράγμα που δεν αποδεικνύει ότι όντως από το β' μισό του 16^{ου} αιώνα ήταν μεγαλύτερη σε σχέση με το προηγούμενο διάστημα.¹³⁹ Για παράδειγμα, υπάρχουν πολλές διαταγές από την εποχή του Σελίμ Α' που καταδικάζουν παρόμοιες συμπεριφορές.¹⁴⁰ Επίσης φαίνεται ότι η φιλολογία αυτή υποστηρίχτηκε από τους ιστορικούς του 20^{ου} αιώνα ως ένα αρνητικό σχόλιο για την ισλαμική κοινωνία και την ανικανότητά της να ανταγωνιστεί την Ευρώπη στους ορισμούς της για την «πρόοδο»: «μια ηθική κρίση διατυπωμένη από Ευρωπαίους πεπεισμένους για την υπεροχή τους».¹⁴¹

¹³³ Στο ίδιο, 60-61.

¹³⁴ Ενδεικτικά İnalçık, «Military and fiscal...», 290.

¹³⁵ Akdağ, *Celālî İsyanları*, 82-83.

¹³⁶ Στο ίδιο, 59.

¹³⁷ Στο ίδιο, 184.

¹³⁸ Στο ίδιο, 185.

¹³⁹ Στο ίδιο, 80, υποσημ. 43.

¹⁴⁰ Akdan, Coşkun Can-Dilek Dileyici-Özgür Saraç, «Osmanlı tarihinde vergi isyanlar», http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/maliye-tarihi/osmanli-isyan.pdf.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στο Γιάννη Βισκαδούρο που μου έστειλε αυτό το άρθρο.

¹⁴¹ Jonathan Grant, «Rethinking the Ottoman 'Decline': Military technology diffusion in the Ottoman Empire, 15th to 18th centuries», *Journal of World History* 10/1 (1999), 179-180.

Δ. Οικολογικός παράγοντας

Μεταξύ των ιστορικών φαίνεται να κερδίζει συνεχώς έδαφος η απόδοση των ταραχών της αυτοκρατορία σε κλιματολογικές αλλαγές και φυσικές καταστροφές, οι οποίες διατάραζαν την οικονομία της υπαίθρου και δυσκόλευαν τη διαβίωση των χωρικών. Τον παράγοντα αυτόν εισήγε ο Μπρωντέλ, ο οποίος παρατηρεί μια «Μικρή περίοδο παγετώνων» (Little Ice Age) σε όλη τη μεσογειακή λεκάνη μετά το 1600, η οποία υποχωρεί μετά το 1900, και στην οποία αποδίδει το «κοινωνικό δράμα της πείνας στα τέλη του 16^{ου} αιώνα».¹⁴² Ο Griswold, στη μονογραφία του για τους Τζελαλήδες, η οποία δημοσιεύτηκε το 1983, έχει αφιερώσει μία μόνο φράση και μία εκτενή υποσημείωση,¹⁴³ στην οποία αναφέρει όλα τα φαινόμενα που είχε συναντήσει στις πηγές: ασυνήθιστη ποσότητα πάγου, ξηρασίες, έντονο ψύχος και λιμό. Παραπέμπει στο βιβλίο του Lladurie¹⁴⁴ για να συνδέσει τα φαινόμενα με αντίστοιχα στην Ευρώπη, καθώς και σε κάποια δεδομένα από δεντροχρονολογήσεις· δεν αποκλείει τα φαινόμενα αυτά «να έπαιξαν ρόλο στις ιδιαίτερες συνθήκες που οδήγησαν και υποστήριξαν τις εξεγέρσεις των Τζελαλήδων».¹⁴⁵ Δέκα χρόνια αργότερα, η υπόθεση εμφανίζεται με μεγαλύτερη βεβαιότητα.¹⁴⁶

Προηγουμένως, το 1988, ο Gerber, αναφερόμενος στην αύξηση του πληθυσμού κατά το 16^ο αιώνα και την πτώση που ακολούθησε από το τέλος του, γράφει ότι «είναι πλέον σχεδόν αδιαμφισβήτητο» ότι και τα δύο οφείλονται σε κλιματολογικές και όχι σε βαθιές δομικές αλλαγές.¹⁴⁷

Δεν γνωρίζω αν η έρευνα για την ιστορία του κλίματος στην Ανατολία έχει προχωρήσει σε βαθμό που να επιβεβαιώνει αυτή την υπόθεση. Αν όμως κλιματολογικές αλλαγές, αντίστοιχες με αυτές που παρατηρούνται -ή εικάζονται-

¹⁴² Braudel, *Η Μεσόγειος*, τ. Α', 330-331.

¹⁴³ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 50 και 253-254, υποσημ. 99, αντίστοιχα.

¹⁴⁴ E. LeRoy Lladurie, *Times of fest, times of famine, a history of climate since the year 1000*, μτφ. Barbara Bray, Νέα Υόρκη 1971.

¹⁴⁵ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 254, υποσημ. 99.

¹⁴⁶ Griswold, «Climatic change: A possible factor in the social unrest of 17th century Anatolia» στο H. W. Lowry & D. Quatert (επιμ.), *Humanist and scholar essays in honor of Andreas Tietze*, Ισταμπούλ/Ουάσιγκτον 1993, 37-57.

¹⁴⁷ Gerber, «Review: Suraiya Faroqhi», 134. Ασκώντας κριτική στη Faroqhi, αποδίδει την κρίση που παρατηρείται στην Μπούρσα στο τέλος του 17^{ου} αιώνα σε αγροτικά και κλιματολογικά προβλήματα και όχι σε διοικητικά και δημοσιονομικά. Βλ. και Gerber, *Origins...*, 15-16 όπου υποθέτει ότι οι κλιματολογικές αλλαγές, οι οποίες παρατηρούνται στην Ευρώπη και συνδέονται με τις αυξομειώσεις στον πληθυσμό, πρέπει να έχουν το παράλληλό τους και στην Ανατολή. Για να στηρίξει την υπόθεση παραπέμπει στην εργασία μιας γεωγράφου και συνδέει την αύξηση και πτώση του πληθυσμού με τις παρατηρήσεις που κάνει η προαναφερθείσα έρευνα για το ύψος των βροχοπτώσεων που παρατηρούνται από τη στάθμη της Νεκράς Θάλασσας. Ωστόσο, δεν παρουσιάζει την ύπαρξη άλλων στοιχείων στα οποία βασίζεται η βεβαιότητά του στο «Review...» ένα χρόνο αργότερα.

στην Ευρώπη της ίδιας περιόδου, συνέβησαν στην Ανατολία, σειρά κακών σοδειών ενδεχομένως να οδηγούσε σε κοινωνικές ταραχές και έξοδο των αγροτών προς τις πόλεις.¹⁴⁸ Ο Gerber αποδίδει σε αυτόν τον παράγοντα την παρακμή της αυτοκρατορίας και την οικονομική ανάκαμψη από το β΄ μισό του 19^{ου} αιώνα.¹⁴⁹

Κριτική σε αυτόν τον παράγοντα έχει ασκήσει η Faroqhi, η οποία σημειώνει ότι η μείωση της διάρκειας παραγωγής που παρατηρείται βόρεια, δεν πρέπει να επηρέασε σε σημαντικό βαθμό την Ανατολία, στην οποία η περίοδος αυτή είναι ούτως ή άλλως μεγαλύτερη. Επιπλέον συγκρίνει με πορίσματα ιστορικών της μεσαιωνικής Ευρώπης, οι οποίοι παρατηρούν ότι αυξομειώσεις στον πληθυσμό δεν συνδέονται απαραίτητα με κλιματολογικές αλλαγές, αλλά με κοινωνικές συνθήκες, όπως οι πόλεμοι ή ο ανταγωνισμός μεταξύ αυτών που εισπράττουν τους φόρους και των φορολογουμένων.¹⁵⁰

Η Faroqhi παρατηρεί ότι η σχετική έλλειψη ενδιαφέροντος των ερευνητών στις συνδέσεις της ιστορίας με τις όποιες κλιματικές αλλαγές δεν είναι τυχαία. Οι έρευνες αυτές δεν μπορούν να διεξαχθούν από ιστορικούς, αλλά από αρχαιολόγους ή αρχαιομέτρους, οι οποίοι δεν δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις νεότερες περιόδους. Ωστόσο, σημειώνει επίσης ότι για τους ιστορικούς με αριστερές απόψεις η συζήτηση αντιπροσωπεύει

έναν σχεδόν αξιοκατάκριτο αποπροσανατολισμό από τα μέγιστα προβλήματα του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού και της υπανάπτυξης. Ενώ για τους ιστορικούς που εμπνέονται από τη δεξιά, η αποδοχή μιας κοινής μοίρας που επηρεάζει διαμιάς μεγάλες ομάδες της ανθρωπότητας, χωρίς αναφορές στις εθνικές παραδόσεις, δεν είναι μια εύκολη υπόθεση.¹⁵¹

Αν και η διατύπωση είναι μάλλον απλοϊκή, η ουσία του επιχειρήματος είναι αξιοπρόσεκτη. Η απουσία της πολιτικής από τους κλιματολογικούς παράγοντες μπορεί να φέρει τους ερευνητές σε αμηχανία και μακριά από τους όποιους πολιτικούς τους στόχους. Ωστόσο, το κλίμα, όπως και άλλοι εξωκοινωνικοί παράγοντες, μπορούν να προκαλέσουν διαφορετικές αντιδράσεις ανάλογα με τις κοινωνικές συνθήκες και την ιστορική συγκυρία. Η συγκριτική ιστορία θα μπορούσε να δώσει απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα. Σε κάθε περίπτωση, οι κλιματολογικοί

¹⁴⁸ Griswold, «Climatic change»· Gerber, *The social origins of the modern Middle East*, Lynne Rienner Publishers/ Mansel Publishing Ltd, Κολοράντο/Λονδίνο 1987 15-16· Gerber, «Review: Faroqhi».

¹⁴⁹ Gerber, *The social origins...*, 15.

¹⁵⁰ Faroqhi, «Seeking wisdom...», 102-103.

¹⁵¹ Faroqhi, «Crisis and change», 468.

παράγοντες και ο ρόλος τους θα συνεχίσουν να αποτελούν αντικείμενο συζήτησης, καθώς θα προχωρά η σχετική έρευνα.¹⁵²

Ε. Εξοπλισμός των υπηκόων της αυτοκρατορίας

Ο Ιναλτζίκ θεωρεί τον εξοπλισμό των χωρικών με πυροβόλα όπλα ως το σημαντικότερο παράγοντα αποδιοργάνωσης της υπαίθρου.¹⁵³ Το επιχείρημα βρίσκουμε με την ίδια ένταση και στις οθωμανικές πηγές. Μια διαταγή προς τον μπεηλέρμπεη του Καραμάν, τον Απρίλιο του 1609, που παραθέτει ο Jennings είναι χαρακτηριστική:

Όταν φτάσει η αυτοκρατορική μου εντολή, ας γίνει γνωστό ότι εστάλησαν και στο παρελθόν εντολές προς τους εμίρηδες και τους καδήδες του εγιαλετιού σου που έλεγαν: «επειδή οι ρεαγιά χρησιμοποιούν τουφέκια, οι ληστές (eşkiya) και οι ταραξίες (ehl-i fesat) αυξάνονται προκαλώντας ταραχές (ihtilâl)¹⁵⁴ στη χώρα (memleket)». ¹⁵⁵

Λίγους μήνες πριν, τον Ιανουάριο, μια διαταγή προς τον σαντζάκμπεη και τον καδή του Καϊσερί (Καισάρειας) διατάζει τον αφοπλισμό όσων δεν είχαν εξουσιοδότηση να φέρουν όπλα.¹⁵⁶ Τον Ιούλιο του 1608, στο ιεροδικαστικό κατάστιχο του Καϊσερί, καταχωρίζεται ότι ο Χαλίλ μπέης φέρεται να έχει δώσει ένα τουφέκι στον Αλί, το οποίο ενώ ο τελευταίος παραδέχεται ότι το έλαβε δηλώνει ότι του το έκλεψε ο ληστής Αλί Γκαζιόγλου στο δρόμο για το χωριό Γκαρμούρ.¹⁵⁷ Είτε ο Αλί έλεγε την αλήθεια, είτε όχι, η οθωμανική διοίκηση ήταν πεπεισμένη ότι οι γενίτσαροι πουλούσαν τα όπλα που τους χορηγούνταν και τα δήλωναν ως χαμένα.¹⁵⁸

Η κατασκευή όπλων ήταν μονοπώλιο του αυτοκρατορικού οπλοποιείου (*miri kârhane*)¹⁵⁹ και σε κάθε εκστρατεία οι γενίτσαροι χρεώνονταν τον οπλισμό που παραλάμβαναν σε ένα ειδικό κατάστιχο. Όπως υπογραμμίζει, ο Jennings, ακόμη και

¹⁵² Özel, «The reign of violence...», σημειώνει ότι προχωρούν δένδροχρονολογικές έρευνες και παραπέμπει στην πρόσφατη διδακτορική διατριβή του Sam White, *Ecology, Climate and Crisis in the Ottoman Near East*, Columbia University, 2008.

¹⁵³ İnalçık, «Military and fiscal...».

¹⁵⁴ Στο λεξικό του Redhouse το λήμμα 'ihtilâl' αποδίδεται ως «revolution, rebellion, riot; disturbance of the public peace».

¹⁵⁵ Ronald Jennings, «Firearms, bandits and gun control: Some evidence on Ottoman policy towards firearms in the possession of *reaya*, from judicial records of Kayseri, 1600-1627», *Archivum Ottomanicum* 6 (1980), 347.

¹⁵⁶ Jennings, «Firearms...», 346-347.

¹⁵⁷ Στο ίδιο, 349.

¹⁵⁸ Στο ίδιο, 343-4 υποσημ. 13

¹⁵⁹ İnalçık, «Military and fiscal...», 293.

οι γενίτσαροι δεν δικαιούνταν να έχουν στην κατοχή τους όπλα, παρά μόνο στις εκστρατείες.¹⁶⁰

Παράλληλα με τη διακίνηση κρατικών όπλων από τους γενιτσάρους, φαίνεται ότι αυξάνονταν οι παράνομες βιοτεχνίες όπλων προς το τέλος του 16^{ου} αιώνα, δείγμα, όπως υπογραμμίζει ο İnalçık, της αυξημένης ζήτησης από τους χωρικούς.¹⁶¹ Δεν ήταν λίγες οι έρευνες που διατάσσονταν σε κωμοπόλεις και χωριά για κατάσχεση αυτών των όπλων που θεωρούνταν υπεύθυνα για την κακοδαιμονία της υπαίθρου.¹⁶²

Εντούτοις οι τιμές που δίνουν, τόσο ο İnalçık όσο και ο Jennings, πρέπει να ήταν απαγορευτικές για τη συντριπτική πλειονότητα των κατοίκων της υπαίθρου: 7-11 γρόσια ανά όπλο στο Καϊσερί στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, που αντιστοιχούσε στο κόστος 2-4 προβάτων, τιμή που το 1636 είχε ανέβει σε 10 γρόσια, όταν ένα άλογο κόστιζε 36 και η επίσημη αναλογία του γροσιού ήταν 2/3 ενός χρυσού νομίσματος.¹⁶³

Παρόλο που οι βιοτεχνίες ήταν παράνομες, προς τα τέλη του 16^{ου} αιώνα δεν ίσχυε το ίδιο και για την οπλοφορία. Μια διαταγή του 1584 και στη συνέχεια ο ανταλετναμές του 1590/1591 έδιναν την άδεια στους χωρικούς περιοχών της αυτοκρατορίας να φέρουν όπλα για να αντιμετωπίσουν φαινόμενα παραβατικότητας στις περιοχές τους, είτε αυτά προέρχονταν από Τζελαλήδες, είτε από εκπροσώπους της διοίκησης.¹⁶⁴ Οι *il erleri*, χωρικοί που συνιστούσαν ομάδες περιφρούρησης των χωριών, ήταν οπλισμένοι και ίσως δεν θα ήταν ολότελα αβάσιμη η υπόθεση ότι εξοπλίζονταν με έξοδα των χωριών.

Η Barkey παρατηρεί ότι οι σπαχήδες ανταποκρίθηκαν πολύ περιορισμένα στις νέες ανάγκες για εξοπλισμό με πυροβόλα όπλα.¹⁶⁵

Όχι μόνο δεν ήταν εκπαιδευμένοι για τη χρήση πυροβόλων όπλων, αλλά και το εισόδημά τους ήταν ανεπαρκές για να εξοπλίσουν εκ νέου τους ίδιους και τους άντρες τους για το νέο τύπο πολέμου. Η αποστροφή τους για αυτό το είδος πολέμου προερχόταν από τη σύνδεσή του με τις μεθόδους του αντίπαλου στρατεύματος, των γενιτσάρων. Η αδυναμία

¹⁶⁰ Jennings, «Firearms...», 343-4 υποσημ. 13.

¹⁶¹ İnalçık, «Military and fiscal...», 293.

¹⁶² Στο ίδιο, 293· Jennings, «Firearms...», 346-348. Ο Jennings αναφέρει ότι τουλάχιστον μία φορά διατάχθηκε έρευνα σε όλους τους μαχαλλάδες του Καϊσερί για την ανεύρεση και κατάσχεση όπλων, δυστυχώς χωρίς να έχουμε το αποτέλεσμα της («Firearms...», 351). Βλ. και Akdağ, *Celālî İsyânları*, 197-9.

¹⁶³ Jennings, «Firearms...», 345· İnalçık, «Military and fiscal...», 294, υποσημ. 27.

¹⁶⁴ Akdağ, *Celālî İsyânları*, 151 και υποσημ. 1. Η διαταγή του 1584 αφορούσε κάποιες περιοχές, αλλά τα αιτήματα και από άλλες οδήγησαν σε γενική άδεια το 1590/1.

¹⁶⁵ Το παράθεμα από Barkey, *Bandits...*, 70. Η έμφραση δική μου.

των τιμαριούχων να αλλάξουν εντεινότεν από τον πληθωρισμό, που μείωσε τη δυνατότητά τους να προσαρμοστούν. Πολλοί από τους μικροτιμαριούχους, επομένως, επέλεξαν να μη συμμετάσχουν.

Αντίθετα, σημειώνει την «ευκολία» με την οποία οι χωρικοί μπορούσαν να αγοράζουν όπλα.¹⁶⁶

Δεν γνωρίζω αν βασίζεται σε εμπειρικά δεδομένα το επιχείρημα της Barkey. Όπως είδαμε, η παραγωγή όπλων ήταν κρατικό μονοπώλιο και οι γενίτσαροι χρεώνονταν τα όπλα τους. Οι τιμές που ήδη δόθηκαν, πιθανότατα αντιστοιχούν στις τιμές που είχαν τα όπλα στην αγορά -στις παράνομες βιοτεχνίες και την παράτυπη διακίνηση από τους γενιτσάρους- καθώς το κρατικό εργοστάσιο που παρήγε για τον εξοπλισμό του στρατεύματος προφανώς δεν πουλούσε λιανική! Υπάρχουν αρκετές αναφορές στις αντιδράσεις των σπαχήδων στην προσπάθεια εξοπλισμού τους με το νέο τύπο όπλων, που τα θεωρούσαν άνανδρα και βρώμικα. Παράλληλα η «ευκολία» με την οποία φαίνεται να εξοπλίζονται οι χωρικοί ίσως δεν σχετίζεται με τη δυσχερή, κατά γενική ομολογία, οικονομική κατάσταση της υπαίθρου, αλλά με το μέγεθος της απελπισίας και της ανασφάλειας που είχε επικρατήσει.

Το φαινόμενο της οπλοφορίας δεν συνιστούσε νέα εξέλιξη. Το 1559, κατά την εξέγερση του γιου του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, Βαγιαζίτ, είχε εκδοθεί μια αυστηρή διαταγή που απαγόρευε την κατοχή πυροβόλων όπλων.¹⁶⁷ Όπως είδαμε ήδη, η δυνατότητα μιας εναλλακτικής σταδιοδρομίας οπλισμένων αντρών στις αυλές επαρχιακών διοικητών θεωρείται ένας από τους λόγους δημιουργίας του φαινομένου του «εκλεβεντισμού». Αρκετοί ιστορικοί, αναγνωρίζουν σε αυτή την εξέλιξη, την επιθυμία των αγροτών της αυτοκρατορίας να αποκτήσουν στάτους *ασκερί*. Αυτή, όπως ισχυρίζονται, ήταν και μια από τις κυριότερες επιδιώξεις της δράσης των Τζελαλήδων.¹⁶⁸

Η κυριότερη ένσταση για αυτή τη θέση έχει διατυπωθεί από τη Faroqhi, που θεωρεί ότι με αυτό το επιχείρημα ελαχιστοποιείται ο ρόλος κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων για την κρίση,¹⁶⁹ χωρίς ωστόσο να διαφωνεί με το βασικό επιχείρημα του

¹⁶⁶ Barkey, *Bandits...*, 70.

¹⁶⁷ İnalçık, «Military and fiscal...», 293.

¹⁶⁸ Ενδεικτικά Akdağ, *Celālî İsyanları*, 249-250· Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, xi, 29, 45, 46, 168· Faroqhi, «Seeking wisdom in China...», 99 και «Political tensions...», 87-88· İnalçık, «Military and fiscal...», 284. Για την Barkey, βλ. αναλυτικά παρακάτω. Βλ. επίσης την επόμενη ενότητα για τη διάβρωση των ορίων των τάξεων.

¹⁶⁹ Faroqhi, «Political tension...», 89.

İnalçık για επιθυμία εισόδου των ρεαγιά στους ασκερί.¹⁷⁰ Όπως επίσης σωστά παρατηρεί η Barkey, η ώθηση που έδινε η ολοένα μεγαλύτερη διαθεσιμότητα νέας τεχνολογίας δεν εξηγεί τον αρχικό μετασχηματισμό των χωρικών σε ένοπλες ομάδες. Παράλληλα αντιπαραβάλλει την περίπτωση της Γαλλίας στον Τριακονταετή Πόλεμο, όπου οι χωρικοί επέστρεψαν στα σπίτια τους μετά τον πόλεμο.¹⁷¹

Θα έλεγα ότι μια από τις κυριότερες εξελίξεις με τη διαθεσιμότητα πυροβόλων όπλων ήταν η δυναμικότερη, και ως εκ τούτου εμφανέστερη, έκφραση της αντιπαλότητας των χωρικών με τους εκπροσώπους της διοίκησης, τους οποίους μπορούσαν πλέον, και με την άδεια του κράτους, να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικότερα. Οι ενέργειες αυτές, λόγω της έντασής τους, άρχισαν να βρίσκουν, επιτέλους, το δρόμο τους προς τα οθωμανικά αρχεία.

ΣΤ. Διάβρωση των ορίων μεταξύ της μη φορολογούμενης ελίτ και των ρεαγιά

Στην «κλασική» δομή της αυτοκρατορίας, όπως περιγράφεται από τον Ιναλτζίκ υπήρχε, ακολουθώντας τις πολιτειακές αρχές του μεσανατολικού κράτους, αυστηρός διαχωρισμός μεταξύ της αφορολόγητης ελίτ –στρατιωτικής, θρησκευτικής και γραφειοκρατικής– και της φορολογούμενης βάσης της αυτοκρατορίας –αγροτών, κτηνοτρόφων και εμπόρων ανεξαρτήτως θρησκευματος (ρεαγιά). Στη διάβρωση αυτών των ορίων έβλεπαν οι οθωμανοί ιστορικοί και σχολιαστές την κυριότερη αιτία για την παρακμή της αυτοκρατορίας: οι καπικουλήδες είχαν μπει στο εμπόριο, την τοκογλυφία, τη συσσώρευση γης και την κτηνοτροφία. Οι *ehl-i ser'* (καδήδες, δάσκαλοι, μουφτήδες, ναΐπηδες κλπ) είχαν αρχίσει να σφετερίζονται κοινοτική γη και να έχουν γεωργικές και κτηνοτροφικές ασχολίες. Το ίδιο συνέβαινε και με τους διοικητές. Οι χωρικοί εγκατέλειπαν τη γη τους και μετανάστευαν στις πόλεις.¹⁷²

Το 1595, ο Μουσταφά Αλί ήταν σαντζάκμπεης στην Αμάσεια. Καθώς οι τακτικές δυνάμεις της επαρχίας του Ρουμ βρίσκονταν στο μέτωπο με τους Αψβούργους, αναγκάστηκε να στρατολογήσει χωρικούς για τη φύλαξη του σαντζακιού. Η εμφάνιση Τζελαλήδων στην περιοχή του, οι ελλείψεις τροφίμων, καθώς και μια επιδημία που έπληξε τα βόδια, θεωρούνταν από τον Αλί ως θεϊκή τιμωρία για την ηθική πτώση της αυτοκρατορίας και την διάβρωση των βασικών

¹⁷⁰ Faroqhi, «Seeking wisdom in China...», 116.

¹⁷¹ Barkey, *Bandits...*, 151-2.

¹⁷² Akdağ, *Celālî İsyânları*, 65· Abou-El-Haj, *Formation...*, 38.

θεσμών της: οι χωρικοί είχαν χάσει την ταπεινότητά τους, εξαθλιωμένοι τιμαριούχοι αδικούσαν τους αγρότες, οι γενίτσαροι ασκούσαν εμπορικές δραστηριότητες, ενώ οι έμποροι αρνούσαν να ακολουθήσουν τις κρατικά καθορισμένες τιμές.¹⁷³

Όλοι οι συγγραφείς των νασιχατναμέδων, όπως παρατηρεί ο Abou-El-Haj, συμφωνούν ότι οι ρεαγιά έπρεπε να βρίσκονται συνεχώς υπό επιτήρηση για να παραμείνουν στα παραδοσιακά τους όρια. Η όποια χαλάρωση μπορούσε να εκληφθεί ως αδυναμία του κράτους και να οδηγήσει στην επιδίωξη για απόκτηση προνομίων κάποιας ανώτερης ομάδας.¹⁷⁴ Ο Κοτσί Μπέη σχολιάζει ότι ο διαχωρισμός των τάξεων είχε αρχίσει να διαβρώνεται, όπως επιβεβαιωνόταν με την τάση κάποιων ρεαγιά να εισέλθουν σε άλλες τάξεις. Αυτή η πραγματικότητα θεωρείται ότι οδήγησε στις εξεγέρσεις των Τζελαλήδων.¹⁷⁵

Αναφέρθηκε ήδη η απασχόληση μισθοφόρων από τοπικούς διοικητές, που αποτελούνταν από ρεαγιά. Τα σώματα αυτά, που απαντώνται στις πηγές ως «σεκμπάν», μετά την απόλυσή τους, διαπραγματεύονταν μέσω των αρχηγών τους (εν. bölükbaşı) την εργασία τους με το κράτος ή κρατικούς αξιωματούχους. Όταν έμεναν άεργοι επιδίδονταν στη ληστεία.¹⁷⁶ Από αυτούς τους άντρες άντλησαν οι μεγάλοι στρατοί των Τζελαλήδων.

Όπως είδαμε ήδη, σε αρκετούς από τους «μεγάλους τζελαλήδες αρχηγούς» και τους άντρες τους, προσφέρθηκαν θέσεις στη διοίκηση, τις οποίες υπηρέτησαν με μικρότερη ή μεγαλύτερη επιτυχία. Η τακτική αυτή ήταν μια από τις συνήθειες μεθόδους του οθωμανικού κράτους, με την οποία προσπαθούσε να εντάξει στο σύστημα διαφορετικές ομάδες. Ήδη από τα πρώτα στάδια επέκτασης του οθωμανικού εμιράτου, προσέφερε θέσεις στους αξιωματούχους άλλων τουρκικών εμιράτων της Μικράς Ασίας, και στη συνέχεια, κατά την επέκταση του οθωμανικού κράτους στα Βαλκάνια, οι τάξεις των τιμαριούχων συμπεριλάμβαναν αρκετούς χριστιανούς.¹⁷⁷ Η πολιτική αυτή του οθωμανικού κράτους οδήγησε την Barkey στη δημιουργία ενός σχήματος, σύμφωνα με το οποίο οι Τζελαλήδες ήταν δημιουργία της ίδιας της διοίκησης.¹⁷⁸

¹⁷³ Cornell Fleischer, *Bureaucrat and intellectual in the Ottoman Empire: The historian Mustafa Āli (1541-1600)*, Princeton University Press, Πρίνστον/Νιου Τζέρσεϋ 1986, 161.

¹⁷⁴ Abou-El-Haj, *Formation...*, 33.

¹⁷⁵ Στο ίδιο, 115, υποσημ. 28.

¹⁷⁶ İnalçık, «Military and fiscal...», 296. Βλ. στο ίδιο 292 για τον τρόπο στρατολόγησης των σεκμπάν.

¹⁷⁷ İnalçık, *The Ottoman Empire*, 13.

¹⁷⁸ Βλ. την ενότητα για το βιβλίο της Barkey.

Z. Διάχυτη εξεγερτικότητα

Ο Özel παρακολουθεί μια αυξανόμενη πολιτικοποίηση ομάδων της αυτοκρατορίας, που ξεκίνησε από τις δυναστικές έριδες των γιων του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, με τους αντιμαχόμενους πρίγκιπες να προσπαθούν να κερδίσουν την υποστήριξη διαφορετικών μερίδων του πληθυσμού. Μαζί με την εξέγερση του σείχη Μπεντρεντίν «ήταν τα πρώιμα σημάδια μιας αναδύομενης κίνησης λαϊκής βάσης, πολιτικής και θρησκευτικής φύσης, που βαθμιαία πολιτικοποίησε και ριζοσπαστικοποίησε τους υπηκόους της αυτοκρατορίας».¹⁷⁹

Ο Akdağ αρχίζει την έρευνά του για τους Τζελαλήδες από τις εξεγέρσεις των σουχτέδων, των «διανοούμενων» (aydınlar) της εποχής, όπως τους χαρακτηρίζει,¹⁸⁰ που, σε αρκετές περιπτώσεις, είχαν την υποστήριξη των καδήδων ενάντια στους εκπροσώπους της διοίκησης. Η λαϊκή βάση των σουχτέδων φαίνεται από τη δυσαρέσκεια που προκλήθηκε στον πληθυσμό με την απόφαση του κράτους να κινηθεί αποφασιστικά εναντίον τους, το 1584, χρονολογία, που όπως ήδη αναφέρθηκε, θεωρείται κομβική για τις εξεγέρσεις των Τζελαλήδων.

Μια αυξανόμενη απείθεια και εξεγερτικότητα παρατηρείται και στα σώματα του στρατού. Το 1586 εξηγείρονται οι σπαχήδες στην Ισταμπούλ και το 1589 οι γενίτσαροι, μετά την προσπάθεια να πληρωθούν σε κατά πολύ υποτιμημένο νόμισμα.¹⁸¹ Η κεντρική διοίκηση αναγκάστηκε να ικανοποιήσει τα αιτήματά τους, παραδίδοντας τα κεφάλια ανώτατων αξιωματούχων της διοίκησης που οι γενίτσαροι θεωρούσαν ως υπεύθυνους της υποτίμησης. Ο όλο και μεγαλύτερος αριθμός αυτών που δεν παρουσιάζονταν στο μέτωπο ή έστελναν αντιπροσώπους θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ενδεικτικός της αυξανόμενης απονομιμοποίησης της σουλτανικής εξουσίας στο στράτευμα.

Παράλληλα με αυτές τις εξελίξεις, υπήρχαν και οι ομάδες της αυτοκρατορίας στις οποίες αποδίδεται εγγενής παραβατική συμπεριφορά, όπως οι νομαδικές φυλές ή οι ετερόδοξες ομάδες, όπως οι Κιζιλμπάσηδες. Η ληστεία ήταν στοιχείο του τρόπου ζωής των φυλών, ενώ εξεγέρσεις με μεσσιανικά χαρακτηριστικά ξεσπούσαν ανά

¹⁷⁹ Özel, «The reign of violence...». Για την εξέγερση του σείχη Μπεντρεντίν, βλ. Ηλίας Κολοβός, «Του Μπεντρεντίν τα παλικάρια» στην οθωμανική και στη σύγχρονη τουρκική ιστορία», υπό έκδοση. Ευχαριστώ το συγγραφέα που μου έστειλε πρόθυμα το κείμενο.

¹⁸⁰ Akdağ, *Celālî İsyanları*, 123.

¹⁸¹ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 10, 103.

διαστήματα στην αυτοκρατορία.¹⁸² Οι πηγές, αναφέρουν κάποιες φορές, ακόμη και αυτές τις ομάδες ως Τζελαλήδες.¹⁸³

Παρότι η κίνηση των Τζελαλήδων φαίνεται ότι δεν είχε φυλετικές ή θρησκευτικές βάσεις, άντλησε από τη δεξαμενή ομάδων που για διαφορετικούς λόγους αντιδρούσαν στο σύστημα. Παράλληλα, έχει υποστηριχθεί ότι ο φόβος για το έτος 1000 της Εγίρας (1591), που συνοδεύτηκε από ένα μείγμα αποκαλυπτικών προσδοκιών και πεσιμισμού,¹⁸⁴ ενδεχομένως να οδήγησε νέους από την ύπαιθρο να προτιμήσουν την περιπέτεια και τις μεγαλύτερες συγκινήσεις, που φαινόταν να υπόσχεται η ζωή του μισθοφόρου¹⁸⁵ ή του Τζελαλή.

Η. Μακρόχρονη απουσία του στρατού στα σύνορα

Ο οθωμανός ιστορικός Κιατίπ Τσελεμπί αποδίδει τη συνέχιση των πολέμων με το Ιράν και τους Αψβούργους στην απερισκεψία των αξιωματούχων του κράτους. Γελοία υποκείμενα ανάμεσα στους ρεαγιά (*erazil-i reaya*) βρήκαν απροστάτευτες τις χώρες του ισλάμ, και, θέτοντας κάποιον επικεφαλής, συντάσσονταν σε οπλισμένες ομάδες, έφιπποι ή πεζοί, καταπιέζοντας τους χωρικούς και προκαλώντας ποικίλες φθορές.¹⁸⁶ Την ίδια αιτιολογία δίνουν και οι αναφορές που φτάνουν προς το σουλτάνο. Ο καδής του Μποζκούρ αναφέρει σε έγγραφό του, ότι ταραξίες (*haramî*) εμφανίστηκαν όταν άδειασε η πόλη από αξιωματούχους λόγω της εκστρατείας στη Βλαχία. Παρόμοια ήταν η εξέλιξη και στην περιοχή του Μαράς, όπου τρεις έφιππες ομάδες σκοτώνουν τους χωρικούς και καταστρέφουν τις περιουσίες τους.¹⁸⁷ Η κήρυξη του πολέμου με το Ιράν (1578) και στη συνέχεια με τους Αψβούργους προκάλεσαν (1593) μεγάλη ανησυχία στο λαό της Ανατολίας.¹⁸⁸ Στη δεύτερη περίπτωση, ο Akdağ περιγράφει την κατάσταση ως δραματική, καθώς πλέον, εκτός από τους σουχτέδες, υπήρχαν και οι λεβέντηδες, οι σεκμπάν και οι αντάρτες αξιωματούχοι. Αρκετοί τιμαριούχοι, από φόβο για τις οικογένειες και τις περιουσίες τους, προσπαθούσαν με

¹⁸² Özel, «The reign of violence...». Για τους Κιζιλμπάσηδες, Faroqhi, «Seeking wisdom in China», 115.

¹⁸³ Özel, «The reign of violence».

¹⁸⁴ Fikret Adanır, «The Ottoman peasantries, c. 1360-c. 1860» στο Tom Scott (επιμ.), *The peasantries of Europe from 14th to the 18th century*, Longman, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 1988, 294-295

¹⁸⁵ Faroqhi, «Political tension...», 89

¹⁸⁶ Kâtib Çelebi, *Fezleke*, 289. Τον αντιγράφει ο Naima, τ. Α', 170.

¹⁸⁷ Akdağ, *Celâli İsyamları*, 268, έγγραφο 12. Αρκετά από τα έγγραφα που παραθέτει ο Akdağ στο τέλος του βιβλίου του, τα οποία προέρχονται κυρίως από κατάστιχα σημαντικών υποθέσεων, έχουν παρόμοιες αναφορές.

¹⁸⁸ Στο ίδιο, 116 για Ιράν και 152-4 για Αψβούργους.

διάφορες δικαιολογίες, ακόμη και δωροδοκώντας, να αποφύγουν τη στράτευση.¹⁸⁹ Όπως σημειώνει ο Akdağ, οι εκστρατείες επιβάρυναν κυρίως την Ανατολία, καθώς η διοίκηση θεωρούσε στρατηγικότερης σημασίας τις ευρωπαϊκές επαρχίες, καθώς συνόρευαν με τους «απίστους».¹⁹⁰ Η έλλειψη προστασίας από το στράτευμα, παρουσιάζεται στις πηγές ως ο κυριότερος λόγος που οι Τζελαλήδες δρούσαν ανενόχλητα.

Το επιχείρημα αυτό, που υιοθετούν αυτούσιο κάποιοι σύγχρονοι ιστορικοί,¹⁹¹ φαίνεται να υπονοεί την ύπαρξη μιας εγγενούς εξεγερτικότητας ή παραβατικότητας στους αγροτικούς πληθυσμούς, η εκδήλωση της οποίας προκαλείται σχεδόν μηχανιστικά με την έλλειψη φύλαξης. Με την απουσία του τοπικά επιφορτισμένου για την τήρηση της τάξης αξιωματούχου, οι κάτοικοι της περιοχής αυτόματα εξεγείρονται.

Θ. Karen Barkey, *Bandits and bureaucrats: The Ottoman route to state centralization*

Ειδική αναφορά αξίζει στο παραπάνω βιβλίο της Barkey, λόγω του πρωτότυπου τρόπου με τον οποίο ερμηνεύει τις αιτίες γένεσης του φαινομένου των Τζελαλήδων, όσο και την σχεδόν παντελή έλλειψη κριτικής προς το μοντέλο που κατασκευάζει. Το σχήμα της είναι απλό:¹⁹²

Το κράτος εφηύρε (invented) και κατασκεύασε (manufactured) τη ληστεία, και όταν δεν ήταν πλέον χρήσιμη, την ξεφορτώθηκε (disposed of it). Αυτό δεν σημαίνει ότι το κράτος δημιούργησε τη ληστεία *per se*, διατάζοντας ανυπόληπτα άτομα να γίνουν ληστές. Ωστόσο δημιούργησε περιθωριακές (disenfranchised) ομάδες με πρόσβαση σε πυροβόλα όπλα, τις οποίες οδήγησε σε δράση σύμφωνη με τους στόχους του για αύξηση του εξαναγκασμού (coercion) και ελέγχου σε κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο. Στην ύπαιθρο, σε απάντηση της οικονομικής κρίσης, το κράτος υλοποίησε, ενεργοποίησε και κατήθυνε δομές ελέγχου που εμπόδιζαν κινήσεις βασισμένες στις τάξεις. Συγχρόνως, επιχείρησε τη συγκέντρωση

¹⁸⁹ Στο ίδιο, 152-3. Επειδή η εκστρατεία ξεκίνησε αρκετά αργά, τον Ιούλιο του 1593, λόγω της απόστασης, δεν κλήθηκε το στράτευμα από την Ανατολία, που αναχώρησε τον επόμενο χρόνο.

¹⁹⁰ Στο ίδιο, 130-1.

¹⁹¹ Ενδεικτικά Griswold *EF*: Akdağ, *Celālî İsyânları*, 212, 163.

¹⁹² Στην παρούσα ενότητα θα παρουσιαστεί το βασικό επιχείρημα της Barkey, ενώ λιγότερο σημαντικές όψεις του θα εκτεθούν αναλυτικότερα στη συνέχεια. Χρησιμοποιώ εκτενή παραθέματα, καθώς θεωρώ ότι έχει ενδιαφέρον η γλώσσα που χρησιμοποιεί και οι επαναλήψεις συγκεκριμένων λέξεων.

ισχύος δημιουργώντας τύπους συλλογικοτήτων απαραίτητους στις στρατιωτικές, διοικητικές και νομιμοποιητικές του επιδιώξεις. Και, μετά τη δημιουργία αυτών των ομάδων, το κράτος τις ενσωμάτωσε στις στρατηγικές του για κρατική συγκέντρωση. Σε αυτή τη διαδικασία, εφάρμοσε έναν εναλλακτικό τύπο –αυτόν της διαπραγμάτευσης (bargaining and negotiating) με τους ληστές που προέκυψαν, τους Τζελαλίδες. Το κράτος κατασκεύασε (manufactured) τη ληστεία για να κατευθύνει την κοινωνική ανησυχία· και η ληστεία ήταν ένα προϊόν που προέκυψε από τις δικές του στρατιωτικές και πολιτικο-διοικητικές ανάγκες. Ως αποτέλεσμα, οι νέοι κοινωνικοί τύποι που δημιούργησε, από πολλές απόψεις παρέμειναν υπηρέτες του.¹⁹³

Η διαδικασία αυτή συνιστά έναν εναλλακτικό δρόμο κρατικής συγκρότησης, διαφορετικό από αυτόν που εφάρμοσαν τα δυτικοευρωπαϊκά κράτη. Ασκεί κριτική στην αντίληψη που παρουσιάζει

το σχηματισμό του ισχυρού και αποτελεσματικού ευρωπαϊκού κράτους ως το αποτέλεσμα ενός καλά εδραιωμένου δρόμου ανάπτυξης [...] και άλλα μοντέλα ως ανωμαλίες, αλλόκοτες παραλλαγές ή δείγματα ανεπάρκειας άλλων πολιτισμών και κοινωνιών».¹⁹⁴

Το 17^ο και το 18^ο αιώνα, η κρατική συγκρότηση των δυτικών ευρωπαϊκών κρατών βασιζόταν στον ανταγωνισμό με την επιθυμία διαφορετικών πόλων ισχύος για επέκταση. Αντίθετα, το οθωμανικό κράτος του 17^{ου} αιώνα, έδειξε έναν διαφορετικό, «εναλλακτικό» δρόμο ανάπτυξης, μέσα από την ενσωμάτωση και νομιμοποίηση διαφορετικών ομάδων, τις οποίες συνέδεε με τη μοίρα του αποφεύγοντας την αμφισβήτηση που παρουσιάστηκε στην Ευρώπη.¹⁹⁵ Πόλοι ισχύος που να θέτουν σε κίνδυνο το κράτος απουσίαζαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η περιοδική εναλλαγή κρατικών αξιωματούχων, χωρίς ιδιωτική περιουσία, «εμπόδιζε την ανάπτυξη ισχυρών πελατειακών δεσμών, που εντεινόταν μόνο από την έλλειψη οργάνωσης και συνεργασίας σε επίπεδο χωριού».¹⁹⁶ «Δεν υπήρχαν συμμαχίες μεταξύ των τάξεων».¹⁹⁷

Στη δυτική Ευρώπη οι αγρότες εξεγείρονταν κατά του κράτους ή των γαιοκτημόνων, συχνά σε συμμαχία με τους ευγενείς. Ωστόσο στην Οθωμανική

¹⁹³ Barkey, *Bandits...*, 141. Βλ. και x, 176-7 και αλλού.

¹⁹⁴ Στο ίδιο, 1-2.

¹⁹⁵ Στο ίδιο.

¹⁹⁶ Στο ίδιο.

¹⁹⁷ Στο ίδιο, 89.

Αυτοκρατορία δεν υπήρχαν γαιοκτήμονες, οι ευγενείς δεν ενδιαφέρονταν να εξεγερθούν και, επιπλέον, οι συνθήκες κατοχής γης των αγροτών, κυρίως μικρές οικογενειακές μονάδες, εμπόδιζαν τη δημιουργία ισχυρών πελατειακών σχέσεων.¹⁹⁸ Και αντίθετα με τους βασιλιάδες της Ευρώπης, που γρήγορα κατέφευγαν στα όπλα για να αντιμετωπίσουν αμφισβητήσεις εκτός της παραδοσιακής τάξης, «οι οθωμανοί σουλτάνοι αντιμετώπιζαν ανάλογες καινοφανείς προκλήσεις ως ευκαιρίες για διαπραγμάτευση», θέτοντας σε διαθεσιμότητα μέρος των οικονομικών του κράτους ή/και παρέχοντας προστασία στο πλαίσιο πελατειακών σχέσεων για να εξαγοράσουν ή να «κατευθύνουν» (channel) κάποια νέα αντίδραση.¹⁹⁹ «Το κράτος χειριζόταν τις εσωτερικές δυνάμεις προς όφελός του, αποφεύγοντας εν πολλοίς τη διασπαστική αμφισβήτηση, ενδημική στη δυτική Ευρώπη».²⁰⁰

Η κατανόηση της φύσης της κρατικής συγκρότησης βοηθάει να διορθωθεί μια παρανόηση για μια σειρά εξεγέρσεων ληστών (bandit uprisings) αυτή την περίοδο. Ενώ οι περισσότεροι ερευνητές βλέπουν σε αυτές τις εξεγέρσεις το αποτέλεσμα χειροτέρευσης οικονομικών συνθηκών και κρατικής βίας, εγώ τις περιγράφω ως προϊόν της κρατικής συγκέντρωσης.²⁰¹

Ως αιτίες ανάπτυξης της ληστείας, αναγνωρίζει τις ίδιες που παρουσιάστηκαν εκτενέστερα στη σχετική ενότητα: την οικονομική κρίση, την αύξηση του πληθυσμού που είχε ως αποτέλεσμα τον κατακερματισμό της πατρικής περιουσίας και την αύξηση των αγάμων και ακτημόνων νέων τις νέες ανάγκες στο στρατό που άνοιγαν διαφορετικές προοπτικές στους αγρότες. Το πλεόνασμά τους εντασσόταν σε μισθοφορικά σώματα και θρησκευτικά σχολεία, ενώ σε μικρότερη κλίμακα μετανάστευαν στις πόλεις δημιουργώντας περαιτέρω ανεργία.²⁰²

Οι ομάδες που μετατράπηκαν σε ληστές δεν δημιουργήθηκαν με δική τους θέληση· δημιουργήθηκαν από τις κοινωνικές ελίτ για να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα αυτών των ελίτ. Η ληστεία, επομένως, ήταν μια τεχνητή κοινωνική κατασκευή (artificial social construction), που χρησιμοποιήθηκε ως ψευδο-απειλή ή απορροφήθηκε από τον διοικητικό μηχανισμό του κράτους ανάλογα με τις ανάγκες της άρχουσας τάξης.²⁰³

¹⁹⁸ Στο ίδιο, 91.

¹⁹⁹ Στο ίδιο, 2.

²⁰⁰ Στο ίδιο.

²⁰¹ Στο ίδιο, 20.

²⁰² Στο ίδιο, 141-188.

²⁰³ Στο ίδιο, 142 και 176 με την ίδια διατύπωση.

Οι ληστές συνιστούσαν έναν εντελώς νέο κοινωνικό και πολιτικό τύπο, αποκομμένο από την αγροτική τους βάση, αλλά χωρίς επιθυμία να καταστρέψουν τις δομές του κράτους, από τις οποίες άλλωστε ωφελούνταν.²⁰⁴

Είναι δύσκολο υπό αυτές τις συνθήκες να αντιμετωπίσουμε αυτούς τους ληστές ως προϊόντα της υπαίθρου (rural products): αντίθετα, είναι απαραίτητο να δεχτούμε το ρόλο του κράτους στην παραγωγή (production) αυτού του νέου κοινωνικού τύπου [...] ξεκάθαρα διαχωρισμένου από την αρχική του προέλευση στην αγροτική κοινωνία».²⁰⁵

Οι κινήσεις αυτές δεν συνιστούσαν ουσιαστική απειλή για το κράτος, που προηγουμένως είχε κατασκευάσει κατά παρόμοιο τρόπο τους σουχτέδες.²⁰⁶

Η ταυτότητα που αναδείχθηκε από τη ληστεία κατασκευάστηκε από αυτές τις ασυνήθιστες συνθήκες, και καθώς δεν ήταν προϊόν συγκεκριμένων κοινωνικών τάξεων, δεν επρόκειτο να απειλήσει το κράτος στη βάση του. Η πρωτο-εξέγερση από τους ληστές δεν αντιπροσωπεύει συλλογική δράση με την παραδοσιακή έννοια, καθώς δεν επιχειρούσε να καταστρέψει την κοινωνική δομή· οι ληστές απλά επιθυμούσαν να αποκομίσουν από το σύστημα όσο το δυνατόν περισσότερα οφέλη. Το έβρισκαν ευκολότερο να εκμεταλλεύονται τις ρωγμές του συστήματος, ενώ παρέμεναν αδέσμευτοι από συμμάχους και ελεύθεροι από κάποια συγκεκριμένη ιδεολογία.²⁰⁷

Τονίζει την αγριότητα αυτών των ομάδων και τη βία που ασκούσαν στον αγροτικό πληθυσμό, όπως την καταγράφουν οι πρωτογενείς πηγές, αποκλείοντας έτσι το χαρακτηρισμό τους ως «κοινωνικών ληστών» ή ως των «πρωτόγονων επαναστατών» (primitive rebels), σύμφωνα με τον όρο του Hobsbawm, λόγω επιπλέον και των διαπραγματεύσεών τους με το κράτος για να αποκτήσουν θέσεις στη διοίκηση, διαδικασία από την οποία εξαιρεί τον Κιόρογλου.²⁰⁸

Ένας λόγος, άλλωστε, που δεν αναγνωρίζει εξεγερτικά χαρακτηριστικά στην κίνηση των Τζελαλήδων, είναι γιατί το κράτος δεν κινήθηκε αποφασιστικά για να τους αντιμετωπίσει:

²⁰⁴ Στο ίδιο, 21 και 176, 177.

²⁰⁵ Στο ίδιο, 176.

²⁰⁶ Στο ίδιο, 142. «Alternative occupations, education, and mobilization into the army became an easy way to divert the masses toward more useful and less threatening pursuits». Η έμφαση δική μου.

²⁰⁷ Στο ίδιο.

²⁰⁸ Στο ίδιο, 181-183.

Αν το κράτος βρισκόταν αντιμέτωπο με εξεγέρσεις (revolts) εναντίον του, είναι φυσικό ότι θα είχε επιχειρήσει να εξοντώσει όλους τους αντάρτες και τους πιθανούς ανταγωνιστές του.²⁰⁹

Στη συνέχεια αναρωτιέται για τους λόγους απουσίας εξεγερτικής δραστηριότητας στην οθωμανική επικράτεια. Παρότι οι κάτοικοι της υπαίθρου αντιμετώπιζαν όλο και περισσότερες δυσκολίες, που σχετίζονταν με την πληθυσμιακή αύξηση, τις οικονομικές πιέσεις και την αυξανόμενη εκμετάλλευση από το κράτος και τις επαρχιακές ελίτ, φαίνεται ότι «δεν είχαν δυνατότητα ή ενδιαφέρον για εξέγερση».²¹⁰

«Η συλλογική δράση ήταν σχεδόν αδύνατη για τις οθωμανικές τάξεις: οι χωρικοί δεν ήταν οργανωμένοι, οι ελίτ ήταν διασπασμένες, και οι χωρικοί με τις ελίτ δεν είχαν από πριν εδραιωμένες βάσεις συμμαχίας».²¹¹

Οι χωρικοί οργανώνονται όταν η αγροτική κοινωνική δομή, η οργάνωση της παραγωγής, οι εναλλακτικές μορφές οργάνωσης εκτός της παραγωγής και τα δίκτυα της υπαίθρου, από το εμπόριο μέχρι τα μέτρα αλληλοβοήθειας και παραδοσιακές και πολιτισμικές τελετές, τους φέρνουν μαζί σε τακτική διάδραση [...] Οι οθωμανικές επαρχίες είχαν λίγους ενοποιητικούς θεσμούς, εν μέρει λόγω της ρευστής φύσης των ομάδων που εναλλάσσονταν μεταξύ γεωργίας και νομαδισμού, και εν μέρει λόγω της ανταγωνιστικής και συγκρουσιακής φύσης αρκετών θεσμικών διευθετήσεων στην ύπαιθρο.²¹²

Επιπλέον, με τα *hassa çiftlik* (μερίδια γης), που φαίνεται πως ήταν διαδεδομένα στο τέλος του 16^{ου} αιώνα, χωρικοί από το ίδιο ή κοντινά χωριά μπορούσαν να υπάγονται στη δικαιοδοσία διαφορετικού τιμαριούχου, καθιστώντας δύσκολο το συνασπισμό τους.²¹³

Το κράτος, ανταποκρινόμενο στα παράπονα κατά των ληστών, ενίσχυε τη θέση του και νομιμοποιούσε το ρόλο του προστάτη απέναντι στους υπηκόους του, και έλεγχε επαρχιακούς αξιωματούχους που μπορούσαν να εκληφθούν ως απειλή.²¹⁴ Οι σουλτάνοι έστελναν αξιωματούχους να χειριστούν τις υποθέσεις, είτε ανέθεταν στους χωρικούς να προστατεύουν τους εαυτούς τους. Η τελευταία τακτική παρήγαγε

²⁰⁹ Στο ίδιο, 240.

²¹⁰ Στο ίδιο, 86. Βλ. και 88 που απαριθμεί τους λόγους για τους οποίους δεν συνέβησαν αγροτικές εξεγέρσεις στην αυτοκρατορία.

²¹¹ Στο ίδιο, 11.

²¹² Στο ίδιο, 89.

²¹³ Στο ίδιο, 94-95.

²¹⁴ Στο ίδιο, 12.

περισσότερους ληστές για την αντιμετώπιση των οποίων το κράτος ασκούσε μεγαλύτερη συγκεντρωτική παρέμβαση, δημιουργώντας νέα μοντέλα διαπραγμάτευσης.²¹⁵

Ωστόσο, η κρίση του 17^{ου} αιώνα είχε τον αντίκτυπό της στον πληθυσμό, όπως την εξέγερση (rebellion) των σπαχήδων το 1589, τις εξεγέρσεις (rebellions) των Τζελαλήδων (1596-1610) [!] και την εξέγερση (rebellion) του 1703. Αλλά αυτές οι αντιδράσεις δεν οδήγησαν στην απόλυτη απόλεια ελέγχου από μέρους της κυβέρνησης.²¹⁶

Παρά τις συχνές επαναλήψεις της διαπίστωσης ότι οι ληστές δεν συνιστούσαν σοβαρή απειλή για το κράτος, σε ένα τουλάχιστον σημείο σημειώνει ότι θα μπορούσαν να γίνουν, καθώς έλεγχαν μεγάλους αριθμούς μισθοφόρων.²¹⁷

Ο λόγος που δεν έγιναν πραγματικά σοβαρή απειλή ήταν ότι το κράτος δεν κατέρρευσε και οι ληστές δεν έκαναν σοβαρές προσπάθειες να το καταστρέψουν.²¹⁸

Το λειτουργιστικό και ντετερμινιστικό σχήμα που κατασκευάζει η Barkey, με προφανείς λογικές και εμπειρικές αδυναμίες, δεν έχει δεχτεί καμία σοβαρή κριτική.²¹⁹ Στην κριτική του, ο W. F. Cook²²⁰ βρίσκει το βιβλίο «εξαιρετικό», όχι μόνο για το αναλυτικό του πλαίσιο από τη σχολή του Tilly, αλλά και για το «βάθος της έρευνας». Η μόνη κριτική που διατυπώνει είναι ότι η ανάλυση της Barkey βασίζεται μόνο στην Ανατολία και ότι οι γενικεύσεις της μοιάζει να προέρχονται από τα στερεότυπα του «Ανατολικού Δεσποτισμού». Ο Keyder,²²¹ ο οποίος θεωρεί ότι η συγγραφέας έχει κάνει έξυπνη ανάγνωση των πρωτογενών πηγών, σημειώνει ότι κρίνοντας από τη συνέχεια της οθωμανικής ιστορίας, η πολιτική αυτή προς τον κρατικό συγκεντρωτισμό ήταν βραχύβια. Μόνο ο Findley,²²² που θεωρεί εν μέρει το βιβλίο ως

²¹⁵ Στο ίδιο, 13 και 16.

²¹⁶ Στο ίδιο, 59.

²¹⁷ Η διατύπωση καθιστά ασαφή τη σχέση ληστών-μισθοφόρων και ποιοι κάθε φορά έχουν ποια ιδιότητα.

²¹⁸ Στο ίδιο, 193.

²¹⁹ Οι βιβλιοκρισίες στις οποίες αναφέρομαι στη συνέχεια έχουν σταθεί κριτικά σε επιμέρους στοιχεία του μοντέλου της Barkey. Μόνο ο Özel αναφέρεται συνολικά στο σχήμα της, η κριτική του ωστόσο βρίσκεται σε μια υποσημείωση της υπό δημοσίευσης εργασίας του.

²²⁰ W. F. Cook, «Review: K. Barkey, *Bandits...*», *Sixteenth Century Journal* 27/2 (καλοκαίρι 1996), 522.

²²¹ Çağlar Keyder, «Review: K. Barkey, *Bandits...*», *American Journal of Sociology* 101/1 (Ιούλιος 1995), 250.

²²² Carter Vaughn Findley, «Review: K. Barkey, *Bandits...*», *American Historical Review* 101/2 (Απρ. 1996), 533.

προϊόν μιας τάσης να ξανατεθεί το κράτος ως επίκεντρο της έρευνας,²²³ διακρίνει την ντετερμινιστική τάση της Barkey στη σχέση του κράτους με τους ληστές (το κράτος κατασκευάζει τους ληστές, τους χρησιμοποιεί και όταν πλέον δεν του είναι χρήσιμοι για να επιτύχει τους στόχους του, τους εξοντώνει). Συνεχίζοντας την κριτική του, σημειώνει ότι οι ιστορικοί ενδεχομένως να μην ικανοποιηθούν από το εύρος και τη συγκριτική και θεωρητική συζήτηση, ενώ οι γενικεύσεις βασισμένες αποκλειστικά στην Ανατολία δημιουργούν ερωτήματα αν αγροτικές εξεγέρσεις συνέβησαν στα Βαλκάνια και τις αραβικές επαρχίες. Επίσης, θεωρεί μειονέκτημα την κοινή αντιμετώπιση μικρών ομάδων Τζελαλήδων και τη δράση του Τζανφεντάογλου. Ο Kasaba²²⁴ αμφιβάλει αν το συγκεντρωτικό και μονολιθικό σύστημα διοίκησης που καταγράφει η Barkey, με το κράτος να αφήνει λίγο χώρο για οποιαδήποτε πολιτική έκφραση που να το αμφισβητεί, υπήρξε ποτέ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όπως σημειώνει ωστόσο, αυτό δεν αποδυναμώνει το επιχείρημα της συγγραφέως, καθώς το κράτος κατάφερε να ελέγξει και να συνδιαλλαγεί «όχι μόνο με τους ληστές και μισθοφόρους που είχε δημιουργήσει, αλλά και με άλλες εξεγερτικές ομάδες». Η Faroqhi²²⁵ φαίνεται να συμφωνεί με την Barkey για το ρόλο παρέμβασης του κράτους στις υποθέσεις των χωριών, ως σημαντικό παράγοντα που απέτρεψε τις εξεγέρσεις. Ωστόσο διαφωνεί με την έμφασή της στην αδυναμία οργάνωσης των χωρικών, καθώς η πληροφόρησή μας για το θέμα δεν είναι επαρκής. Η Singer²²⁶ θεωρεί θετική τη συμβολή της Barkey για το διάλογο του πεδίου της οθωμανικής ιστορίας με άλλα πεδία, καθώς και για την προσφορά ενός νέου μοντέλου ανάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Θεωρεί ωστόσο ότι το βιβλίο, αν και ικανοποιητικό στο θεωρητικό του πλαίσιο, υστερεί στο ζήτημα της τεκμηρίωσης (πράγμα που δεν γράφει ευθέως). Σχολιάζει ότι το κράτος στο μοντέλο της Barkey έχει υπερβολική αυτοσυνείδηση και θέληση. Παράλληλα οι κάτοικοι της υπαίθρου της αυτοκρατορίας αντιμετωπίζονται ως ενιαία μάζα, δεν εξετάζονται ως τύπος, και γίνονται αντικείμενο σύγκρισης με τους ομοίους τους άλλων αυτοκρατοριών, χωρίς να διακρίνονται οι διαφορές στο εσωτερικό του οθωμανικού κράτους. Ο Özel αποτιμά θετικά τη συμβολή της Barkey

²²³ Βιβλίο που θεωρείται εισήγε αυτή την τάση ήταν το βιβλίο των P. B. Evans, D. Rueschemeyer & T. Skocpol (επιμ.), *Bringing the state back in*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1985 στο οποίο συμμετείχε και ο Tilly με ένα άρθρο.

²²⁴ Reşat Kasaba, «Review: K. Barkey, *Bandits...*», *Contemporary Sociology* 23/6 (Νοέμ. 1994), 832.

²²⁵ Faroqhi, *Coping with the state...*, xii. Η Faroqhi φαίνεται πραγματικά ευγνώμων στην Barkey για την ένταξη της ανάλυσης του Tilly στις οθωμανικές σπουδές, την οποία χρησιμοποιεί σε μεταγενέστερα άρθρα της.

²²⁶ Amy Singer, «Review: K. Barkey, *Bandits...*», *International Journal of Middle East Studies* 27/4 (Νοέμβ. 1995), 516-7.

στην ανάλυσή της σχετικά με το μηχανισμό διαπραγμάτευσης του κράτους με τους ληστές, ωστόσο θεωρεί την επιχειρηματολογία της για την κρατική συγκρότηση ανιστορική και ασαφή χρονικά, καθώς και το όλο σχήμα του μετασχηματισμού της αυτοκρατορίας κατά το 17^ο αιώνα αμφισβητήσιμο. Επίσης παρατηρεί ότι η Barkey αποτυγχάνει να εξηγήσει τους παράγοντες που οδήγησαν μεγάλες μάζες ακτημόνων χωρικών στη ληστεία και την υποστήριξη ανταρτών πασάδων.²²⁷ Μόνο ο Νίκος Βαφέας²²⁸ έχει κάνει κριτική συνολικά στο μοντέλο της Barkey, από κοινωνιολογικής σκοπιάς, εντοπίζοντας τα ανθρωπομορφικά χαρακτηριστικά που αποδίδει στο κράτος, τις αντιφάσεις και τις αδυναμίες των κοινωνιολογικών της εργαλείων. Δυστυχώς η βιβλιοκριτική του έχει δημοσιευτεί στα ελληνικά σε περιοδικό μεταπτυχιακών φοιτητών.

Στο επιχείρημα της Barkey ότι το οθωμανικό κράτος δεν κινήθηκε αποφασιστικά εναντίον των Τζελαλήδων και προτίμησε τη διαπραγμάτευση, φαίνεται να μη λαμβάνει υπόψη της τις εκστρατείες που, όπως είδαμε, διεξήχθησαν εναντίον τους και εκ των οποίων στη μία ο οθωμανός αξιωματούχος επικεφαλής της εκστρατείας αυτομόλησε στο στρατόπεδο των Τζελαλήδων. Ο οθωμανός ιστορικός Ναϊμά αφιερώνει σημαντικό μέρος της αφήγησής του στην περιγραφή της προετοιμασίας και της δύσκολης διαδρομής του στρατού, υπό τον υπέργηρο Μουράτ Πασά, για την αντιμετώπιση των ανδρών του Καλεντέρογλου. Είχαν έρθει ενισχύσεις από τις αραβικές επαρχίες, την Τραμπλούς, τη Σαμ και την Αίγυπτο. Αφηγείται επίσης εκτενώς την τριήμερη μάχη, που δεν παρουσιάζεται ως εύκολη.²²⁹ Ακόμη και αν το εύρος της διήγησης συνιστά αφηγηματική στρατηγική για να δείξει το μέγεθος της επιτυχίας των Οθωμανών, οι Τζελαλήδες δεν εμφανίζονται ως υπόθεση που το κράτος διαχειρίζεται με ευκολία. Η εκστρατεία εξόντωσης των Τζελαλήδων υπό τον Κουγιουτζού Μουράτ Πασά, ήταν μια γιγαντιαία επιχείρηση με προσεκτικό σχεδιασμό. Ο Μουράτ πήρε το προσωνύμιο 'Κυυucu' (αυτός που κάνει πηγάδια), καθώς μετά από μια αναμέτρηση με τους Τζελαλήδες είχε διατάξει το σκάψιμο πηγαδιών στα στόμια των οποίων τοποθετούσαν τους Τζελαλήδες και τους αποκεφάλιζαν. Ο Ρεζενί αναφέρει πως κάθε μέρα γέμιζαν 1-2 πηγάδια και έσκαβαν

²²⁷ Özel, «The reign of violence...».

²²⁸ Νίκος Βαφέας, «Βιβλιοκρισία: K. Barkey, *Bandits...*», *Δοκίμες* 4 (φθiv. 1996), 231-244.

²²⁹ Naima B', 28 και 30-33.

Επίσης, δεν φαίνεται να την έχει απασχολήσει ότι ορισμένοι ερευνητές τοποθετούν χρονικά τις κινήσεις στο μεγαλύτερο μέρος του 16^{ου} αιώνα και μέχρι το τέλος του 17^{ου} αιώνα, παρακολουθώντας το φαινόμενο να προηγείται και να συνεχίζεται της περιόδου που μελετά η Barkey. Οπότε παραμένει ένα ερώτημα αν το κράτος «εξαφάνισε» τη ληστεία όταν πλέον έπαψε να του είναι χρήσιμο εργαλείο για τις πολιτικές συγκεντρωτισμού που προωθούσε.

Οι πηγές αναφέρουν ότι ο Καραγιαζιτζί συγκέντρωσε ένα στρατό 20.000 αντρών, που πολιορκήσε και κατέλαβε πόλεις, τη στιγμή που ολόκληρος ο στρατός της αυτοκρατορίας που κινητοποιούνταν για μία εκστρατεία αριθμούσε, με γενναιόδωρες εκτιμήσεις, όχι περισσότερους από 40.000 άντρες και 80.000 όταν ηγούνταν από τον ίδιο το σουλτάνο (οι αριθμοί που δίνει ο Murphey για τις εκστρατείες «ρουτίνας» είναι σημαντικά χαμηλότεροι, ακόμη και κάτω από 20.000).²³¹ Παρόλαυτα ο ίδιος ο Καραγιαζιτζί σε όλη του «την καριέρα ως αρχηγός ληστών παρέμεινε απολιτικός», επειδή αποδέχτηκε θέσεις στη διοίκηση και δεν επεδίωξε τη δημιουργία δικού του κράτους.²³² Ακόμη και αν δεχτούμε ότι οι μαρτυρίες των οθωμανών ιστορικών που μιλούν για το αντίθετο – ότι δηλαδή επεδίωξε τη δημιουργία ανεξάρτητης ηγεμονίας – δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα,²³³ φαίνεται πως η Barkey δέχεται στον ορισμό της για το «πολιτικό» μόνο τις διαδικασίες που συνδέονται με τη διοίκηση και το κράτος, πράγμα που θεωρεί αυτονόητο.²³⁴

Η κριτική της σε αυτούς που αντιμετωπίζουν τους Τζελαλήδες ως κοινωνικούς ληστές, μένει μετέωρη, καθώς δεν δίνει καμία παραπομπή, και από τα αναγνώσματά μου δεν συνάντησα ερευνητή με τέτοια θέση. Ένα από τα σκέλη του

²³⁰ Peçevi (Uraz), 440.

²³¹ Ronald Murphey, *Ottoman warfare, 1500-1700*, UCL Press, Λονδίνο 1999, 35-43. Ο Peçevi, αν μπορούμε να δεχτούμε τους αριθμούς που δίνει, αναφέρει ότι το οθωμανικό στράτευμα που κινήθηκε εναντίον του τζελαλή Ταβίλ αριθμούσε 15 χιλιάδες άντρες, ενώ οι δυνάμεις των Τζελαλήδων έφταναν τις 40 χιλιάδες. Peçevi (Uraz), 440.

²³² Barkey, *Bandits*, 205.

²³³ Στο ίδιο, 205-206, παραπέμπει επίσης στον Akdağ και τον Griswold.

²³⁴ Ενδεικτικά ένας ορισμός που δεν συνδέει τις «πολιτικές διαδικασίες» (politics) με τη διοίκηση είναι ο παρακάτω: «(...) ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε και διευθετούμε τις κοινωνικές υποθέσεις μας, ιδίως σε σχέση με την κατανομή ανεπαρκών πόρων, οι αρχές που διέπουν αυτή τη διαδικασία, και τα μέσα με τα οποία άτομα και ομάδες αποκτούν και διατηρούν μεγαλύτερο έλεγχο σε αυτή από ό,τι άλλα άτομα και ομάδες» (Geoffrey Ponton και Peter Gill μαζί με τον John Vogler, *Introduction to politics*, Οξφόρδη 1982). Οφείλω την παραπομπή στην Kristina Otten.

επιχειρήματος, στηρίζεται στα προσωνύμια των Τζελαλήδων,²³⁵ από τα οποία «δεν μπορεί να τους φανταστεί κανείς [...] ως καλοθελήτες Ρομπέν των Δασών». Αυτά που αναφέρει ως παράδειγμα είναι: Kesekes (;)²³⁶, Kõr Kaya (Τυφλός Βράχος)²³⁷, Abu Hançer (Πατέρας της Χαντζάρας), Topuzi Bõyuk (Μεγάλο Ρόπαλο), Siki Bõyuk (Μεγαλοτσούτσουνος;),²³⁸ Kara Sahat (Μαύρη Καταδίκη;).²³⁹ Καταρχήν θα έλεγα ότι είναι μάλλον αφελές το επιχείρημα. Σε δεύτερο επίπεδο με προβληματίζει γιατί επέλεξε τα συγκεκριμένα ονόματα, που δεν είναι τόσο «άγρια», ενώ άλλα θα μπορούσαν να στηρίξουν καλύτερα τη θέση της. Σε μια διαφορετική ερμηνεία από τη Barkey, ο Cook βλέπει σε ονόματα όπως των Kabresiğmaz (Αυτός που δεν μπαίνει σε τάφο), Kâfir Murad (Απιστος Μουράτ), Tanrıbilmez (Αυτός που δεν γνωρίζει θεό), Şeytanoğulları (οι Γιοι του διαβόλου) «μια κυνική περιφρόνηση προς υψηλές αξίες της κοινωνίας».²⁴⁰

Το επιχείρημα για την εγγενή ανικανότητα οργάνωσης της υπαίθρου και της απόδοσης της οργάνωσης των Τζελαλήδων στη δομή που είχαν αποκτήσει από την υπηρεσία τους προς το κράτος, αποτυγχάνει να εξηγήσει την οργάνωση των σουχτέδων, που δεν είχαν προηγούμενη στρατιωτική υπηρεσία. Ο Akdağ αναφέρει ότι οι μαθητές της Εντιρνέ είχαν θέσει επικεφαλής τους το 1575 κάποιον Tatar Suhte και προκαλούσαν αναστάτωση ακόμη και μέσα στην πόλη (her şeyi yarmakta idiler).²⁴¹ Οι σουχτέδες της Κασταμονής, το 1575, είχαν θέσει αρχηγό τους κάποιον Ardıçoğlu (γιος του κυπαρισσιού), ο οποίος απέκτησε φήμη κινούμενος εναντίον του μπέη της Κασταμονής και της Αμάσειας, μεγαλώνοντας συνεχώς την ομάδα τους. Σύμφωνα με αναφορές που έφταναν στην πρωτεύουσα, οι δρόμοι της Μπίγας και του Καρασί είχαν κλείσει εξαιτίας της δράσης τους.²⁴² Η διαφορά τους με τους Τζελαλήδες δεν φαίνεται σημαντική σε επίπεδο οργάνωσης: τοποθετούν κάποιον ως αρχηγό και μεγαλώνουν την ομάδα, και φέρουν πυροβόλα όπλα.²⁴³

²³⁵ Barkey, *Bandits...*, 183.

²³⁶ Η Barkey εξηγεί το όνομα ως «strike and kill», χωρίς να καταλαβαίνω με ποιο τρόπο το ετυμολογεί. Πιθανότατα έχει σχέση με το ρήμα kesmek, που σημαίνει «κόβω, σφάζω».

²³⁷ Το γράφει ως «Kõr Ghaya». Δεν ξέρω σε ποιο σύστημα μεταγραφής το ‘kaf’ μεταγράφεται με αυτόν τον τρόπο. Το ίδιο κάνει και στο «Ghara Sahat» παρακάτω. Πιθανότατα αποδίδει επαρχιακή προφορά του ‘kaf’.

²³⁸ Η Barkey το αποδίδει ως «Big Bodied».

²³⁹ Η Barkey το μεταφράζει ως «Last Judgement».

²⁴⁰ Cook, *Population pressure*, 36.

²⁴¹ Akdağ, *Celālî İsyânları*, 86.

²⁴² Στο ίδιο, 89.

²⁴³ Για την οπλοφορία των σουχτέδων, βλ. στο ίδιο, 87-9.

Επιπλέον, ο Akdağ περιγράφει μια κατάσταση στην οποία αφήνει να εννοηθεί η ύπαρξη δικτύου σουχτέδων, με τους φοιτητές της πρωτεύουσας να έχουν φίλους ή συμπατριώτες στις εξεγέρσεις στην Ανατολία –πράγμα που θα μπορούσαμε με ασφάλεια να υποθέσουμε. Συμπληρώνει ότι υπήρχαν ενδείξεις ότι αντιπροσωπείες από τις ταραγμένες περιοχές έρχονταν σε κρυφές επαφές με σπουδαστές στην Ισταμπούλ! Ενδεχομένως εκμεταλλευόμενη αυτές ακριβώς τις επαφές προσπάθησε η κεντρική διοίκηση να αποδυναμώσει την κίνηση στέλνοντας πιστούς της σπουδαστές που βρίσκονταν στην Ισταμπούλ στις περιοχές από όπου κατάγονταν, ούτως ώστε να εξαρθρώσουν τους στασιαστές.²⁴⁴ Το κράτος φαίνεται να έπεται των εξελίξεων και όχι να δημιουργεί τις εξελίξεις τις οποίες προσπαθεί να διαχειριστεί.

Όσον αφορά τη «χρησιμοποίηση» των ληστών από τις ελίτ, ο McGowan υποστηρίζει επίσης ότι οι αγιάνηδες κατά το 18^ο αιώνα «χρησιμοποίησαν» τους ληστές για να ελέγξουν την ισχύ των αντιπάλων και να επιδείξουν την ισχύ τους καταστέλλοντάς τους.²⁴⁵ Θα έλεγα ότι πρόκειται για εκμετάλλευση του φαινομένου και όχι για «χρησιμοποίηση». Ο McGowan δεν φτάνει ωστόσο στο σημείο να μιλήσει για κατασκευή και συντήρηση της ληστείας, με τον ντετερμινιστικό και λειτουργιστικό τρόπο που θέτει το επιχείρημα η Barkey. Μια ανάγνωση της ενότητας «Οι Τζελαλήδες στην ιστορία» της παρούσας εργασίας, θεωρώ ότι πείθει πως το κράτος δεν είχε τον έλεγχο της κατάστασης.

Ενδεχομένως η συμβολή της Barkey να είναι σημαντική για τη συζήτηση για την παρακμή ή μη της αυτοκρατορίας την εποχή που γράφτηκε το βιβλίο (1994), καθώς και για την κριτική που ασκεί στην αρχή του βιβλίου στην αντίληψη που αντιμετωπίζει κάθε διαφορετική διαδικασία κρατικής συγκρότησης, εναλλακτικής των δυτικοευρωπαϊκών κρατών, ως ανωμαλία ή ανεπάρκεια. Ωστόσο στο σύνολό του το βιβλίο φαίνεται να κατασκευάζει ένα σχήμα μέσα στο οποίο προσπαθεί να προσαρμόσει εμπειρικά δεδομένα και όχι μια ερμηνεία που να παράγεται από την ιστορία της αυτοκρατορίας.

I. Κάποιες παρατηρήσεις

Όπως έχει φανεί, οι ερμηνείες που έχουν προταθεί για τις εξεγέρσεις των Τζελαλήδων προκαλούν ποικίλες αντιδράσεις και διαφωνίες. Επιπλέον, σε όλες, με εξαίρεση ίσως

²⁴⁴ Στο ίδιο, 89-90.

²⁴⁵ Bruce McGowan, «The age of the ayans, 1699-1812» στο στο İnalcık & Quataert (επιμ.), *An economic and social...*, 672.

αυτή της «διάχυτης εξεγερτικότητας», οι σύγχρονοι ιστορικοί ακολουθούν ως ένα βαθμό τις ερμηνείες που έδωσαν οθωμανοί χρονικογράφοι και σχολιαστές, όπως οι Σελανικί, Μουσταφά Άλι, Κοτσί Μπέη, Πετσεβί, Κιατίπ Τσελεμπί, Ναϊμά, και για τους οποίους όλα τα παραπάνω ήταν συμπτώματα της παρακμής της αυτοκρατορίας που απέδιδαν στην αποδιάρθρωση των θεσμών της «κλασικής» περιόδου.²⁴⁶ Η απουσία αναλυτικής απόστασης των σύγχρονων ιστορικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τις πηγές τους είναι ένα μεθοδολογικό ζήτημα που έχει απασχολήσει τους ερευνητές, τουλάχιστον τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Ωστόσο, σε μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας του παρόντος κειμένου, η παραπομπή γίνεται απευθείας στο οθωμανικό κείμενο, το οποίο αναπαράγεται ως *ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*.²⁴⁷ Ακόμη και ο Özel, ο οποίος συνιστά την πιο πρόσφατη και αξιόλογη προσπάθεια κριτικής προσέγγισης των πηγών και της σύγχρονης ιστοριογραφίας, φαίνεται να δέχεται όλους τους αριθμούς που δίνουν οι οθωμανοί ιστορικοί και χρονικογράφοι για τους στρατούς των Τζελαλήδων –οι οποίοι φτάνουν μέχρι και τις 70 χιλιάδες– ως πραγματικούς.²⁴⁸

Οι Faroqhi και Adanir²⁴⁹ αποδίδουν αυτή τη μεθοδολογική συμπεριφορά, την οποία ο Berktaş ονόμασε «φетиχισμό των πηγών»,²⁵⁰ εν πρώτης σε μία «συναισθηματική ταύτιση» του ερευνητή με την πηγή, για την ανάγνωση της οποίας έχει αφιερώσει χρόνο και κόπο· οπότε οι πηγές «πρέπει να τα λένε σωστά», διαφορετικά νέος χρόνος και κόπος πρέπει να καταβληθεί. Έπειτα ελλοχεύει ο κίνδυνος του αναχρονισμού, ο φόβος όλων των ιστορικών, παγίδα που αποσοβείται με μία πιστή αναπαραγωγή των πηγών. Ωστόσο πιθανότατα ο χρόνος και ο κόπος που απαιτεί η εκμάθηση της οθωμανικής παλαιογραφίας να μην είναι μεγαλύτερος από ό,τι για οποιαδήποτε άλλη μεσαιωνική γλώσσα, καθώς και ο «φόβος του αναχρονισμού» δεν πρέπει να είναι εντονότερος στους οθωμανιστές από ό,τι σε ιστορικούς άλλων πεδίων.

²⁴⁶ Barkey, *Bandits...*, 192-193· για τον Nâima βλ. Abou-El-Haj, *Formation...*, 41-51· για τον Âli βλ. Fleischer, *Bureaucrat...*, 161 και Abou-El-Haj, *Formation...*, 26-28, 473-78· για τον Κοζου Bey βλ. Abou El-Haj, *Formation...*, 37-38, 56, 84-89.

²⁴⁷ Ενδεικτικά Shaw, *History of the Ottoman Empire*.

²⁴⁸ Özel «The reign of violence...». Έχω στείλει στο συγγραφέα αυτή την κριτική μου και απάντησε ότι θα επανεξετάσει τα σχετικά σημεία.

²⁴⁹ Adanir-Faroqhi (επιμ.), *The Ottomans and the Balkans: A discussion of historiography*, Koninklijke, Λάιντεν/Βοστώνη/Κολονία/Μπρίλλ 2002, 6.

²⁵⁰ Halil Berktaş, «The search of the peasant in Western and Turkish history/historiography», στο του ίδιου & S. Faroqhi, *New approaches to state and peasant in Ottoman History*, Frank Cass, Λονδίνο 1992, 110.

Είναι αλήθεια ότι η συστηματική έρευνα σε αρχεία ξεκίνησε μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και ο όγκος του αδημοσίευτου και μη ερευνημένου υλικού είναι τόσο μεγάλος, που ακόμη και σήμερα θεωρείται μέγιστη συμβολή στην έρευνα οι ιστορικοί να δημοσιεύουν πηγές με απλή φιλολογική επιμέλεια. Ολόκληρες περίοδοι της ιστορίας της περιφέρειας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βρίσκονται ακόμη στο σκοτάδι, με αποτέλεσμα οι ερευνητές να μη μπορούν να βασιστούν σε μια σειρά μονογραφιών για να παρακολουθήσουν την ιστορία ενός φαινομένου ή να έχουν την εποπτεία μιας περιόδου, ούτως ώστε να επιχειρήσουν μια δευτερογενή ανάλυση.

Το μεθοδολογικό αυτό πρόβλημα ερευνά ο Abou-El-Haj με βάση τους *νασιχατναμέδες* (nasihatname, βιβλία συμβουλών προς τους ηγεμόνες) και τον τρόπο που αναπαράγονται από τους σύγχρονους ιστορικούς.²⁵¹ Οι πηγές αυτές έχουν χρησιμοποιηθεί από τους σύγχρονους ερευνητές ως ιστορικές και πολιτειακές πραγματείες. Στη συνήθη μορφή τους περιλαμβάνουν μια αναδρομή στη «χρυσή εποχή» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και παρατηρώντας την τότε άψογη λειτουργία των θεσμών και την αλλοίωση ή κατάργησή τους την εποχή που γράφουν οι συγγραφείς, συνιστούν την παλινδρόμηση ως τη λύση για τα δεινά της αυτοκρατορίας.

Ο Abou-El-Haj παρατηρεί ότι οι σύγχρονοι ιστορικοί παραβλέπουν ότι οι πραγματείες αυτές, οι οποίες συνιστούν κατά μεγάλο μέρος τη λεγόμενη «φιλολογία της παρακμής», έχουν γραφτεί με κάποιους αιώνες απόσταση από την εποχή που περιγράφουν, ότι κατασκευάζουν ένα ιδανικό και εν πολλοίς φανταστικό παρελθόν και ότι ουσιαστικά αποτελούν πολιτικές παρεμβάσεις των συγγραφέων τους στο πλαίσιο ανταγωνισμών στο εσωτερικό της διοικητικής ελίτ. Διαβάζοντας στο βιβλίο του Abou-El-Haj περιλήψεις των θέσεων των συγγραφέων κάποιων *νασιχατναμέδων*, ο προπτυχιακός σπουδαστής των οθωμανικής ιστορίας αναγνωρίζει αυτά που έχει μάθει ως την *ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*.²⁵²

Παράλληλα, οι ιστορικοί παρουσιάζουν συχνά τις εξεγέρσεις ως μηχανιστικές αντιδράσεις σε διάφορους παράγοντες. Ωστόσο, όπως σημειώνει ο Cook,

η εξέγερση δεν είναι απλά μια απάντηση σε αντικειμενικές απώλειες, αλλά μια κοινωνική δράση. Μια εχθρική ισορροπία πληθυσμού και γης

²⁵¹ Abou-El-Haj, *Formation...*, 20-28.

²⁵² Κριτικές αποτιμήσεις, όπως του Abu-El-Haj, διεύρυναν την αντίληψη με την οποία οι σύγχρονοι ερευνητές χειρίζονται το υλικό τους. Ο μόνος λόγος που αποφάσισα να συμπεριλάβω αυτή την κριτική στο παρόν κείμενο, είναι ότι βρίσκει εφαρμογή σε μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας που χρησιμοποίησα, χωρίς αυτό να ακυρώνει τη συμβολή τους στην έρευνα.

ενδεχομένως να ερμηνεύει τη σημαντική συσσώρευση εκρηκτικού υλικού στην κοινωνία, αλλά είναι ένα άλλο ζήτημα με ποιον τρόπο αυτό το υλικό θα εκδηλωθεί, αν συμβεί κάτι τέτοιο.²⁵³

²⁵³ Cook, *Population pressure...*, 34.

3. Τζελαλήδες: Αντάρτες ή ληστές χωρίς αιτία;²⁵⁴

Στις περισσότερες αναφορές για τους Τζελαλήδες, οι σύγχρονοι ιστορικοί φαίνεται να στέκονται αμήχανοι σχετικά με τους χαρακτηρισμούς που τους προσδίδουν. Η απουσία μιας εμφανούς ενοποιητικής ιδεολογίας, η πραγματιστική συναλλαγή τους με το κράτος και η αποδοχή θέσεων στη διοίκηση, η ευκολία με την οποία αλλάζουν στρατόπεδα, και η συνεπαγόμενη αδυναμία διάκρισης του αντιπάλου της κίνησης, εναντίον του οποίου μάχονταν, είναι ανάμεσα στα στοιχεία που προκαλούν δισταγμούς για τον χαρακτηρισμό των κινήσεων ως εξεγέρσεις. Η αμηχανία αυτή έχει άμεση σχέση με τη γλώσσα των πηγών και με τη χρήση του όρου «Τζελαλής».

Όπως ήδη έχουν παρατηρήσει κάποιοι ερευνητές, το οθωμανικό κράτος χρησιμοποιούσε τον όρο ως «ομπρέλα» για να καλύψει ένα ευρύ φάσμα συμπεριφορών παραβατικότητας και να δικαιολογήσει μια σκληρή πολιτική εναντίον τους.²⁵⁵ Συμπεριλάμβανε αντάρτες-κρατικούς αξιωματούχους που για οποιονδήποτε λόγο δεν συμμορφώνονταν με τις εντολές της διοίκησης, τουρκομανικές, κουρδικές και αραβικές φυλές, και νομάδες ή ημινομάδες που είχαν ως μέρος των πρακτικών τους τη ληστεία, καθώς και υπήκοους που οργανώνονταν στρατιωτικά εναντίον των εκπροσώπων του κράτους.²⁵⁶

Όταν ο όρος «Τζελαλής» απαντάται ως τέτοιος στις πηγές, εναπόκειται στον ιστορικό κατά πόσο θα χρησιμοποιήσει, ανάλογα με το σχήμα του, τη σκληρή γλώσσα της διοίκησης. Για παράδειγμα, ο Griswold αναφέρει ότι ο Τζανπουλάτ, παρόλη τη δράση του, αναφέρεται μόνο δύο φορές ως «Τζελαλής» στις κρατικές πηγές και αυτό δύο χρόνια μετά την ήττα του.²⁵⁷ Εντούτοις οι ιστορικοί στο σύνολό τους –εκτός του Griswold– τον εντάσσουν στην κίνηση.

Η αμηχανία είναι εμφανής όταν οι πηγές δεν χρησιμοποιούν τον όρο. Στο περιστατικό που εξιστορήθηκε στην αρχή της παρούσας εργασίας, η πηγή αναφέρει

²⁵⁴ Το κεφάλαιο για τους Τζελαλήδες στο βιβλίο της Barkey τιτλοφορείται ως 'Bandits without a cause?' (*Bandits...*, 141).

²⁵⁵ Özel, «The reign of violence...».

²⁵⁶ Στο ίδιο. Όπως σημειώνει, φαίνεται πως υπάρχει κάποια διάκριση στο χαρακτηρισμό της ληστρικής ή δυναστικής συμπεριφοράς που προερχόταν από εκπροσώπους του κράτους –υπαλλήλους της διοίκησης με τους σεκμπάν τους- και των περιπλανώμενων λεβέντηδων. Η πρώτη αναφέρεται συνήθως ως 'καταπίεση' (*zulm ve ta'addi*), ενώ η δεύτερη ως 'ληστεία' ή 'κακοδαιμονία' (*şekâvet* ή *fesat*). Όταν οι ίδιες συμπεριφορές αποκτούν πιο οργανωμένη μορφή, με συγκεκριμένο αρχηγό, τα άτομα χαρακτηρίζονται ως 'Τζελαλήδες' ή 'αντάρτες' (*baği*). Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Özel, οι διακρίσεις είναι θολές, καθώς οι ίδιες πηγές φαίνεται πως χρησιμοποιούν τον όρο «Τζελαλής» αναφερόμενες σε όλες τις παραπάνω κατηγορίες.

²⁵⁷ Griswold, *Great Anatolian rebellion*, 133.

τους δράστες με τον όρο «*eskiya*» (πληθ. του *şaki*, δηλαδή αντάρτης, ληστής).²⁵⁸ Ενώ οι πρωταγωνιστές δείχνουν εμφανώς την περιφρόνησή τους προς το κράτος και τους θεσμούς του, η *Faroqhi* που αναπαράγει το περιστατικό, δεν χρησιμοποιεί τον όρο «Τζελαλής» για να τους χαρακτηρίσει, παρόλο που και χρονικά η καταγραφή συμπέφτει με τη δράση των αποκαλούμενων «Τζελαλήδων».

Το ζήτημα έχει τις ρίζες του στη συζήτηση για τη φύση της δράσης των Τζελαλήδων και στο ερώτημα αν συνιστούσαν εξεγέρσεις με συγκεκριμένες επιδιώξεις ή ήταν απλά ληστρικές ομάδες ακτημόνων ή πρώην μισθοφόρων που μη μπορώντας να ενταχθούν σε μόνιμα στρατιωτικά σώματα ή/και αδυνατώντας ή μη θέλοντας να επανενταχθούν στην αγροτική ζωή, λυμαίνονταν την ύπαιθρο της Ανατολίας. Και το ερώτημα αυτό σχετίζεται άμεσα με τη συζήτηση για τις εξεγέρσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

A. Εξεγέρσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Από τους αιώνες επέκτασης του οθωμανικού κράτους, τοπικοί πόλοι ισχύος αντιδρούσαν στη συγκεντρωτική πολιτική του. Πρίγκιπες εξεγείρονταν κατά της εξουσίας των σουλτάνων πατεράδων τους και αντιμάχονταν τους αδερφούς τους για τη διαδοχή. Σπαχήδες και γενίτσαροι αντιδρούσαν στους ατυχείς χειρισμούς της διοίκησης σε πολεμικά ζητήματα, στη μείωση της ισχύος τους ή τις κακές πληρωμές τους. Υψηλόβαθμοι διοικητές διεκδικούσαν μεγαλύτερη αυτονομία. Ετερόδοξοι σεΐχηδες ή φονταμενταλιστές κήρυκες συγκέντρωναν πληθυσμό επικαλούμενοι την αδικία και την ελλιπή εφαρμογή του θεϊκού νόμου. Ετερόδοξοι πληθυσμοί της αυτοκρατορίας αντιδρούσαν στη σκλήρυνση του σουννιτικού ισλάμ. Φυλές και νομάδες διεκδικούσαν ελευθερία κινήσεων και κυριαρχία στις περιοχές τους.

Σε καθεμιά από τις παραπάνω κατηγορίες είναι σαφείς και δηλωμένες οι επιδιώξεις των ανταρτών και ποιες είναι οι αντίπαλες ομάδες, εναντίον των οποίων μάχονταν. Και τελικά το κράτος αναδεικνύεται νικητής, καθώς η δυναστεία κατορθώνει να υπερκεράσει τους κραδασμούς, με παραχωρήσεις ή αιματοχυσία, και να επιβιώσει. Ωστόσο οι κάτοικοι της υπαίθρου, που παρουσιάζονται ως η βάση της αυτοκρατορίας, οι οποίοι πλήττονται από όλες τις παραπάνω κινήσεις και σηκώνουν το οικονομικό βάρος της κρατικής οικονομίας με τις κατά καιρούς κρίσεις της, και οι

²⁵⁸ *Faroqhi*, «Life and death...», 146.

οποίοι υφίστανται την αρπακτική συμπεριφορά των κατά τόπους κρατικών αξιωματούχων, φέρονται να μην εξεγείρονται.

Ένα μερίδιο σε αυτή την αντιμετώπιση φέρει το κληρονομημένο από τη Δύση μοντέλο των αγροτικών εξεγέρσεων.²⁵⁹ Οι σουχτέδες και οι Τζελαλήδες συνιστούσαν τις κυριότερες κινήσεις ομάδων που προέρχονταν από τον αγροτικό χώρο. Σύμφωνα με τη Faroqhi, ωστόσο, οι Τζελαλήδες δεν συνιστούν «αγροτικές κινήσεις» (peasant movements) καθώς οι συμμετέχοντες έχουν φύγει από τα χωριά τους και δεν σκοπεύουν να επιστρέψουν σε αυτά.²⁶⁰ Παράλληλα, δεν συνιστούν «αγροτικές εξεγέρσεις» καθώς αυτές

με το συμβατικό τους ορισμό, εκδηλώνονται εναντίον των γαιοκτημόνων, και οι τελευταίοι, παρόλο που δεν ήταν εντελώς ανύπαρκτοι, δεν ήταν μια σημαντική δύναμη της Ανατολίας αυτή την περίοδο.²⁶¹

Για τον ορισμό αυτό η Faroqhi παραπέμπει στον Tilly, ο οποίος επιχειρεί να εξηγήσει την ανυπαρξία αγροτικών εξεγέρσεων στη Γαλλία του 17^{ου} αιώνα. Όπως παραδέχεται ο ίδιος «οι διαμάχες και οι εξεγέρσεις στις οποίες ενεπλάκησαν οι γάλλοι αγρότες του 17^{ου} αιώνα δεν πληρούν τα μοντέλα που έχουν διαμορφώσει οι αναλυτές του 20^{ου} αιώνα για τις αγροτικές εξεγέρσεις», χωρίς να αρνείται ότι υπήρξαν συγκρούσεις.²⁶² Αγροτικές εξεγέρσεις, σύμφωνα με τον ορισμό που δέχεται ο Tilly στην ανάλυσή του, συμβαίνουν όταν εξαθλιωμένοι αγρότες βρίσκουν ως μοναδικό τρόπο βελτίωσης των βιοτικών τους συνθηκών την κατάληψη και αναδιανομή της γης των γαιοκτημόνων. Η αγροτική εξέγερση πρέπει να έχει ως κεντρικό χαρακτηριστικό τον ανταγωνισμό μεταξύ αγροτών και γαιοκτημόνων για την κυριότητα της γης.²⁶³ Εντούτοις αναφέρει ότι 2-3 επαρχίες της Γαλλίας πήραν τα όπλα κατά του στέμματος, ενώ οι χωρικοί συμμετείχαν σε εξεγέρσεις και «αγώνες μικρότερης κλίμακας» που τις συμπλήρωναν. Ωστόσο η Γαλλία δεν ήταν γη αγροτικών εξεγέρσεων.²⁶⁴

²⁵⁹ Ενδεχομένως στη συγγραφή της ιστορίας της δυτικής Ευρώπης, η εξύμνηση της δημοκρατίας να ευθύνεται για την ανάπτυξη συγκρουσιακών μοντέλων με τους μη δημοκρατικούς πόλους.

²⁶⁰ Faroqhi, «Life and death», 101. Το επιχείρημα θα μπορούσε να επεκταθεί και για τους σουχτέδες. Είδαμε ήδη το ανάλογο επιχείρημα της Barkey, η οποία διακρίνει στους Τζελαλήδες την ανάπτυξη ενός νέου κοινωνικού τύπου, που δεν έχει καμία σχέση με την προέλευσή του από τον αγροτικό χώρο.

²⁶¹ Faroqhi, «Life and death», 101

²⁶² Charles Tilly, «War and peasant rebellion in 17th century France» στο C. Tilly, *As sociology meets history*, Academic Press inc., Ορλάντο/Φλώριντα 1981, 109.

²⁶³ Στο ίδιο, 109-111.

²⁶⁴ Στο ίδιο, 109.

Οι μετα-αποικιακές σπουδές έχουν ασκήσει δριμυείς κριτικές στη μετάγγιση αυτούσιων μοντέλων από τη Δύση για την ανάλυση άλλων περιοχών του πλανήτη. Ο Chakrabarty²⁶⁵ παρατηρεί την ηγεμονία της δυτικής/ευρωπαϊκής ιστορίας, που φέρνει σε μια σχέση κυρίαρχου-κυριαρχούμενου όλες τις «περιφερειακές» ιστορίες. Η κοινωνιολογική σκέψη έχει παγκοσμιοποιήσει την εμπειρία της Ευρώπης παράγοντας θεωρίες και δίνοντας ορισμούς που αφορούν ολόκληρη την ανθρωπότητα, με άγνοια, ωστόσο, του μεγαλύτερου μέρους της: των μη δυτικών πολιτισμών. Και παρόλα αυτά, οι μη δυτικοί ερευνητές, ως δείγμα αποδοχής της ηγεμονίας στην οποία υπόκεινται, τις βρίσκουν χρήσιμες για την εξήγηση των κοινωνιών τους. Αυτός είναι ο λόγος που θέματα μετάβασης κατέχουν τόσο σημαντική θέση στις ιστοριογραφίες μη δυτικών χωρών, στα οποία παρατηρείται «αποτυχία», «έλλειψη» και «ανεπάρκεια» στην πορεία π.χ. προς τη νεωτερικότητα, τον καπιταλισμό, την εφαρμογή και αντίληψη φιλελεύθερων ιδεών κλπ.²⁶⁶ Η διαδικασία αυτή αποτελεί ένα συστατικό του ευρωπαϊκού επεκτατισμού, στην οποία οι μη δυτικοί έχουν ίση συμμετοχή. Ο Sayed Hussein Alatas ονομάζει αυτή τη συμπεριφορά ως «πνευματικό ιμπεριαλισμό», όπου ο κυριαρχούμενος οφείλει να καταφύγει στα πνευματικά μέσα του κυρίαρχου (εκπαιδευτικά ιδρύματα, συγγράμματα, έρευνες κλπ) για να πάρει οποιαδήποτε πραγματική γνώση για τον εαυτό του (τον κυριαρχούμενο).²⁶⁷ Στο πεδίο της οθωμανικής ιστορίας, ενδιαφέρουσα είναι η κριτική της Faroqhi που γράφει σχολιάζοντας, ανάμεσα στα άλλα, τη σύνδεση του Barkan με τα *Annales* και του İnalcik με το σχήμα κέντρου-περιφέρειας του Wallerstein, ότι

Οι τούρκοι ιστορικοί στο πεδίο της οθωμανικής ιστορίας, με ενδιαφέρον στην ευρωπαϊκή και αμερικανική ιστοριογραφία έχουν δράσει όλοι στη βάση της υπόθεσης ότι μια καλή γνώση της πρώιμης νεωτερικής ευρωπαϊκής ιστορίας μπορεί να λειτουργήσει ως πηγή υποθέσεων και παραδειγμάτων, η εφαρμογή των οποίων θα μπορούσε να ελεγχθεί στο οθωμανικό πλαίσιο. Η οθωμανική

²⁶⁵ Dipesh Chakrabarty, «Postcoloniality and the artifice of history: Who speaks for 'Indian' Pasts» στο Guha (επιμ.), *Subaltern Studies Reader*, 263-293

²⁶⁶ Σε άλλο άρθρο του ο Chakrabarty παρατηρεί ότι ακόμη και ο τρόπος που πρέπει να γράφεται η ιστορία, κυριαρχείται από τους δυτικούς ορισμούς για την επιστημονικότητα, βασικός κανόνας της οποίας είναι η δυνατότητα επιβεβαίωσης των πηγών. Αυτό προϋποθέτει την ύπαρξη μιας δημόσιας σφαίρας στο πλαίσιο της οποίας υπάρχουν δημόσια αρχεία. Και όπου δεν υπάρχουν, όπως στην Ινδία, δε μπορούν να εφαρμοστούν οι κανόνες της «παγκόσμιας» (=δυτικής) μεθοδολογίας της ιστορίας. Βλ. Chakrabarty, «Trafficking in history and theory: Subaltern Studies» στο K.K. Ruthven (επιμ.), *Beyond the disciplines: The new Humanities*, Canberra 1992, 106-107 παραπομπή από Gyan Prakash, «Subaltern Studies as postcolonial criticism», *The American Historical Review*, 99/5 (Δεκ. 1994), 1485.

²⁶⁷ Syed Hussein Alatas, «Intellectual imperialism: Definition, traits, and problems», *Southeast Asian Journal of Social Science* 28/1 (2000), 23-25.

ιστορία μέχρι σήμερα παραμένει ένα πεδίο καθαρά εισηγμένων παραδειγμάτων.²⁶⁸

Επιστρέφοντας στο θέμα μας, οι εξεγέρσεις των Τζελαλήδων και των σουχτέδων δεν συνιστούν «αγροτικές εξεγέρσεις», σύμφωνα με όσους έχουν ασχοληθεί με το θέμα, καθώς δεν πληρούν τα χαρακτηριστικά του ορισμού που έχει δοθεί για τις εξεγέρσεις στη Δύση. Δεν υποστηρίζω την ύπαρξη ή μη αγροτικών εξεγέρσεων στην αυτοκρατορία. Οι συμμετέχοντες στις εξεγέρσεις προέρχονταν από αγροτικό περιβάλλον και είτε ήταν αγρότες, κτηνοτρόφοι, νομάδες, ημινομάδες και πρόσφατα εγκατεστημένοι, είτε πρώην μισθοφόροι, δρούσαν στην ύπαιθρο χωρίς την υποστήριξη αστικών ομάδων. Με ασφάλεια θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι τόσο οι Τζελαλήδες, όσο και οι σουχτέδες πριν από αυτούς, ήταν βίαιες και μαζικές κινήσεις της υπαίθρου, και ως εκ τούτου θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως εξεγέρσεις.

Σε μία μορφή σύγκρουσης στην ύπαιθρο, οι ερευνητές δεν διστάζουν να αποδώσουν το χαρακτηρισμό της «εξέγερσης». Αυτές είναι κινήσεις που συνασπίζονταν γύρω από κάποιον σείχη, που κατάγγελλε τις αδικίες και τις παρατυπίες της διοίκησης, ή τα βίαια επεισόδια που προκαλούσαν ετερόδοξοι πληθυσμοί, όπως οι Κιζιλμπάσηδες.²⁶⁹ Τα πολιτικοθρησκευτικά τους προτάγματα συνήθως διέφεραν από τα αντίστοιχα του επίσημου σουνιτικού ισλάμ, που νομιμοποιούσε την οθωμανική κυριαρχία. Το κράτος αντιλαμβανόταν την απειλή αυτών των εξεγέρσεων και λάμβανε δραστικά και άμεσα μέτρα για την κατάπνιξή τους. Μια τέτοια ήταν και η εξέγερση του σείχη Τζελάλ, γύρω από τον οποίο συνασπίστηκαν είκοσι χιλιάδες άτομα, και ο οποίος δάνεισε το όνομά του στους Τζελαλήδες.

Όπως παρατηρεί ο Scheiner, κινήσεις με ετερόδοξες θρησκευτικές θεωρήσεις που υποκαθιστούν τις επίσημες, πρέπει να θεωρούνται ως εκφράσεις βαθιάς λαϊκής δυσαρέσκειας.²⁷⁰ Οι χωρικοί εκφράζονται μέσω της θρησκείας και οι εικόνες ενός άλλου κόσμου δημιουργούν νέες αντιλήψεις για την πραγματικότητα.²⁷¹ Όπως

²⁶⁸ Faroqhi, «In search...», 212.

²⁶⁹ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Akdağ, που υποστηρίζει ότι μόνο αυτές οι κινήσεις μπορούν να χαρακτηρίζονται ως «εξεγέρσεις», ενώ οι κινήσεις των Τζελαλήδων όχι. Τιτλοφορεί ωστόσο το βιβλίο του ως «Εξεγέρσεις των Τζελαλήδων» (*Celāli İsyanları*), καθώς, όπως διευκρινίζει, με αυτό το όνομα έχουν γίνει γνωστές, αν και λανθασμένα. *Celāli İsyanları*, 1-2.

²⁷⁰ Irwin Scheiner, «The mindful peasant: Sketches for a study of rebellion», *The Journal of Asian Studies* 32/4 (Αυγ. 1973), 581 κ.ε.

²⁷¹ Στο ίδιο, 589.

σημειώνει ο Özel, οι κινήσεις πολιτικοθησκευτικής φύσης που είχαν κάνει νωρίς την εμφάνισή τους στην Ανατολία ήταν δείγμα των κοινωνικο-οικονομικών και πολιτικών προβλημάτων της περιοχής και «βαθμιαία πολιτικοποίησαν και κινητοποίησαν ριζοσπαστικά τους υπηκόους της αυτοκρατορίας».²⁷²

B. Η αντιμετώπιση των κατοίκων της υπαίθρου της αυτοκρατορίας

Στις αφηγήσεις για τους κατοίκους της υπαίθρου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας παρατηρείται η εξής αντίφαση: αφενός παρουσιάζονται να φέρουν εγγενή παραβατικά χαρακτηριστικά και αφετέρου εμφανίζονται ανίκανοι ή αδιάφοροι για εξέγερση.²⁷³ Η πρώτη άποψη έχει ήδη παρουσιαστεί στο παρόν κείμενο: η μακρόχρονη απουσία του στρατού στα σύνορα, επομένως η ανεπαρκής τήρηση της τάξης από τους οθωμανούς αξιωματούχους παρουσιάζεται ως μία από τις αιτίες των ταραχών στην Ανατολία, όπως και ο εξοπλισμός των χωρικών, οι φέρονται να στρέφονται με μεγαλύτερη ευκολία κατά της διοίκησης λόγω της διαθεσιμότητας όπλων. Οι σουχτέδες, μαθητές των ιερατικών σχολείων με φιλοδοξία να ενταχθούν στη διανοητική/δικαστική ιεραρχία της αυτοκρατορίας, γίνονται βιαστές και δολοφόνοι. Οι Τζελαλήδες παρουσιάζουν παρόμοια δράση: όπως σημειώνει η Barkey, οι γάλλοι χωρικοί του 17^{ου} αιώνα γύρισαν στα χωράφια τους μετά τον πόλεμο²⁷⁴ και το γεγονός ότι οι Τζελαλήδες έγιναν εγκληματίες δεν φαίνεται να προβληματίζει. Ο Ιναλτζίκ παρουσιάζει τους *il erleri* να ενώνονται με τους αντιπάλους τους. Αυτές οι εξελίξεις μοιάζουν τόσο φυσικές που δεν χρειάζονται καμία περαιτέρω ερμηνεία, ενώ ιδιαιτέρως η Barkey επιμένει επιπλέον ότι δεν έχουν πολιτικά χαρακτηριστικά. Όλα τα παραπάνω δείγματα της εγγενούς παραβατικής συμπεριφοράς των κατοίκων της υπαίθρου συνιστούν πιστή αναπαραγωγή των οθωμανικών κρατικών θεωρήσεων.

Από την άλλη πλευρά, οι αγρότες της αυτοκρατορίας δεν εξεγείρονται παρότι ως βάση της οικονομίας υφίστανται την κρίση του τέλους του 16^{ου} αιώνα, την κακοδιοίκηση και τις καταχρήσεις εξουσίας από τους επαρχιακούς διοικητές, τον κατακερματισμό της πατρικής περιουσίας λόγω της δημογραφικής αύξησης, κακές σοδειές λόγω των κλιματολογικών αλλαγών, και τις επιδρομές των Τζελαλήδων, για να αναφέρουμε μερικά από τα ζητήματα που αναπτύχθηκαν παραπάνω. Υπό την

²⁷² Özel, «The reign of violence...».

²⁷³ Ο τίτλος του σχετικού κεφαλαίου στο βιβλίο της Barkey είναι «Οθωμανοί χωρικοί: λογικοί ή αδιάφοροι;». Barkey, *Bandits...*, 86.

²⁷⁴ Στο ίδιο, 151-152.

επιρροή του J. Scott, κάποιες από τις πιο πρόσφατες μελέτες αναγνωρίζουν στη δράση των χωρικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συμπεριφορές αντίστοιχες με αυτές που καταγράφει ο Scott ως «όπλα των αδυνάτων».²⁷⁵

Οι συμπεριφορές, που καταγράφονται στις πηγές ως «*tamarrud ve fesad*» (εξεγερτικές και ανήθικες), δεν ήταν οργανωμένες, όπως σημειώνουν οι ιστορικοί. Οι αγρότες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν διασπασμένοι σε διάφορα επίπεδα και εξαιτίας αυτού δεν δρούσαν συλλογικά: ήταν διασπασμένοι σε «ορθόδοξους» και «ετερόδοξους», σε εγκατεστημένους και νομάδες· υπάγονταν σε διαφορετικούς τιμαριούχους, ακόμη και αν κατοικούσαν σε κοντινά χωριά, και είχαν διαφορετικούς δεσμούς με το κράτος· επιπλέον οι τιμαριούχοι εναλλάσσονταν και απουσίαζαν τοπικές γαιοκτημονικές ελίτ, εναντίον των οποίων θα μπορούσαν να κινηθούν οι χωρικοί· το κράτος παρενέβαινε δραστικά στις κοινοτικές κρίσεις και στις διαμάχες με τους τοπικούς αξιωματούχους, μέσω των τοπικών καδήδων και τέλος οι χωρικοί δεν μπορούσαν να συνασπιστούν με άλλους ρεαγιά ή με ομάδες ελίτ καθώς τα συμφέροντά τους δεν ήταν κοινά.²⁷⁶ Οι αγρότες ήταν απομονωμένοι στις αγροτικές εργασίες τους και διέθεταν λίγο χρόνο για να οργανωθούν και να προγραμματίσουν τις κινήσεις τους, οι οποίες ούτως ή άλλως θα γίνονταν σε βάρος των κτημάτων και των ζώων τους, από τα οποία παράγουν την τροφή τους.²⁷⁷

Οι αντιφάσεις σε σχέση με την αντιμετώπιση των χωρικών από τους ερευνητές, δεν αφορούν μόνο την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο Scheiner, στα εισαγωγικά σχόλια ενός άρθρου που δημοσιεύει το 1973 και αφορά μια εξέγερση στην Ιαπωνία του 19^{ου} αιώνα, καταγράφει τις αντιφάσεις των ερευνητών σε σχέση με τους χωρικούς, τις ίδιες που παρατηρούμε στις αφηγήσεις των οθωμανιστών.

Οι χωρικοί μας έχουν μπερδέψει. Διεξάγουμε τις συζητήσεις μας για αυτούς, επιβάλλουμε δομές στις ζωές τους, δίνουμε ορισμούς για τη δράση τους και αρνούμαστε τη συνείδησή τους. Πιστεύουμε ότι οι δράσεις τους είναι προβλέψιμες, αλλά τα ξεσπάσματά τους και το μέγεθος της βίας τους απρόβλεπτο. Δεσμευμένοι από την παράδοση, δεμένοι με τα χωριά τους, αφοσιωμένοι στους ηγεμόνες τους, μοιάζουν συγχρόνως ασεβείς, αγενείς και χυδαίοι. Τους θεωρούμε πονηρούς σε οικονομικά ζητήματα, αλλά ανίκανους να γνωρίζουν το συμφέρον τους. Ενώ

²⁷⁵ J. Scott, *Weapons...*

²⁷⁶ Barkey, *Bandits...*, 175, 89 (βλ. το παράθεμα στην ενότητα για το βιβλίο της Barkey), 94-95.

²⁷⁷ Griswold, «Climatic change...».

εμφανίζονται να ανταποκρίνονται στις κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές, μοιάζουν επίσης να δεσμεύονται από σύμβολα και ιδεολογίες που τους δένουν με το παρελθόν.²⁷⁸

Άλλοι ερευνητές παρατηρούν τον «ενδημικό» χαρακτήρα της αναταραχής στην ύπαιθρο, «τη δράση των μαζών», «συμμορίες να διαπερνούν την ύπαιθρο σα χιονοστιβάδα». Οι κινήσεις τους χαρακτηρίζονται ως

ασταθείς, που σκορπίζονται εύκολα όταν συναντούν αντίσταση, και ανίκανες να παραμείνουν οργανωμένες, τόσο κατά τη διάρκεια της δράσης, όσο και αργότερα όταν η δράση τους έχει αποδώσει καρπούς.²⁷⁹

Η έρευνα με προσανατολισμό από τη δεξιά, επικεντρωμένη στο κράτος και την πολιτική του, δεν έδωσε θέση στους χωρικούς παρά μόνο ως αριθμούς στατιστικών της υπαίθρου. Η αριστερά, από την άλλη πλευρά, τους αρνήθηκε την ύπαρξη αυτοσυνείδησης και τη δυνατότητα οργάνωσης. Σύμφωνα με την αριστερή βιβλιογραφία, οι χωρικοί συνιστούν κάτι λιγότερο από τάξη, καθώς δεν έχουν συνείδηση της ταξικότητάς τους και των συμφερόντων που μοιράζονται.²⁸⁰

Ο Hobsbawm, στο πολυσυζητημένο βιβλίο του *Primitive Rebels*, περιγράφει κινήσεις με ασαφείς πολιτικούς προσανατολισμούς και χαρακτήρα (κοινωνικούς ληστές, χιλιαστικές κινήσεις, συμμορίες πόλεων κλπ) και τους χαρακτηρίζει ως «προπολιτικούς» που «δεν έχουν ακόμη βρει ή μόλις έχουν αρχίσει να βρίσκουν, μια συγκεκριμένη γλώσσα με την οποία να εκφράζουν τις προσδοκίες τους για τον κόσμο». Οι κινήσεις τους είναι «τυφλές και διερευνητικές (groping)». Οι δράσεις τους ωστόσο δεν ήταν χωρίς σημασία· όταν απέκτησαν πολιτική συνείδηση, ο 20^{ος} αιώνας μετατράπηκε στον πιο επαναστατικό στην ιστορία.²⁸¹

Η αντίληψη αυτή επιφυλάσσει στους διανοούμενους έναν ιδιαίτερο και πολύτιμο ρόλο, αυτόν του καθοδηγητή που θα δείξει στους αδαείς και αγράμματους χωρικούς τα συμφέροντά τους, όσο και το τρόπο για να τα διεκδικήσουν. Ωστόσο, όπως παρατηρούσε ο Scheiner το 1973, ενώ οι χωρικοί «έχουν συμμετάσχει σε κάθε επανάσταση του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα, αντιμετωπίζονται σταθερά ως φυσική παρά ιστορική δύναμη».²⁸² Για την ασάφεια των κινήσεων και των επιδιώξεών τους, η έρευνα έρχεται να δώσει τη λύση: σύμφωνα με τον Gramsci, είναι αρμοδιότητα του

²⁷⁸ Scheiner, «The mindful peasant», 579.

²⁷⁹ Στο ίδιο, 580.

²⁸⁰ Στο ίδιο, 579.

²⁸¹ Eric J. Hobsbawm, *Primitive rebels: Studies in archaic forms of social movement in the 19th and 20th centuries*, Manchester University Press, Μάντσεστερ 1959, 2-3.

²⁸² Scheiner, «The mindful peasant», 579.

διανοούμενου-ερευνητή η αποκωδικοποίηση της δράσης των κυριαρχούμενων, η απόδοση πολιτικών χαρακτηριστικών και η ένταξή της σε ευρύτερα θεωρητικά σχήματα.²⁸³

Οι παραπάνω αντιλήψεις οφείλονται εν μέρει στη φύση των πηγών, κατά κύριο λόγο κρατικά έγγραφα και κείμενα των ελίτ της εποχής. Η φωνή των ίδιων των κυριαρχούμενων ομάδων απουσιάζει από αυτά τα είδη πηγών. Οι δράσεις τους φτάνουν ως τον ερευνητή πολλαπλά διαμεσολαβημένες, υπακούοντας σε προκαταλήψεις, επιδιώξεις, φιλοδοξίες των συγγραφέων των πηγών, καθώς και φιλολογικά μοντέλα. «Για την ανίχνευση των μοτίβων των ανταρτών ή των περιθωριακών, οι ιστορικοί πρέπει να διαβάζουν ανάμεσα από τις γραμμές αυτών των εγγράφων και μέσα από προκαταλήψεις και στερεότυπα».²⁸⁴

Ο Humphreys τιτλοφορεί στο βιβλίο του το κεφάλαιο για την αγροτική ζωή, ως «Οι ομάδες χωρίς φωνή (voiceless classes) στην ισλαμική κοινωνία», γράφοντας ότι παρόλο που οι αγρότες αποτελούσαν τη βάση της μεσαιωνικής κοινωνίας «δεν κέρδιζαν παρά περιφρόνηση και εκμετάλλευση στις μέρες τους».²⁸⁵ Και συνεχίζει:

Αυτή η παράλειψη [των αγροτών από τους σύγχρονους ερευνητές] αντανακλά σίγουρα ως ένα βαθμό την παράλειψη των πηγών μας. Αναλφάβητος και πολιτικά περιθωριοποιημένος, ο χωρικός δεν μπορούσε να μιλήσει για τον εαυτό του, ενώ οι εγγράμματες τάξεις των πόλεων, οι οποίες ζούσαν από την εργασία του, ήταν πολύ απασχολημένες με την υπηρεσία προς το Θεό και τους ηρωισμούς ή τις γελοιότητες των βασιλιάδων για να του δώσουν προσοχή. Στον ισλαμικό πολιτισμό, οι αγρότες μοιάζουν άφωνοι και αόρατοι.

Η Singer παραδέχεται ότι γνωρίζουμε πολύ λίγα για τους αγρότες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι το 19^ο αιώνα, και όπου αναφέρονται αποτελούν διαγράμματα και αριθμούς.²⁸⁶ Ωστόσο, όπως σωστά επισημαίνει ο Humphreys, ενώ οι μελετητές του Βυζαντίου και της μεσαιωνικής Ευρώπης βρίσκονται αντιμέτωποι «με την ίδια συνωμοσία και σιωπή», έχουν μάθει να εκμεταλλεύονται τα θρύψαλα των πηγών που τους είναι διαθέσιμα.²⁸⁷

²⁸³ Antonio Gramsci, *Selections...*, 196-200.

²⁸⁴ Sariyannis, Marinos, «‘Mob’, ‘Scamps’ and rebels in seventeenth-century Istanbul: Some remarks on Ottoman social vocabulary», 1.

²⁸⁵ Stephen Humphreys, *Islamic history: A framework for inquiry*, Princeton University Press, Πρίνστον 1991, 284.

²⁸⁶ Amy Singer, *Palestinian peasants and Ottoman officials: Rural administration around 16th century Jerusalem*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1994, 11.

²⁸⁷ Humphreys, *Islamic history...*, 284.

Ενίοτε, ακόμη και όταν η πράξη είναι σχετικά σαφής, ο ιδεολογικός προσανατολισμός, τα μεθοδολογικά μοντέλα και οι προκαταλήψεις μπορεί να εμποδίζουν τους ερευνητές να την αντιληφθούν. Παρότι ο Scott παρατηρεί για τους χωρικούς της Σεντάκα τις ίδιες αιτίες στις οποίες και οι οθωμανιστές αποδίδουν την έλλειψη συλλογικής δράσης, αντί για απομονωτισμό, υποστηρίζει ότι η αντίσταση «ρουτίνας» αποκαλύπτει μια «εγγενή μορφή τοπικού συνδικαλισμού (trade unionism), που ενισχύεται από την αλληλεγγύη των φτωχών και την αρπακτικότητα και βία πάνω στην ιδιοκτησία».²⁸⁸ Το άρθρο του Scheiner είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικό. Ενώ πριν από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι ιάπωνες ιστορικοί συγκέντρωσαν ένα μεγάλο όγκο υλικού για τοπικές εξεγέρσεις, μετά τον πόλεμο και υπό την επιρροή αριστερών ιδεολογιών, στράφηκαν προς την αναζήτηση μιας «ιθαγενούς ριζοσπαστικής παράδοσης», την οποία δεν μπορούσαν να βρουν ούτε κατά την ύστερη περίοδο Τοκουγκάουα, όταν η παραδοσιακή κυριαρχία των ευγενών ανατρεπόταν από τους πιο φτωχούς χωρικούς και ημερομίσθιους εργάτες.²⁸⁹

Τέλος, ένα άλλο ζήτημα προκύπτει από την ίδια τη δράση των κυριαρχούμενων ομάδων. Όπως σημειώνει ο Scott,

οι περισσότερες κυριαρχούμενες τάξεις, για το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας, σπάνια είχαν την πολυτέλεια μιας ανοιχτής, οργανωμένης, πολιτικής δραστηριότητας. Η, για να το θέσουμε καλύτερα, τέτοιου είδους δραστηριότητα ήταν επικίνδυνη, αν όχι αυτοκτονική [...] Η επίσημη (formal), οργανωμένη πολιτική δραστηριότητα, κεκαλυμμένη ή επαναστατική, συνιστά τυπικά δυνατότητα της μεσαίας τάξης και της διανοήσης· η αναζήτηση της πολιτικής των αγροτών υπό αυτή την οπτική είναι βασικά μάταιη. Είναι επίσης –όχι συμπτωματικά– το πρώτο βήμα για να συμπεράνουμε ότι ο χωρικός είναι πολιτικά ανύπαρκτος μέχρι να οργανωθεί και να καθοδηγηθεί από άτομα εκτός της αγροτικής κοινωνίας.²⁹⁰

Συχνά, είναι ακριβώς αυτή η έλλειψη δράσεων, σαν αυτές που «κάνουν τίτλους στα πρωτοσέλιδα», που ευθύνεται, όπως σημειώνει ο Scott, για μεγάλο μέρος

²⁸⁸ James C. Scott, *Weapons...*, 255.

²⁸⁹ Scheiner, «The mindful peasant», 582-3. Το 1987 η Faroqhi έγραφε ότι στις οθωμανικές σπουδές οι προσεγγίσεις από τα κάτω, τις οποίες η ίδια ονομάζει «σοσιαλδημοκρατική οπτική», που επικεντρώνονται στην κοινωνική δράση έξω από το κράτος, είναι σπάνιες και συνήθως διεξάγονται έξω από τους ακαδημαϊκούς θεσμούς. Παράλληλα σχολίαζε, μάλλον κυνικά, ότι οι ιστορικοί που ασχολούνται με τέτοια θέματα στην ευρωπαϊκή ιστορία θεωρούν ότι βρίσκονται εκτός του ακαδημαϊκού κατεστημένου των χωρών τους, παρόλο που μπορεί να έχουν σημαντικές πανεπιστημιακές θέσεις. Faroqhi, «Political tension...», 85-86.

²⁹⁰ Scott, *Weapons...*, xv.

της συντηρητικής φιλολογίας που αφορούν τους χωρικούς.²⁹¹ Όπως γράφει ο Adanir για την αυτοκρατορία,

η θεαματική βία από πλευράς των αγροτών ήταν μάλλον σπάνια. Χωρίς αμφιβολία μια τέτοια δράση θα ήταν το λιγότερο παράλογη, αν όχι αυτοκτονική, για τους ίδιους τους αγρότες. Οι οθωμανοί χωρικοί ήταν άτομα που δρούσαν σε έναν πολιτικό χώρο τις περισσότερες φορές ενσυνείδητα παρά το αντίθετο.²⁹²

Η υποκουλτούρα των χωρικών παραμένει κρυμμένη, μέχρι μια εξέγερση να τη φέρει στην επιφάνεια.²⁹³

Γ. Διαμαρτυρία, συλλογική δράση και βία

Διάφορες μορφές διαμαρτυρίας φαίνεται πως ήταν καθημερινή υπόθεση στην οθωμανική αυτοκρατορία. Διαφεύγουν της προσοχής των ιστορικών, καθώς δεν καταγράφονται στις πηγές που μελετούν, μέχρι να αποκτήσουν σοβαρές ή/και απειλητικές διαστάσεις για τη δημόσια ασφάλεια και το κράτος ή σημαντική πτώση των εισοδημάτων του.²⁹⁴ Οι περισσότερες δεν ήταν ούτε βίαιες, ούτε εκτεταμένες και λάμβαναν χώρα στην αναλφάβητη ύπαιθρο, μακριά από τους τηρητές αρχείων.²⁹⁵

Το κατά πόσο η δυσaréσκεια θα μεταβληθεί σε βίαιη συλλογική διαμαρτυρία, εξαρτάται από μια πληθώρα παραγόντων. Σύμφωνα με τους θεωρητικούς των συγκρούσεων, η αύξηση κοινωνικών αλλαγών, ή η απότομη κοινωνική αλλαγή, προκαλούν αναστατώσεις που αυξάνουν τις συγκρουσιακές τάσεις, οι οποίες μπορεί να εκφραστούν βίαια. Αρκετοί τονίζουν μεταβλητές, όπως κοινωνικού ελέγχου: την αντίδραση των αρχών και των κυρίαρχων ελίτ στα παράπονα και τα αιτήματα αυτών που διαμαρτύρονται, το τρόπο της άμεσης ανταπόκρισης ή τις μεταρρυθμίσεις σε ένα εύρος χρόνου.²⁹⁶ Παρόμοια, η πιθανότητα βίαιων αντιδράσεων αυξάνονται υπό την

²⁹¹ Στο ίδιο, xvii, 285.

²⁹² Fikret Adanir, «The Ottoman peasantries», 304.

²⁹³ Scott, *Weapons...*, 329.

²⁹⁴ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 47.

²⁹⁵ Donald Quataert, «The age of reforms, 1812-1914» στο στο İnalçık & Quataert (επιμ.), *An economic and social...*, 876.

²⁹⁶ Antony Oberschall, «Group violence: Some hypotheses and empirical uniformities», *Law & Society Review* 5/1 (Αυγ. 1970), 64. Δεν έχω επιδιώξει να καλύψω, ούτε καν να προσεγγίσω την, πιθανότητα εξαιρετικά ενδιαφέροντα, βιβλιογραφία των θεωριών των κοινωνικών συγκρούσεων. Τα δύο άρθρα που διάβασα, του Oberschall και του Scheiner, αρκετά παλιά και τα δύο, καλύπτουν ένα μεγάλο εύρος συγκρούσεων στον πλανήτη, κυρίως από το 19^ο αιώνα κ.ε. Ωστόσο, νομίζω πως μπορεί να φανεί έστω και από αυτό το ελάχιστο και ενδεχομένως ξεπερασμένο δείγμα, πόσο μπορούν να ωφεληθούν οι ιστορικοί από παρόμοιες μελέτες. Οι παγκόσμιες ιστορικές εξελίξεις από τη δεκαετία του 1960, που αποτελεί τη βιβλιογραφία των δύο άρθρων, πρέπει να έχουν μεγιστοποιήσει τη σχετική φιλολογία.

επίδραση ενός «ακανόνιστου ρεφορμισμού» (δηλαδή την προσπάθεια εφαρμογής κάποιων μεταρρυθμίσεων χωρίς σταθερή δέσμευση προς αλλαγή),²⁹⁷ καθώς και με την ξαφνική χαλάρωση του κοινωνικού ελέγχου.²⁹⁸

Ο Smelser τονίζει ότι δεν είναι απαραίτητα οι οικονομικές δυσκολίες αυτές που μεγιστοποιούν την πιθανότητα εκδήλωσης βίαιων συμπεριφορών, αλλά οποιοσδήποτε παράγοντας μπορεί να είναι καθοριστικός. Υποστηρίζει ότι αν προσφερθεί στις διαμαρτυρούμενες ομάδες πρόσβαση σε κανάλια που επηρεάζουν την κοινωνική πολιτική, η αντίδρασή τους τείνει να είναι πιο ειρηνική, ενώ το αντίθετο μπορεί να συμβεί αν αποκλείονται από αυτά.²⁹⁹ Παρόμοια, αν επιτραπεί στις διαμαρτυρούμενες ομάδες να οργανωθούν και να εκφραστούν, οι πιθανότητες βίαιης εκδήλωσης μειώνονται.³⁰⁰

Κάποιοι βάζουν ως παράγοντα του παιχνιδιού τη μεγάλη μάζα αυτών που παρακολουθούν χωρίς να συμμετέχουν στη σύγκρουση, αλλά την ερμηνεύουν και τη χαρακτηρίζουν. Η ταμπέλα που της βάζουν επηρεάζει το χαρακτήρα της στρατολόγησης στην κίνηση, τα μέσα που μπορεί να χρησιμοποιήσει, τις τακτικές που ακολουθεί και το είδος αντίδρασης που εφαρμόζει.³⁰¹

Ο Oberschall διατυπώνει διάφορες υποθέσεις που τις εξετάζει θεωρητικά και εμπειρικά. Μία από αυτές είναι ότι όσο χαμηλότερο είναι το επίπεδο οργάνωσης (ο βαθμός στον οποίο υπάρχει αποτελεσματική και σταθερή ηγεσία που να καθοδηγεί και να ελέγχει τις δράσεις των συμμετεχόντων), τόσο μεγαλύτερο θα είναι το μέγεθος της βίας που θα εκδηλωθεί.³⁰² Παράλληλα, ο αριθμός των θυμάτων φαίνεται να μεγιστοποιείται ανάλογα με την απόσταση μεταξύ των αντιμαχόμενων ομάδων.³⁰³

Ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος θεωρητικά μοντέλα να υπερκαλύπτουν και να προσαρμόζουν την εμπειρική παρατήρηση, και να μειώνουν την παρατηρητικότητα των ερευνητών. Οι ιστορικοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έμειναν για πολύ καιρό απομονωμένοι από το διάλογο με άλλα πεδία, χωρίς να συνειδητοποιούν τα μοντέλα που ακούσια εφαρμόζουν στην ιστορική αφήγηση. Ο Abou-El-Haj στέκεται κριτικά απέναντι στην τάση των ιστορικών να εμφανίζουν φαινόμενα στην ιστορία της αυτοκρατορίας ως «μοναδικά», ενώ λαμβάνουν χώρα σε πολλές περιοχές του

²⁹⁷ Pettee (1938: 94) από Oberschall, Oberschall, «Group violence», 1970 (67):

²⁹⁸ Eckstein (1964: 54) από Oberschall, «Group violence», 67.

²⁹⁹ Smelser (1963) και (1968) από Oberschall, «Group violence», 64.

³⁰⁰ Dahrendorf (1959: 213) από Oberschall, «Group violence», 65.

³⁰¹ Turner (1964: 126) από Oberschall, «Group violence», 65.

³⁰² Oberschall, «Group violence», 80.

³⁰³ Στο ίδιο, 77.

πλανήτη.³⁰⁴ Ο τρόπος με τον οποίο θα εκφραστεί το εκρηκτικό υλικό μιας κοινωνίας, εξαρτάται φυσικά από τις ιδιαίτερες συνθήκες μέσα στις οποίες κινούνται τα δρώντα υποκείμενα. Ωστόσο οι παρατηρήσεις άλλων ερευνητικών πεδίων, ενδεχομένως να βοηθούν στη συζήτηση και την αποκάλυψη των όποιων ιδιαιτεροτήτων στην αυτοκρατορία, χωρίς να χρειάζεται να ξαναανακαλύψουμε τον τροχό.

Στην περίπτωση μας, ίσως θα μπορούσαν να γίνουν κάποια σχόλια με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις. Η προσέγγιση του Oberschall αποφεύγει δύο σκοπέλους: δεν εξετάζει ψυχοκοινωνικούς παράγοντες, όπως απογοητεύσεις και διάψευση προσδοκιών, και δεν μπαίνει σε καμία συζήτηση σχετικά με το τι συνιστά ή όχι εξέγερση, αντικείμενο που τόσο έχει ταλανίσει το φαινόμενο των Τζελαλήδων, αποπροσανατολίζοντας την έρευνα από το βασικό του χαρακτηριστικό: αυτό της βίαιης και μαζικής σύγκρουσης.

Μάλλον με ασφάλεια μπορούμε να υποθέσουμε ότι η καταφυγή στη βία συνιστά ύστατη έκφραση του εκρηκτικού υλικού μιας κοινωνίας. Στην περίπτωση των Τζελαλήδων, αυτό ενδεχομένως συνεπάγεται ότι καμία από τις άλλες εναλλακτικές, είτε αυτές που χαρακτηρίζονται από τον Scott ως «όπλα των αδυνάτων», είτε αυτές που έδινε το ίδιο το σύστημα, μέσω αγωγών στα ιεροδικεία και προσφορά θέσεων στη διοίκηση δεν είχαν αποτέλεσμα. Εδώ, φυσικά, τίθεται το ερώτημα ποιες ήταν οι επιδιώξεις των Τζελαλήδων, που δεν μπορούσαν να ικανοποιηθούν με άλλους τρόπους. Στο σημείο όμως αυτό, θα σταθώ στη συμπεριφορά, στη βίαιη δηλαδή σύγκρουση, και όχι στα κίνητρά της. Για να χρησιμοποιήσω άλλη μία υπόθεση του Oberschall, φαίνεται ότι «το ιδεολογικό επίπεδο των απαιτήσεων δεν έχει συστηματική σχέση με την πιθανότητα και το μέγεθος της βίας».³⁰⁵

Ένας παράγοντας που ενδεχομένως να μεγιστοποίησε την κίνηση, εμπλέκοντας χιλιάδες άτομα σε διάρκεια μισού αιώνα, ήταν ότι το κράτος επέτρεψε τη δημιουργία μεγάλων συντεταγμένων στρατών Τζελαλήδων, που καταλάμβαναν πόλεις και αντιμετώπιζαν αποτελεσματικά κρατικά στρατεύματα.³⁰⁶ Αυτό που οι ιστορικοί αναγνωρίζουν, εκ των υστέρων, ως πρώτη φάση της κίνησης, με τη δημιουργία ομάδων 20-25 ατόμων που κινούνταν ληστρικά στην ύπαιθρο, δεν

³⁰⁴ Abou-El-Haj, *Formation...*, 2.

³⁰⁵ Oberschall, «Group violence», 80.

³⁰⁶ Πρβ. και Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 23, που σχολιάζει ότι «μετά από δέκα κρίσιμα χρόνια συνειδητοποίησαν οι Οθωμανοί την πραγματική φύση των Τζελαλήδων».

αντιμετωπίστηκε ως σοβαρό φαινόμενο ή ως «φαινόμενο» από την οθωμανική διοίκηση. Ακόμη και μετά τη δημιουργία των στρατών των Τζελαλήδων, οι δυνάμεις που στέλνονταν ενάντια στους «αντάρτες» ήταν αρκετές φορές κατώτεροι της δύναμης των τελευταίων, είτε λόγω της αδυναμίας του κράτους να διαθέσει μεγαλύτερες δυνάμεις, είτε λόγω της υποτίμησης των δυνατοτήτων των Τζελαλήδων.

Η αποτελεσματικότητα των κρατικών στρατών αναμφίβολα επηρεαζόταν από την έλλειψη ουσιαστικής απόστασης από τους στρατούς των ανταρτών. Και τα δύο μέρη, αντλούσαν τους άντρες τους από την ίδια δεξαμενή των ακτημόνων/νομάδων/πρώην μισθοφόρων. Συχνά, ολόκληροι στρατοί Τζελαλήδων, μετά την απονομή κάποιας διοικητικής θέσης στους αρχηγούς τους, βαφτίζονταν «κρατικοί». Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση, που ήδη αναφέρθηκε, του στρατού του Ντελί Χασάν, που υπηρέτησε την οθωμανική διοίκηση πολεμώντας στο δυτικό μέτωπο.

Όσον αφορά τον πληθυσμό που παρακολουθεί και κρίνει, καμιά υπόθεση δεν θα μπορούσε να διατυπωθεί με ασφάλεια. Οι πόλεις, με τη συντεταγμένη και οργανωμένη οικονομική ζωή τους, διάκεινταν πιθανότητα αρνητικά απέναντι στην κίνηση. Η Άγκυρα πλήρωσε το αστρονομικό ποσό των 80 χιλιάδων άσπρων για να εμποδίσει την είσοδο των Τζελαλήδων. Η ίδια πόλη αρνήθηκε να δεχτεί τον Καλεντέρογλου, παρόλο που κρατούσε στα χέρια του το διορισμό του, προς μεγάλη έκπληξη του τελευταίου.³⁰⁷ Πολλές πόλεις οχυρώθηκαν αυτή την περίοδο για την προστασία τους, ενώ άλλες ανακατασκεύασαν τις προ-οθωμανικές οχυρώσεις τους. Οι φήμες ότι Τζελαλήδες μπορεί να παρεισφρήαν στον πληθυσμό της Ισταμπούλ, πυροδότησε ένα κινήγι μαγισσών με τις ευλογίες του κράτους.

Για τον αγροτικό πληθυσμό, οι αναφορές που φτάνουν με αυξανόμενο ρυθμό στην Ισταμπούλ και καταγγέλλουν δολοφονίες και καταστροφές, μπορούν να εκληφθούν ως δείγμα της δυσαρέσκειας. Ωστόσο δύο στοιχεία θέτουν ένα ερωτηματικό για τον τρόπο που αντιμετώπιζαν την κίνηση οι κάτοικοι της υπαίθρου, παρόλο που κανένα από τα δύο δεν αναφέρεται ευθέως στους Τζελαλήδες. Ο Akdağ σημειώνει ότι η αιματηρή εκστρατεία για την πάταξη των σουχτέδων, το 1584, είχε στεναχωρήσει πολλές οικογένειες και συνέβαλλε στην δημιουργία περαιτέρω εχθρότητας απέναντι στους εκπροσώπους της διοίκησης.³⁰⁸ Παρά τη συνήθη αφαίρεση όταν χρησιμοποιούμε τον όρο «Τζελαλής», επρόκειτο για πραγματικά

³⁰⁷ Naima B', 11

³⁰⁸ Akdağ, *Celālî İsyanları*, 113.

άτομα που προέρχονταν από υπαρκτές οικογένειες της αγροτικής υπαίθρου. Ενδεχομένως να μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι οι οικογένειές τους τούς είχαν αποκηρύξει, αν επρόκειτο για μικρότερο αριθμό ατόμων. Το μέγεθός τους όμως, ενέπλεκε εκατομμύρια άτομα στη Ανατολία, μέλη των οικογενειών τους, φίλους και συντοπίτες, που, ίσως δεν θα ήταν άτοπο να υποθέσουμε, πως παρακολουθούσαν εξ αποστάσεως την κίνηση και θρηνούσαν τις απώλειες των αγαπημένων τους.³⁰⁹

Το δεύτερο στοιχείο είναι οι *il erleri*. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, συνιστούσαν οπλισμένες, πιθανότατα, ομάδες, που είχαν συνταχθεί με εντολή του κράτους για τη φύλαξη των περιοχών τους. Όπως αναφέρουν πολλοί ερευνητές, τα άτομα αυτά ενώνονταν με τους Τζελαλήδες, χωρίς να εντοπίζεται το λογικό άλμα συνασπισμού των προστατών με τους εχθρούς της κοινότητας, και αυτό ενώ αποτελούσαν ενεργά μέλη των κοινοτήτων τους, τη φύλαξη των οποίων αναλάμβαναν, και όχι έκπτωτους του συστήματος, όπως αναπαριστώνται τις περισσότερες φορές οι Τζελαλήδες. Ο Özel αναγνωρίζει σε αυτή την τάση μια πραγματική δυσαρέσκεια των χωρικών.³¹⁰

Ένα τρίτο στοιχείο που εντοπίζεται είναι η χρονική διάρκεια της κίνησης. Αν θέσουμε συμβατικά την έναρξή της στη δεκαετία του 1580 και τη λήξη της στη δεκαετία του 1620, διαπιστώνουμε ότι η διήρκησε πάνω από μία γενιά, με αυξανόμενη ένταση και συμμετοχή κατοίκων της υπαίθρου. Επομένως, μπορούμε να υποθέσουμε με ασφάλεια ότι η στρατολόγηση και η ένταξη ατόμων ήταν συνεχής.³¹¹ Χωρίς τα παραπάνω στοιχεία να είναι αποδεικτικά μιας μη εχθρικής στάσης των αγροτικών πληθυσμών απέναντι στους Τζελαλήδες, δημιουργούν ωστόσο κάποια ερωτηματικά.

Ένας άλλος παράγοντας που μπορεί να δημιουργήσει συνθήκες για την εκδήλωση βίαιων αντιδράσεων είναι ο οικονομικός. Οι ιστορικοί της αυτοκρατορίας ακολουθούν στις ερμηνείες τους για τις αναταραχές παντός είδους αυτό που ο Oberschall ονομάζει «θεωρία της εξαθλίωσης». Η οικονομική κρίση που ξεπερνούσε τα όρια της αυτοκρατορίας, η αποσύνθεση του τιμαριωτικού συστήματος που συνεπαγόταν αλλαγές στη διοίκηση της υπαίθρου, ο εκτεταμένος πειραματισμός στη

³⁰⁹ Ίσως ωστόσο να έχει κάποια βάση το επιχείρημα της Faroqhi ότι αν υπήρχε τάση υποστήριξης των Τζελαλήδων από τα χωριά, θα είχαμε κάποιες ενδείξεις στις πηγές που διαθέτουμε («Seeking wisdom in China», 111).

³¹⁰ Özel, «The reign of violence...».

³¹¹ Η Faroqhi ωστόσο, όπως και η Barkey, υποστηρίζουν ότι οι μεγάλοι στρατοί των Τζελαλήδων σχηματίζονταν από τη συνένωση ήδη υπαρχουσών ληστρικών ομάδων και όχι απευθείας από τον αγροτικό πληθυσμό: Faroqhi, «Seeking wisdom in China», 111.

φορολογία, η μετατροπή έκτακτων φόρων σε τακτικούς, η απομύζηση των χωρικών με τους μακροχρόνιους πολέμους, η βαθμιαία υποβαθμιζόμενη θέση της αυτοκρατορίας στο διεθνές εμπόριο, αλλά και η δυσχερής κατάσταση που μείωνε την αγοραστική δυνατότητα της Δύσης, που συνιστούσε τον κύριο εμπορικό συνεταιίρο της οθωμανικής αγοράς, δημιουργούσαν συνθήκες με αυξανόμενους παραλήπτες που διόγκωναν το εκρηκτικό υλικό της αυτοκρατορίας. Παρόλο που τα παραπάνω θα μπορούσαν να ενταχθούν στους παράγοντες που δημιουργούν βαθειές ή απότομες αλλαγές, συνθήκη που αναφέρθηκε ήδη ανάμεσα στις υποθέσεις που συμβάλλουν στην εκδήλωση βίαιων επεισοδίων, οι θεωρητικοί των κοινωνικών συγκρούσεων παρατηρούν πως συχνά είναι η βελτίωση και όχι η χειροτέρευση της οικονομίας που λειτουργεί ως αποσταθεροποιητικός παράγοντας.

Το «παράδοξο» αυτό παρατήρησε πρώτος ο de Tocqueville, ο οποίος σημείωνε ότι το 1780, εννιά χρόνια πριν τη Γαλλική Επανάσταση, η χώρα παρουσίαζε ικανοποιητικότερη οικονομική ανάπτυξη. Η αυξανόμενη ευημερία δημιουργούσε εχθρότητα απέναντι στους παλιούς θεσμούς και αυξανόμενη δυσαρέσκεια. Σε εστίες της εξέγερσης μετατράπηκαν εκείνες οι περιοχές της Γαλλίας όπου η ευημερία ήταν πιο εμφανής.³¹² Ο Olson υποστηρίζει ότι η «οικονομική ανάπτυξη ... μπορεί να αυξήσει σημαντικά τον αριθμό των οικονομικά χαμένων», με την πλήθυνση του απόλυτου αριθμού ατόμων που το βιοτικό τους επίπεδο έχει πέσει παρά την αύξηση του κατά κεφαλή εισοδήματος στο σύνολο του πληθυσμού. Παράλληλα, στα πρώτα στάδια της οικονομικής ανάπτυξης, παρατηρείται μεγάλωμα των ανισοτήτων στα εισοδήματα. Ενώ μια οικονομική ανάπτυξη μπορεί να παρατηρείται στο μακρύ χρόνο, ταυτόχρονα συχνά παρουσιάζονται μικρές πτωτικές τάσεις στο βραχύ χρόνο, καθώς οι απολαβές συγκεκριμένων ομάδων μπορεί να αυξάνονται με ρυθμούς χαμηλότερους από τις ανόδους στις τιμές και να παρουσιάζεται αυξανόμενη ανεργία, καθώς η οικονομική ανάπτυξη συχνά συνδέεται με αλλαγές στην τεχνολογία και τους τρόπους παραγωγής. Η αναταραχή μπορεί να προέλθει τόσο από τους κερδισμένους αυτής της διαδικασίας, των οποίων οι προσδοκίες μεγαλώνουν, όσο και από τις ομάδες που βλέπουν να πέφτει το οικονομικό τους στάτους.³¹³

Πράγματι η αυτοκρατορία βίωσε μια σημαντική οικονομική ακμή κατά το 16^ο αιώνα. Παρατηρείται αύξηση του πληθυσμού και της οικονομικής δραστηριότητας.

³¹² Από Oberschall, «Group violence», 68.

³¹³ Olson (1963) από Oberschall, «Group violence», 69.

Στα Βαλκάνια και στη Ανατολία άνθισε το τοπικό και περιφερειακό εμπόριο ενισχύοντας τους δεσμούς μεταξύ υπαίθρου και πόλης.³¹⁴ Η αναλογία άσπρου/χρυσού παρέμεινε σταθερή κατά το μεγαλύτερο μέρος του αιώνα³¹⁵ και η οικονομική ευημερία διευκολύνθηκε από τη σταθερότητα στη φορολογία. Ως παράδειγμα της αύξησης της ψαλίδας μεταξύ εχόντων και μη εχόντων, μπορεί να δοθεί η αναφορά του Akdağ ότι η πιο επικερδής επιχείρηση κατά το 16^ο αιώνα ήταν η τοκογλυφία και ο ενεχυροδανεισμός, τόσο στην Ανατολία όσο και στη Ρούμελη, παρατήρηση που δείχνει την κατάσταση της οικονομίας της υπαίθρου σε αυτή την περίοδο ευημερίας.³¹⁶ Ο Akdağ παρατηρεί για το ίδιο διάστημα ελλείψεις σιτηρών που εν μέρει οφείλονταν στην κερδοσκοπία.³¹⁷ Ο Griswold καταγράφει για την περίοδο που οικονομία βρισκόταν εκτός ελέγχου, καταστάσεις εξαθλίωσης όσο και επιδεικτικής επένδυσης πλούτου (πολυτελή σπίτια, ρούχα και κοσμήματα).³¹⁸

Μόνο η Faroqhi, σε μία παράγραφο έχει σημειώσει μια πιθανή σύνδεση της ανάπτυξης του 16^{ου} με την κρίση που παρουσιάστηκε στο τέλος του.³¹⁹ Ωστόσο, και σε αυτή την περίπτωση, η Faroqhi ακολουθεί τη «θεωρία της εξαθλίωσης», καθώς είναι η χειροτέρευση της οικονομικής κατάστασης αυτή που οδηγεί σε αναταραχές.

Ωστόσο η Ανατολία βιώνει την περίοδο ευημερίας του 16ου αιώνα μια μεγάλη αναστάτωση: την κίνηση των σουχτέδων. Ο Akdağ αποδίδει την κίνηση στη δυσχερή οικονομική κατάσταση της υπαίθρου, που αναγκάζει τις οικογένειες να στέλνουν τα παιδιά τους στα ιερατικά σχολεία, καθώς δεν μπορούν να εξασφαλίσουν τα μέσα για την επιβίωσή τους. Ωστόσο άλλοι ερευνητές που παρατηρούν άνθηση για το 16^ο αιώνα, δεν επιβεβαιώνουν αυτή την εικόνα. Ίσως να ήταν αυτή ακριβώς η ευημερία και η αισιοδοξία που επικράτησε στην ύπαιθρο που επέτρεψε στις οικογένειες να στερηθούν εργατικά χέρια και να στείλουν τα παιδιά τους στα ιερατικά σχολεία με την προσδοκία να ανέλθουν κοινωνικό στάτους, ελπίδα που στη συνέχεια διαψεύστηκε λόγω του περιορισμένου αριθμού των θέσεων, προκαλώντας την απογοήτευση των μαθητών. Από όσο γνωρίζω, η σύνδεση αυτή, καθώς και ο αυξανόμενος εγγραμματισμός της υπαίθρου που πρέπει να προήλθε από την αύξηση

³¹⁴ Şevket Pamuk, «Money in the Ottoman Empire», 959.

³¹⁵ Faroqhi, «Crisis and change», 433.

³¹⁶ Akdağ, *Celālî İsyanları*, 37-39.

³¹⁷ Στο ίδιο, 52.

³¹⁸ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 160.

³¹⁹ Η Faroqhi φέρνει ως παράδειγμα εργασίες που δείχνουν οικονομική ανάπτυξη τα χρόνια πριν τη Γαλλική Επανάσταση και φέρνει παρόμοια παραδείγματα από την οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: Faroqhi, «Political tensions...», 91-2.

των μαθητών, δεν έχει παρατηρηθεί από κανέναν από τους ιστορικούς της αυτοκρατορίας. Σε κάθε περίπτωση, η διερεύνηση του θέματος υπερβαίνει τους στόχους της παρούσας εργασίας.

Δ. Γιατί όχι στα Βαλκάνια;

Το ερώτημα αυτό ίσως να αποκαλύπτει τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικράτησαν στη Ανατολία στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, οι οποίες οδήγησαν στις εξεγέρσεις των Τζελαλήδων. Οι χωρικοί των Βαλκανίων αντιμετώπιζαν τις ίδιες οικονομικές συνθήκες και αλλαγές στη διοίκηση με τους ομοίους τους στην Ανατολία. Ωστόσο, σύμφωνα με τους ερευνητές, δεν υπήρξαν αντίστοιχες κινήσεις στις ευρωπαϊκές επαρχίες της αυτοκρατορίας. Το ερώτημα σε γενικές γραμμές δεν έχει τύχει συστηματικής διερεύνησης. Κάποιες περαστικές φράσεις σε κείμενα ερευνητών διατυπώνουν κάποιες υποθέσεις, ενώ μόνο ο Özel, στην υπό έκδοση εργασία του, έχει προβληματιστεί περισσότερο με το θέμα.

Έναν από τους παράγοντες που ενδεχομένως να καθιστούσαν την Ανατολία διαφορετική από τα Βαλκάνια, είναι η ύπαρξη τοπικών πολιτικών κέντρων ισχύος, των πρώην τουρκικών εμιράτων, που ενσωματώθηκαν με κατάκτηση ή προσχώρηση στο επεκτεινόμενο οθωμανικό κράτος. Τα κέντρα αυτά αντιδρούσαν στην αυξανόμενη συγκέντρωση ισχύος και τη γραφειοκρατικοποίηση της αυτοκρατορίας. Ο Özel δείχνει ότι σημαντικές εστίες των Τζελαλήδων βρίσκονταν στις περιοχές των πρώην τουρκικών εμιράτων,³²⁰ ενώ ο Akdağ παρατηρεί ότι οι ίδιες περιοχές συνιστούσαν σημαντική εστία δυσαρέσκειας προς τη διοίκηση.³²¹ Ο Griswold διακρίνει ότι «οι λόγοι που [οι Τζελαλήδες] μάχονταν ενάντια στους Οθωμανούς βρήκαν πρόσφορο έδαφος ανάμεσα σε πολλούς ιθαγενείς πληθυσμούς της χερσονήσου».³²² Ενώ οι αξιωματούχοι που προέρχονται από το *ντεβσιρμέ* κέρδιζαν έδαφος στην πρωτεύουσα, τα μέλη της «τουρκικής αριστοκρατίας εκτοπίστηκαν στα εδάφη τους στην Ανατολία, όπου άρχισαν να δολοπλοκούν κατά της διοίκησης της Ισταμπούλ, συμβάλλοντας στις εξεγέρσεις των Τζελαλήδων που θα ταρακουνούσαν τη δυναστεία».³²³ Όταν ορίζεται ως μπεηλέρμπεης του Χαλεπιού ο Τζανπουλάτογλου Χουσεΐν, γόνος ισχυρής οικογένειας της περιοχής, ο διεκδικητής της θέσης Νασούχ Πασάς στέλνει επερώτημα στην Πύλη. Στην απάντηση φαίνεται ότι είναι αντίθετο

³²⁰ Finkel, *Osman's dream*, 202· Özel, «The reign of violence...».

³²¹ Akdağ, *Celālî İsyanları*, 117.

³²² Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 23.

³²³ Shaw I, *Ottoman history...*, 90.

στο κανούν (kanun, το σύνολο κοσμικών νομοθετικών διαταγμάτων της αυτοκρατορίας) κάτοχος κληρονομικού οτζακλίκ³²⁴ (οι Τζανπουλάτ είχαν το οτζακλίκ του Κιλίς) να διοριστεί ως μπεηλέρμπεης. Τα λόγια του Νασούχ Πασά είναι ενδεικτικά: «Αν ο διορισμός στη διοίκηση του Χαλεπιού αφορούσε έναν μαύρο σκλάβο, θα είχα υπακούσει. Αλλά δεν υποτάσσομαι στο γιο του Τζανπουλάτ».³²⁵ Αντίθετα στα Βαλκάνια δεν υπήρξαν ισχυρές πολιτικές δομές που να επιβίωσαν της κατάκτησης.

Από το 1517, με την ενσωμάτωση των αραβικών επαρχιών, οι μουσουλμάνοι συνιστούσαν την πλειοψηφία στην αυτοκρατορία και, όπως φαίνεται, αυξήθηκε η δυσαρέσκεια απέναντι στην κρατική πρακτική να στρατολογεί χριστιανόπουλα για τη στελέχωση των κυριότερων θέσεων στη διοίκηση. Παράλληλα όλο και περισσότεροι κοουλ επιθυμούσαν να εντάξουν τους γιους τους στο σύστημα. Αντίθετα στα Βαλκάνια, το καθεστώς του *ζιμμί*, που είχαν οι προστατευόμενοι αλλά κατώτεροι μη μουσουλμανικοί πληθυσμοί της αυτοκρατορίας, δεν άφηνε περιθώρια για πολιτικές βλέψεις.

Ιδίως κατά το 16ο αιώνα, ο διορισμός πριγκίπων στις μικρασιατικές επαρχίες συνιστούσε σημαντικό αποσταθεροποιητικό παράγοντα. Όπως αναφέρθηκε ήδη, ένας από τους παράγοντες που γέννησαν το *λεβεντισμό* ήταν η διαμάχη των γιων του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς. Ο Özel παρατηρεί μια αυξανόμενη πολιτικοποίηση πληθυσμών της υπαίθρου μέσα από αυτή τη διαδικασία.³²⁶

Ένα άλλο στοιχείο που διαφοροποιούσε την Ανατολία από τις ευρωπαϊκές επαρχίες της αυτοκρατορίας, ήταν μια παράδοση πολιτικο-θρησκευτικών αποκαλυπτικών ιδεολογιών που οδηγούσαν τη δυσαρέσκεια σε εξέγερση.³²⁷ Το ίδιο το όνομα των Τζελαλήδων, προερχόταν από μια τέτοια εξέγερση. Ο Özel συνδέει τον παράγοντα αυτόν με μια πιθανή επιθυμία ανόδου εντός του συστήματος.³²⁸

Αναφέρεται επίσης ότι η Ανατολία συγκέντρωνε το κυριότερο βάρος των πολέμων. Η Ρούμελη, καθώς συνόρευε με την περιοχή των «απίστων», θεωρούνταν στρατηγικότερη περιοχή, την οποία δίσταζαν οι σουλτάνοι να «αδειάσουν» με στρατολογήσεις.³²⁹ Η Faroqhi ωστόσο σημειώνει ότι ήταν στρατεύματα από τις

³²⁴ Πρόσοδος για τη συντήρηση του στρατεύματος.

³²⁵ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 95.

³²⁶ Özel, «The reign of violence...».

³²⁷ Στο ίδιο. Βλ. και Akdağ, *Celālî İsyânları*, 143.

³²⁸ Özel, «The reign of violence...».

³²⁹ Akdağ, *Celālî İsyânları*, 130.

επαρχίες της Ρούμελης που στελέχωναν το δυτικό μέτωπο.³³⁰ Ένας άλλος λόγος, ίσως να ήταν και η πλειονότητα μη μουσουλμανικών πληθυσμών, τους οποίους ενδεχομένως η διοίκηση θεωρούσε λιγότερο αφοσιωμένους στο κράτος ούτως ώστε να διακινδυνεύσει να τους αφήσει αφύλακτους.

Έναν ενδιαφέρον στοιχείο καταγράφει ο Griswold. Καθώς τα στελέχη της διοίκησης προέρχονταν από το χριστιανικό αγροτικό πληθυσμό των Βαλκανίων, είχαν ισχυρούς δεσμούς μεταξύ τους και στέκονταν περισσότερο συμπαθούντες στα προβλήματα και τους λαούς των ευρωπαϊκών επαρχιών από ό,τι με της Ανατολίας.³³¹

Όλοι οι παραπάνω παράγοντες ενδεχομένως να ευθύνονται για τη δημιουργία μιας ιδιαίτερης πολιτικής κατάστασης στην Ανατολία, η οποία απουσίαζε από τα Βαλκάνια, και συνέβαλε στην εκδήλωση των εξεγέρσεων. Ωστόσο μια προσεκτικότερη ανάγνωση της μονογραφίας του Akdağ, μας δίνει δείγματα για το αντίθετο.

Ο Akdağ, λοιπόν, αναφέρει την ύπαρξη ομάδων λεβέντηδων και σουχτέδων να περιφέρονται σε όλη την Ανατολία, στην περιοχή του Δούναβη και του Αξιού.³³² Οι ίδιες αναστατώσεις που προκλήθηκαν στην Ανατολία στις αρχές του πολέμου με το Ιράν, με την αύξηση των ληστειών και των δολοφονιών, παρατηρούνται και στη Ρούμελη.³³³ Για τις ομάδες λεβέντηδων της Ανατολίας «η καταλληλότερη σκηνή δράσης ήταν η Ρούμελη». Οι ομάδες έφταναν μέχρι τη Θεσσαλονίκη, τη Φιλιππούπολη και το Kızanlık και αρκετοί σπαχήδες, σουμπασήδες (υπεύθυνοι για τήρηση της τάξης) και απλός λαός τους παρείχε βοήθεια και κατάλυμα στα σπίτια τους.³³⁴ Διευκρινίζει ότι «αρχικά» υπήρχε μια μεγαλύτερη τάση εκλεβεντισμού ανάμεσα στους τούρκους μουσουλμάνους της Ρούμελης. Το 1555, κάποιος Σεχζαντέ Μουσταφά συγκέντρωσε 15 χιλιάδες άτομα, σπαχήδες και λεβέντηδες.³³⁵

Εκτός από τους μουσουλμάνους λεβέντηδες, ο Akdağ αναφέρει και 'kefere', δηλαδή «άπιστους», λεβέντηδες, κυρίως Αλβανούς. Αυτοί είχαν την τάση να περνούν στην Ανατολία, για να δουλέψουν ως εργάτες και τσομπάνηδες. Ιδιαίτερα στο Ιζμίτ (Νικομήδεια), τη Γιάλοβα και την Μπούρσα, ο αριθμός τους ήταν τόσο μεγάλος που προκαλούσαν αναστατώσεις. Η διοίκηση, για να εμποδίσει την κίνηση των

³³⁰ Faroqhi, «The life and death...», 146.

³³¹ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 13.

³³² Akdağ, *Celālî İsyanları*, 44.

³³³ Στο ίδιο, 116.

³³⁴ Στο ίδιο, 45.

³³⁵ Δεν διευκρινίζεται η περιοχή δράσης αυτής της κίνησης, ωστόσο όλη η παράγραφος αναφέρεται στη Ρούμελη. Στο ίδιο.

χριστιανών λεβέντηδων προς την Ανατολία, απαγόρευσε στους κατόχους πλοίων να τους μεταφέρουν. Ωστόσο αρκετοί συνέχισαν να έρχονται κρυφά.³³⁶ Ο Πετσεβί αναφέρει ότι την περίοδο που διορίστηκε ο Ντελί Χασάν στο δυτικό μέτωπο, πείστηκε με απειλές να μεταφερθεί με τους άντρες του στο Τεμεσβάρ, καθώς στην περιοχή του Βελιγραδίου δρούσαν ληστές και αν έφτανε μέχρι εκεί υπήρχε μεγάλη πιθανότητα να γίνει επικεφαλής τους.³³⁷ Ο İnalçık, χωρίς να αποκαλύπτει τις πηγές του, αναφέρει ότι παρόμοια αναστάτωση με την Ανατολία υπήρχε και στη Βουλγαρία και τη Μακεδονία, στην οποία σημαντικό ρόλο έπαιζαν ομάδες χριστιανών.³³⁸

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι ένας «πλεονάζων πληθυσμός» (αν δεχτούμε αυτό το σχήμα) ή πληθυσμός που ήθελε να εγκαταλείψει τη ζωή του χωριού, υπήρχε τουλάχιστον στα βόρεια Βαλκάνια. Οι ορεινές αλβανικές περιοχές, με τη φυλετική τους σύνθεση, που ούτως ή άλλως δεν υπάκουαν στο πρότυπο του φιλήσυχου πεδινού αγρότη, ενδεχομένως να τροφοδότησαν τις ομάδες των Τζελαλήδων στην Ανατολία ή στη Ρούμελη. Η άγνοιά μας για τη συμπεριφορά άλλων πληθυσμιακών ομάδων πρέπει να θεωρείται δεδομένη στο παρόν στάδιο της έρευνας.

Παράλληλα, οι πηγές αναφέρουν ανάλογες συμπεριφορές της διοίκησης με αυτές που συναντούμε στην Ανατολία. Σε μια διαταγή που στάλθηκε προς τον μπεηλέρμπεη, τους μπέηδες, τους σαντζακμπέηδες και τους καδήδες στο εγιαλέτι της Ρούμελης, το 1609, αναφέρεται η θανάτωση χωρικών, η απαίτηση παράνομων δοσιμάτων και η παραμονή διοικητών και ακολουθιών στα χωριά για μεγάλο διάστημα, κατά την οποία έπαιρναν ζώα και τρόφιμα από τους χωρικούς (υπάρχει αναλυτική λίστα).³³⁹

Οι όποιες ανάλογες κινήσεις στα Βαλκάνια, ενδεχομένως να μην έχουν τύχει εκτενέστερης έρευνας καθώς δεν μπορούσε να τις διεκδικήσει καμία εθνικιστική ιστορία, όπως συνέβη αργότερα με τη δράση των κλεφτών και των αρματολών. Ίσως λοιπόν ο περιορισμός των εξεγέρσεων των Τζελαλήδων στην περιοχή της Ανατολίας να αντικατοπτρίζει την παρούσα φάση της έρευνας και όχι μια πραγματικότητα, χωρίς αυτό να αναιρεί την ύπαρξη κάποιων ιδιαίτερων πολιτικών συνθηκών στη Ανατολία.

³³⁶ Στο ίδιο.

³³⁷ Peçevi (Uraz), 416.

³³⁸ İnalçık, «Empire and population», 24.

³³⁹ Akdan κ.ά., «Osmanlı vergilere tarih isyanlar», 29.

4. Ηγεμονία και η απουσία της

Ακούσια οι περισσότεροι ιστορικοί της αυτοκρατορίας ακολουθούν το σχήμα της ηγεμονίας. Το σχήμα έρχεται έτοιμο μέσα από το κύριο νομιμοποιητικό εργαλείο του οθωμανικού κράτους, τον «Κύκλο της Δικαιοσύνης». Σύμφωνα με την έννοια της ηγεμονίας, η κοσμοθεώρηση των ελίτ επιβάλλεται στις κυριαρχούμενες ομάδες και εσωτερικεύεται, γίνεται μέρος της δικής τους αντίληψης για τον κόσμο.

Οι χωρικοί συμμετέχουν στην υπαγωγικότητά τους με το να συνεισφέρουν στις ηγεμονικές αξίες, να αποδέχονται, να θαυμάζουν ακόμη και προσπαθώντας να μιμηθούν πολλά από τα χαρακτηριστικά των κυρίαρχων τάξεων.³⁴⁰

Η αποδοχή της κυριαρχίας των ελίτ «ουσιαστικοποιούνται από τη δομή της ιδιοκτησίας, θεσμοποιούνται από το νόμο, ιεροποιούνται από τη θρησκεία και γινόταν ανεχτή – ακόμη και επιθυμητή – από την παράδοση».³⁴¹

Για την περίπτωση της αυτοκρατορίας, οι κάτοικοι της υπαίθρου φέρονται να αποδέχονται το κατεξοχήν νομιμοποιητικό σχήμα της οθωμανικής διοίκησης, αυτό του κράτους-προστάτη. Στις αδικίες στις οποίες υπόκεινται, ως υπόλογοι αναγνωρίζονται οι κατά τόπους διοικητές και όχι η προσωποποίηση του κράτους, ο εκάστοτε γόνος της οθωμανικής δυναστείας, ο οποίος άλλωστε στηλιτεύει τους «υπηρέτες» του για τη μη εφαρμογή των επιθυμιών του για δικαιοσύνη και ευνομία. Οι πηγές, ωστόσο, δεν αποκρύπτουν αντίθετες τάσεις, τόσο στις αποφάσεις της διοίκησης, όσο και στις αντιδράσεις του πληθυσμού.

A. Το κράτος ως προστάτης

Σύμφωνα με την κλασική πολιτειακή αντίληψη για τη διακυβέρνηση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, έτσι όπως έχει φτάσει ως τις μέρες μας, το κράτος προσέφερε προστασία στους υπηκόους του και φρόντιζε για την ευημερία τους· οι υπήκοοι, ως αντάλλαγμα, εκπλήρωναν τις υποχρεώσεις τους, εκ των οποίων η βασικότερη ήταν η καταβολή της φορολογίας.³⁴² Ο καδής αποτελούσε το εργαλείο

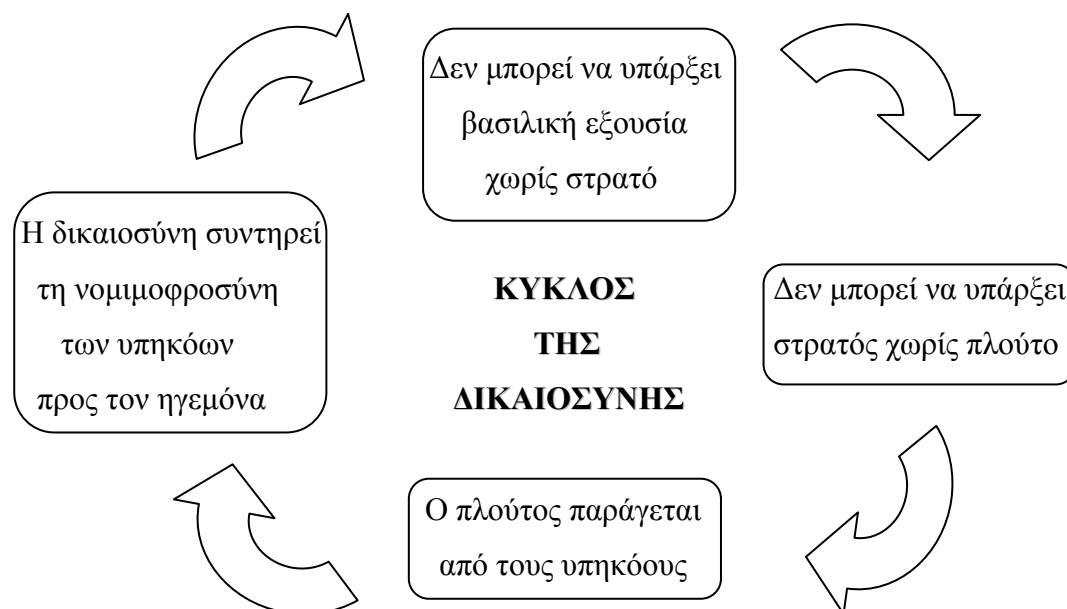
³⁴⁰ Arnold, «Gramsci...», 160. Βλ. επίσης Peter Burke, *Ιστορία και κοινωνική θεωρία*, Νήσος, Αθήνα 2002, 144-145 και Arnold, «Gramsci...», 176, υποσημ. 2.

³⁴¹ Ranajit Guha, «The prose of counter-insurgency» στο N. Dirks-G. Eley- Sh. Ortuer (επιμ.), *Culture/Power/History*, Princeton University Press, Πρίνστον/Νιου Τζέρσεϊ 1994, 336.

³⁴² Karateke, «Legitimizing...», 40. Το κράτος θεωρούσε εξορισμού ληστές όσους δεν κατέβαλαν τους φόρους τους: Faroqhi, «Political activity...», 30. Βλ. επίσης και Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 127 και 151-2, όπου σε μια συμβολική τελετουργία ο Kuyucu Murad Paşa δέχεται δημόσια τους φόρους του Canpuladoğlu Ali το 1608 στην πρωτεύουσα.

παρέμβασης του κράτους για την επίλυση τοπικών κρίσεων, αλλά και ένα ισχυρό μέσο εκτόνωσής τους.

Αυτό το «κοινωνικό συμβόλαιο» της αυτοκρατορίας είχε τη βάση του στον «Κύκλο της Δικαιοσύνης», μια αντίληψη για την ευδιοίκηση, το οποίο, στην πιο απλή του μορφή, αποτελούνταν από ένα σύνολο αξιωμάτων που είχε ως εξής:

«Το οθωμανικό πολιτικό σύστημα βασιζόταν στο πρόταγμα ότι οποιοσδήποτε, άντρας ή γυναίκα, μπορούσε να απευθυνθεί στον ηγεμόνα για να ζητήσει επανόρθωση για τις αδικίες».³⁴³ Από τα ιεροδικαστικά κατάστιχα, τα οποία αποτελούν πολύτιμη πηγή μελέτης της οθωμανικής ιστορίας, φαίνεται ότι οι υπήκοοι της αυτοκρατορίας εκμεταλλεύονταν αυτή τη δυνατότητα, μεμονωμένα ή σε ομάδες³⁴⁴ και αυτό το μέσο εκτόνωσης τοπικών κρίσεων προτάχθηκε με σθένος από τους ιστορικούς ως μια από τις αιτίες που οι χωρικοί της αυτοκρατορίας δεν εξεγέρθηκαν.

Ο «Κύκλος της Δικαιοσύνης» δεν ήταν οθωμανικό δημιούργημα. Ανήκε σε μια κοινή μεσανατολική πολιτειακή παράδοση που απλωνόταν από τη Μεσόγειο μέχρι την Ινδία. Ίχνη του ανιχνεύονται από την αρχαιότητα, από βασιλικές επιγραφές

³⁴³ Faroqhi, «Political activity...», 14

³⁴⁴ Στο ίδιο, 25-26. Βλ. και Huri İslamoğlu-İnan, *State and peasant in the Ottoman Empire: Agrarian power relations and regional economic development in Ottoman Anatolia during the 16th century*, E.J.Brill, Λάιντεν/Νέα Υόρκη/Κολονία 1994, xiv.

των Σουμερίων του 2350 π.Χ.³⁴⁵ Μια οκτάστιχη εκδοχή αποδιδόταν στον Αριστοτέλη, τον 'πρώτο δάσκαλο' ως συμβουλή προς το Μεγάλο Αλέξανδρο, ο οποίος θεωρούνταν ο ηγεμόνας που βρισκόταν εγγύτερα στον Κύκλο της Δικαιοσύνης.³⁴⁶

Ο κόσμος είναι ένας κήπος για να κυριαρχήσει το κράτος.

Το κράτος είναι εξουσία που υποστηρίζεται από το νόμο.

Ο νόμος είναι η πολιτική που ασκεί ο βασιλιάς.

Ο βασιλιάς είναι ένας βοσκός που υποστηρίζεται από το στρατό.

Ο στρατός είναι βοηθοί που εξασφαλίζονται από τη φορολογία.

Η φορολογία είναι τροφή που συγκεντρώνεται από τους υπηκόους.

Οι υπήκοοι είναι σκλάβοι που εξασφαλίζονται με δικαιοσύνη.

Η δικαιοσύνη είναι αυτό με το οποίο συντηρείται η εντιμότητα του κόσμου.³⁴⁷

Τα ινδοπερσικά βιβλία συμβουλών, «Καθρέφτες των ηγεμόνων», αναπαράγουν την εικόνα του ηγεμόνα ως βοσκού, στον οποίο ο Θεός εμπιστεύτηκε το κοπάδι (reaya), τους υπηκόους, για να τους προστατέψει και να τους οδηγήσει στο σωστό δρόμο. Καθήκον των υπηκόων είναι να υπακούν τον ηγεμόνα.³⁴⁸

Το σχήμα αυτό απαντάται για πρώτη φορά στην ισλαμική φιλολογία στο *Uyun al-Ahbar* (Πηγές της Γνώσης) του Ιμπν Κουτάιμπα (Ibn Qutayba) από τον 9^ο αιώνα, ο οποίος το αποδίδει σε προγενέστερες πηγές που έχουν χαθεί. Αργότερα, το 10^ο αιώνα, το βρίσκουμε στο δημοφιλές στη μουσουλμανική Δύση και στην Ευρώπη *Sirr al-Asrar* (Το Μυστικό των Μυστικών).³⁴⁹ Το 1245 οι αρχές του Κύκλου της Δικαιοσύνης απαντώνται στο *Ahlak-i Nasirī* (Νασίρεια Ηθική), ένα έργο με μεγάλη επιρροή στον ισλαμικό κόσμο, που έγραψε ο μαθηματικός, γεωμέτρης, αστρονόμος, φιλόσοφος και θεολόγος Νασίρ αλ-Ντιν Τουσί (Nasir al-Dīn Tusī), που έδρασε σε ισμαηλίτικο περιβάλλον (ακραία εκδοχή του σιιτισμού), ο οποίος αναφέρεται ως «ο τρίτος δάσκαλος», μετά τον Αριστοτέλη και τον Farabī.³⁵⁰ Ο Κιναλίζαντε (1510-1572) με το έργο του *Ahlak-i Ala'i* (1565), θέτει τον Κύκλο της Δικαιοσύνης σε

³⁴⁵ Linda Darling, «Do justice, do justice, for that is paradise: Middle Eastern advice for Indian Muslim rulers», *Comparative Studies in South Asia, Afrika and the Middle East* 12/1&2 (2002), 3. Βλ. το ίδιο άρθρο για το ταξίδι του Κύκλου της Δικαιοσύνης στη Μέση Ανατολή και την Ινδία.

³⁴⁶ Darling, «Do justice...», 4. Ο μεγαλύτερος αφγανός σουλτάνος (1489-1517) πήρε το όνομα του Μ. Αλέξανδρου για να δείξει αυτή την ταύτιση. Στο ίδιο, 7

³⁴⁷ Στο ίδιο, 8. Για άλλες εκδοχές του Κύκλου της Δικαιοσύνης, βλ. Boğaç Ergene, «On Ottoman justice: interpretations in conflict (1600-1800)», *Islamic Law and Society* 3/1 (Φεβ. 2001), 57, υποσημ.13· Barkey, *Bandits...*, 27-28.

³⁴⁸ İnalcık, *The Ottoman Empire...*, 67.

³⁴⁹ Darling, «Do justice...», 4.

³⁵⁰ Daiber, λήμμα «al-Tusī, Nasir al-Dīn», *EF*²

οθωμανικό πλαίσιο,³⁵¹ αλλά μπορούμε να υποθέσουμε με ασφάλεια ότι το σχήμα ήταν ήδη γνωστό, αφού το *Sirr al-Asrar* και το *Ahlak-i Nasirī* ήταν έργα διαδεδομένα ανάμεσα στους διανοούμενους του ισλαμικού κόσμου.

Ο Κύκλος της Δικαιοσύνης τονίζει όχι μόνο την αναγκαιότητα συνεργασίας μεταξύ των διαφορετικών «τάξεων» της αυτοκρατορίας,³⁵² αλλά παράλληλα υπενθυμίζει στις κυρίαρχες ομάδες την εξάρτησή τους από τις παραγωγικές και ότι η εξουσία τους μπορεί να αμφισβητηθεί σε περίπτωση κατάχρησης.³⁵³ Αυτό το «κοινωνικό συμβόλαιο» προβάλλεται από τον εκάστοτε σουλτάνο και τη διοικητική ελίτ, από θεωρητικούς της αυτοκρατορίας και από σύγχρονους ιστορικούς, ως η βάση της οθωμανικής διακυβέρνησης.

Η φιλοσοφία λοιπόν που διέπει τις εξουσιαστικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία υπαγορεύει τους όρους της κυριαρχίας: οι κυριαρχούμενες ομάδες συνιστούν την παραγωγική βάση της αυτοκρατορίας, που δηλώνει νομιμοφροσύνη στο πρόσωπο του σουλτάνου, εφόσον αυτός φροντίζει για την προστασία και την ευημερία των υπηκόων του. Η ίδια η πολιτειακή αντίληψη της αυτοκρατορίας θέτει τις βάσεις της ηγεμονίας, ούτως ώστε ο ακόλουθος συλλογισμός να είναι επόμενος και λογικός για τις οθωμανικές σπουδές:³⁵⁴

Το οθωμανικό κράτος στο πρόσωπο του σουλτάνου έθετε τους όρους της οθωμανικής πολιτικής. Οι σκοποί του διαμόρφωναν τις διάφορες όψεις της διοίκησης, στην οποία συμπεριλαμβανόταν η επαρχιακή διοίκηση που αφορούσε τους χωρικούς. Ταυτόχρονα, οι πολιτικές (επανα-)προσδιορίζονταν από το λαό, τον οποίο επηρέαζαν. Οι χωρικοί απαντούσαν, με «συμβιβασμό», όπως υποστηρίζει ο Ιναλτζίκ, με τη συνεργασία τους, την αμφιταλαντευόμενη συναίνεση ή την εξέγερση. Και, επειδή οι χωρικοί συνιστούσαν τη βάση της αυτοκρατορικής ευημερίας, η συμμετοχή τους στην αυτοκρατορική προσπάθεια, όσο αδιάφοροι και αν ήταν απέναντί της, υπονοούνταν και ήταν θεμελιώδης για την επιτυχία ή την απλή επιβίωση αυτής της προσπάθειας.

Στο παραπάνω απόσπασμα, που είναι ενδεικτικό, φαίνεται η εσωτερική ευημερία της πολιτειακής αντίληψης που προβάλλει ο Κύκλος της Δικαιοσύνης στις οθωμανικές σπουδές, καθώς η παραπάνω συνθήκη παρουσιάζεται ως πραγματικότητα.

³⁵¹ Çavuşoğlu λήμμα «Kıymalızade, ‘Alā al-Dīn ‘Alī Çelebi», EI²

³⁵² Ergene, «An Ottoman justice...», 57.

³⁵³ Darling, «Do justice...», 3· Faroqhi, *Copying with the state*, xv.

³⁵⁴ Το απόσπασμα από Singer, *Palestinian peasants*, 11. Η συγγραφέας αρχίζει με αυτή την παράγραφο την ενότητα που τιτλοφορεί: «Peasant and peasant studies». Η έμφαση δική μου.

Μια σημαντική εφαρμογή του Κύκλου της Δικαιοσύνης ήταν τα ιεροδικεία, στα οποία μπορούσε να προσφύγει οποιοσδήποτε, άνδρας ή γυναίκα, μουσουλμάνος, χριστιανός ή εβραίος, πλούσιος ή φτωχός και να ζητήσει δικαίωση καταγγέλλοντας οποιονδήποτε, όποια θέση και αν κατείχε.³⁵⁵ Τέτοιες καταγγελίες, ατομικές ή συλλογικές, βρίσκουμε αρκετές στα κατάστιχα των καδήδων. Ας παρακολουθήσουμε μία που καταγράφει η Barkey:³⁵⁶

Το μήνα Şaban του 1063 (Ιούλιος 1653), ο Ιμπραήμ έφυγε από το χωριό του, το Αλιμπεϊλί, και ύστερα από ένα ταξίδι που διήρκησε μερικές μέρες, διασχίζοντας την οροσειρά Çal και την πεδιάδα της Μάνισας, έφτασε στο ιεροδικείο της Μάνισας για να ζητήσει εξηγήσεις από τον καδή σχετικά με τη συνεχή αύξηση της φορολογίας. Στη βάση της επιχειρηματολογίας του ήταν ότι δεν πίστευε ότι υπήρχε σουλτανική διαταγή για τη συλλογή τόσων φόρων και ζητούσε να δει έγγραφα για τη φορολογία. Όπως σημειώνει η συγγραφέας:

Με αυτό το αίτημα έδειχνε την καχυποψία του απέναντι στους τοπικούς αξιωματούχους και την πίστη του στη δικαιοσύνη του σουλτάνου [...] ότι ο Κύκλος της Δικαιοσύνης λειτουργούσε όπως έπρεπε.

Ο καδής τού έδειξε τις τελευταίες αυτοκρατορικές διαταγές που ζητούσαν νέους και ποικίλους φόρους.

Οι αυστηρές προειδοποιήσεις και απειλές των σουλτάνων προς τους τοπικούς αξιωματούχους της αυτοκρατορίας να μην καταπιέζουν τους υπηκόους του και να παρακούν τις διαταγές του, συμπεριλαμβάνονταν αυτή την περίοδο σε πολλές απαντήσεις σε αγωγές, που είχαν προηγουμένως υποβληθεί προς τους καδήδες. Επιπλέον, στέλνονταν *ανταλετναμέδες* (διατάγματα δικαιοσύνης) προς όλη την αυτοκρατορία, σουλτανικές διαταγές που απαγόρευαν γενικευμένες συμπεριφορές ως αντίθετες με τις διαταγές του σουλτάνου.

Ο ανταλετναμές του Αχμέτ Α΄ αναφέρεται σχεδόν από όλους τους μελετητές αυτής της περιόδου, ως απόδειξη της επιθυμίας του σουλτάνου για ευδιοίκηση και δικαιοσύνη. Όταν οι διαμαρτυρίες για το *ντεβίρ*, την περιοδεία για τη συγκέντρωση φόρων, αυξήθηκαν, διότι οι αξιωματούχοι διέμεναν πολλές μέρες στα χωριά, συχνά με μεγάλες ακολουθίες, προκαλώντας αναστάτωση, καθώς οι ντόπιοι όφειλαν να τους προσφέρουν τροφή και κατάλυμα, ο Μουράτ Γ΄, πιστός στον Κύκλο της

³⁵⁵ Δικαστήρια με αυτή τη μορφή και λειτουργία συνδέονταν με τον Κύκλο της Δικαιοσύνης και σε άλλες μουσουλμανικές ηγεμονίες/βασίλεια. Στο άρθρο της Darling τα βρίσκουμε στο Δελχί του 13^{ου} αιώνα. Βλ. Darling, «Do justice...», 5.

³⁵⁶ Barkey, *Bandits...*, 85.

Δικαιοσύνης, το κατάργησε.³⁵⁷ Ο σουλτάνος παρουσιάζεται σχεδόν ως μεσάζοντας μεταξύ των υπηκόων και των αξιωματούχων του κράτους του, ως προστάτης των ρεαγιά που οι αξιωματούχοι αδικούν. Όπως αναφέρουν συχνά οθωμανικές πραγματείες αλλά και σουλτανικές διαταγές, ο σουλτάνος ήταν προσωπικά υπεύθυνος για την ασφάλεια των ρεαγιά και την απόδοση δικαιοσύνης.³⁵⁸ Σύμφωνα με τους σύγχρονους ιστορικούς αυτή η πίστη στη δικαιοσύνη του σουλτάνου ήταν ένας από τους λόγους που δεν σημειώθηκαν αγροτικές εξεγέρσεις στην αυτοκρατορία, καθώς ο Κύκλος της Δικαιοσύνης νομιμοποιούσε εξεγέρσεις κατά ενός άδικου ηγεμόνα.

Ένας πιο άμεσος τρόπος ήταν η κατάθεση παραπόνων στο σουλτανικό συμβούλιο (Divan-i Hümayun), επικεφαλής του οποίου ήταν ο ίδιος ο σουλτάνος. Άλλωστε στις συμβουλές προς τους ηγεμόνες, όπου συμπεριλαμβάνεται ο Κύκλος της Δικαιοσύνης, ο δίκαιος ηγεμόνας είναι προσιτός στους υπηκόους του και πρόθυμος να ακούσει τα παράπονά τους.³⁵⁹ Στο Τοπ Καπί, το οθωμανικό παλάτι που χτίστηκε στο β' μισό του 16^{ου} αιώνα στην Ισταμπούλ, υπήρχε ένας πύργος, που ονομάστηκε «μέγαρο της Δικαιοσύνης», «για να εκφράσει τη βούληση του μονάρχη να διακρίνει κάθε αδικία που θα μπορούσε να διαπραχθεί σε βάρος των υπηκόων του». Η πύλη μεταξύ της εσωτερικής αυλής όπου υπήρχαν τα διαμερίσματα του σουλτάνου και της εξωτερικής, όπου βρίσκονταν διάφορες υπηρεσίες, ονομαζόταν «Πύλη της Ευδαιμονίας» και σε αυτή ο σουλτάνος, μεταξύ άλλων, δεχόταν το λαό και απένεμε δικαιοσύνη.³⁶⁰ Το αυτοκρατορικό συμβούλιο, το οποίο απαρτιζόταν από τους ανώτατους διοικητικούς και στρατιωτικούς αξιωματούχους της αυτοκρατορίας, είχε το ρόλο ανώτατου δικαστηρίου και διοικητικού οργάνου και μία από τις αρμοδιότητές του ήταν να ακούει τα παράπονα των υπηκόων του σουλτάνου. Ο Μεχμέτ Β' ο Πορθητής από το 1475 περίπου σταμάτησε να παρευρίσκεται αυτοπροσώπως στις συνεδριάσεις,

επειδή όμως δεν μπορούσε να παραμελήσει τη θεμελιώδη υποχρέωσή που είχε ως μονάρχης να ακούει προσωπικά τα διάφορα παράπονα, έβαλε να ανοίξουν ένα καφασωτό παράθυρο στο «Μέγαρο της Δικαιοσύνης», που έβλεπε κατευθείαν στην αίθουσα του συμβουλίου.

³⁵⁷ Faroqhi, «Political activity...», 40. Βλ. και İnalcık, «The Ottoman decline...», 344 για το σχετικό απόσπασμα από τον ανταλετναμέ του Αχμέτ Α'.

³⁵⁸ Karateke, «Legitimizing...», 38.

³⁵⁹ Darling, «Do justice...», 10 και αλλού.

³⁶⁰ İnalcık, *The Ottoman Empire...*, 77.

Από το «επικίνδυνο παράθυρο», όπως ονομαζόταν, ο σουλτάνος μπορούσε να παρακολουθεί οποιαδήποτε συνεδρίαση χωρίς να γίνεται αντιληπτός και να επεμβαίνει όποτε αδικούνταν οι υπήκοοί του.³⁶¹ Μπορούμε να εκτιμήσουμε από τη δομή του διοικητικού μηχανισμού, αλλά και το σκηνικό του παλατιού που είχε στηθεί στην πρωτεύουσα, τη σημαντικότητα την οποία απέδιδε το κράτος στην απονομή δικαιοσύνης.

Στο Ντιβάνι είχε πρόσβαση οποιοσδήποτε και οι ιστορικοί αναφέρονται συχνά σε αυτή τη δυνατότητα, η οποία πιστοποιείται από τα αρχεία. Το 1678-1679 οι κάτοικοι της Άγκυρας συμφώνησαν να πληρώσουν 200-300 γρόσια στους τρεις εκπροσώπους που θα μετέφεραν το αίτημά τους στην Ισταμπούλ.³⁶² Από το ύψος του ποσού, με το οποίο κάποιος μπορούσε να αγοράσει ένα μικρό κοπάδι προβάτων (55-80 πρόβατα με τις τιμές του α' μισού του 17^{ου} αιώνα), μπορούμε να υποθέσουμε ότι μόνο ευκατάστατα άτομα μπορούσαν μεμονωμένα να αξιοποιήσουν αυτή τη δυνατότητα, διαφορετικά οι αιτήσεις μπορούσαν να προωθούνται συλλογικά από χωριά, φυλές και συντεχνίες. Η συχνότητα καταθέσεων παραπόνων στο Ντιβάνι, δείχνει αφενός τη δυνατότητα συλλογικής οργάνωσης και αφετέρου ότι μάλλον είχαν κάποιο αποτέλεσμα.³⁶³

Οι απεσταλμένοι έπρεπε να βρουν την κατάλληλη ευκαιρία να καταθέσουν την καταγγελία και να κάνουν επαφές με αξιωματούχους που εμπλέκονταν στη διαδικασία. Ακόμη και αν λάμβαναν προνομιακή απόφαση, χρειάζονταν περαιτέρω επαφές και κινήσεις για να εξασφαλιστεί η εφαρμογή της.³⁶⁴ Όπως όμως σημειώνει η Singer, οι χωρικοί τις περισσότερες φορές είχαν έλλειψη χρόνου και χρημάτων ούτως ώστε να καταθέσουν παράπονα εναντίον τοπικών αξιωματούχων, ή ακόμη μπορεί και να αμφέβαλλαν για την πιθανότητα επιτυχίας των προσπαθειών τους.³⁶⁵

B. Ο καδής και τα ιεροδικεία

Όπως είδαμε, ο Ιμπραΐμ της ιστορίας που αναφέρθηκε παραπάνω περπάτησε μερικές μέρες για να υποβάλει την αγωγή του. Ιεροδικεία βρίσκονταν στην πρωτεύουσα κάθε καζά, που αποτελούσε την περιφέρεια του καδής. Κάθε καζά περιλάμβανε 100-150

³⁶¹ Στο ίδιο, 89-90.

³⁶² Faroqhi, «Political initiatives 'from the bottom up' in the sixteenth and seventeenth-century Ottoman Empire» στο της ίδιας, *Coping with the state*, 10.

³⁶³ Στο ίδιο.

³⁶⁴ Faroqhi, «Political activity...», 14.

³⁶⁵ Singer, *Palestinian peasants...*, 90.

χωριά. Αυτά χωρίζονταν σε υπο-ομάδες (ναχιγιέδες), στις οποίες ο καδής έστελνε αντιπροσώπους (ναΐπηδες) για να χειριστούν θέματα ρουτίνας.³⁶⁶ Καθώς ο καδής είχε και άλλες διοικητικές αρμοδιότητες, το ιεροδικείο εξέταζε 1-2 υποθέσεις την ημέρα.³⁶⁷ Όσοι διέμεναν εκτός των πόλεων, έπρεπε να κινηθούν όπως ο Ιμπραΐμ: να κάνουν ένα ταξίδι μερικές μέρες δρόμο, συχνά με τα πόδια αν δεν υπήρχε άλλος τρόπος. Επομένως, αφενός έπρεπε να έχουν το χρόνο και τη δυνατότητα για αυτό το ταξίδι και αφετέρου να έχουν ένα αυξημένο ποσοστό βεβαιότητας ότι η υπόθεσή τους θα βρει λύση. Όταν επρόκειτο για διαμαρτυρίες για παράνομη φορολογία και κακοδιοίκηση, ο καδής προωθούσε την αναφορά στην Πύλη.³⁶⁸ Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, κατέφθαναν καθημερινά δεκάδες τέτοιες αναφορές, οι οποίες παρέμεναν σε μεγάλο ποσοστό στα αρχεία. Συχνά φαίνεται πως οι απαντήσεις καθυστερούσαν να φτάσουν: ο Jennings βρίσκει μια επιστολή του αγά των γενιτσάρων που αναφέρεται στη δράση ληστών, λεβέντηδων και εσκιγια που περιφέρονταν ως γενίτσαροι, η οποία έφτασε στον προορισμό της, το Καϊσερί, δέκα χρόνια αργότερα.³⁶⁹

Οι ερευνητές τονίζουν συνεχώς το ρόλο του καδή ως το θεσμοποιημένο μέσο εκτόνωσης τοπικών κρίσεων και αποτροπής εκτεταμένης εξεγερτικής δραστηριότητας.³⁷⁰ Ο καδής συνιστούσε «το κατεξοχήν εκτελεστικό όργανο του κράτους» και το μοναδικό αξιωματούχο που ρύθμιζε τη σχέση μεταξύ κράτους και των εκπροσώπων του, και των υπηκόων, ενώ παράλληλα ήταν το μέσο προσφυγής προς το Ντιβάνι.³⁷¹ Το οθωμανικό σύστημα δικαιοσύνης δεν εξαρτιόταν, όπως στην Ευρώπη, από τις γαιοκτημονικές ελίτ.³⁷² Ο καδής λογοδοτούσε μόνο στο Ντιβάνι και μπορούσε να δικαστεί από τους καδήδες των κοντινών καζάδων.³⁷³ Η κεντρική θέση που είχε ο καδής, επιβεβαίωνε και αποδείκνυε τη δέσμευση του κράτους για δικαιοσύνη και ευνομία.

Οι ερευνητές παρουσιάζουν ως παγιωμένη τη θέση του καδή στη συνείδηση των χωρικών, πράγμα που αποδεικνύεται από τις μεγάλες αποστάσεις που διένυαν για να υποβάλουν αγωγές. Στο άρθρο των Barkey και Rossem αναφέρουν την περίπτωση

³⁶⁶ Karen Barkey & Ronan Van Rossem, «Networks of contention: Villages and regional structure in the 17th century Ottoman Empire», *The American Journal of Sociology* 102/5 (Μαρτ. 1997), 1359.

³⁶⁷ Στο ίδιο.

³⁶⁸ Faroqhi, «Political initiatives...», 5-8.

³⁶⁹ Roland Jennings, «Firearms...», 348.

³⁷⁰ Ενδεικτικά Barkey & Rossem, «Networks of contention»· Adanır, «The Ottoman peasantries», 304· Faroqhi, «Crisis and change», 568.

³⁷¹ Akdağ, *Celālî İsyamları*, 62, 166, 173.

³⁷² Barkey & Rossem, «Networks of contention», 1353.

³⁷³ Akdağ, *Celālî İsyamları*, 63.

μιας φυλής που απευθύνθηκε στον καδή καταγγέλλοντας κάποιον Χιζίρ Αγά, ο οποίος επέβαλε παράνομο φόρο στο αλάτι το οποίο εμπορεύονταν.³⁷⁴ Παρόλο που οι συγγραφείς δεν αναφέρουν ούτε την περιοχή ούτε τη χρονολογία του περιστατικού, το θεωρούν χαρακτηριστικό, προφανώς για να τονίσουν την έκταση νομιμοποίησης των ιεροδικείων, ακόμη και σε πληθυσμούς με παραδοσιακά παραβατική συμπεριφορά, όπως τις φυλές.

Οι καδήδες φαίνεται πως δεν έμειναν αμέτοχοι από τους πολιτικούς αγώνες της αυτοκρατορίας. Κατά τον αγώνα των σουχτέ, ο Akdağ παρουσιάζει τους καδήδες να διάκεινται θετικά απέναντι στους φοιτητές των ιερατικών σχολών και ενάντια στους εκπροσώπους της διοίκησης και τους σεκμπάν τους.³⁷⁵ Μετά την ήττα των σουχτέδων, τους παρουσιάζει να προσπαθούν να διαφυλάξουν τα συμφέροντά τους, «πέφτοντας σαν αρπακτικά πάνω στους ραγιάδες».³⁷⁶ Στη συνέχεια, οι καδήδες φαίνεται να υποστηρίζουν το λαό και τους *il erleri* κατά των Τζελαλίδων και των τοπικών διοικητών.³⁷⁷ Στις περιπτώσεις αυτές παρακολουθούμε τους καδήδες να βρίσκονται με το μέρος του λαού της αυτοκρατορίας. Ωστόσο δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις που παρατηρούμε το αντίθετο. Το 1609-1610 οι κάτοικοι κατηγορούν τον πρώην καδή του Ιλγκίν της επαρχίας του Καραμάν ότι ζήτησε *sürsat* (φόρος για τη διατροφή των στρατευμάτων σε περιόδους εκστρατειών) σε χρήμα και όχι σε είδος, πράγμα ανεπίτρεπτο για μια περιοχή κατεστραμμένη από την πόλεμο και ότι πούλησε το σιτάρι που πήρε σε ντόπιους εμπόρους.³⁷⁸ Ο Akdağ αναφέρει ότι οι *ehl-i şer*, δηλαδή οι αξιωματούχοι του ιερού νόμου, καδήδες, *müderris* (δάσκαλοι ιερατικών σχολείων), μουφτήδες και ναΐπηδες είχαν αρχίσει να σφετερίζονται κοινοτική γη και να ασχολούνται με κτηνοτροφικές και γεωργικές δραστηριότητες,³⁷⁹ πράγμα που συνιστούσε παραβίαση της αρχής των «τάξεων»: τα δικαστήρια, ιδίως οι ναΐπηδες, καταπίεζαν το λαό.³⁸⁰ Παρόλο που φαίνεται ότι όντως τα ιεροδικεία ως θεσμός διατήρησαν κάποια αξιοπιστία και ήταν αρκετοί οι καδήδες που υπηρετούσαν με ευσυνειδησία τις θέσεις τους,³⁸¹ ίσως δεν ήταν τυχαίο ότι συχνά καδήδες και

³⁷⁴ Barkey & Rossem, «Networks of contention», 1353-4.

³⁷⁵ Akdağ, *Celālî İsyanları*, σποράδη. Ενδεικτικά 111, 113.

³⁷⁶ Akdağ, *Celālî İsyanları*, 127.

³⁷⁷ Στο ίδιο, ενδεικτικά 118, 166, 175.

³⁷⁸ Faroqhi, «Political activity...», 25.

³⁷⁹ Akdağ, *Celālî İsyanları*, 65.

³⁸⁰ Στο ίδιο, 109.

³⁸¹ Ενδεικτικά ο Akdağ αναφέρει ότι ενώ οι κάτοικοι των αγροτικών περιοχών απαγόρευαν την είσοδο στους διοικητές ακόμη και όταν συνοδεύονταν από μεγάλη ακολουθία, οι καδήδες με μια μικρή ομάδα είχαν ελεύθερη πρόσβαση στην ύπαιθρο: στο ίδιο, 118.

ιεροδικεία δέχονταν συχνά τις επιθέσεις των Τζελαλήδων,³⁸² όπως συνέβη και στο περιστατικό που παρουσιάστηκε στην αρχή της εργασίας.

Η θέση των καδήδων φαίνεται πως αντιμετώπιζε αντικειμενικές δυσκολίες σε αυτή την περίοδο. Σύμφωνα με ένα έδικοτο του 1597, η θητεία τους περιοριζόταν στα δύο χρόνια μετά τα οποία έπρεπε να ακολουθήσει μια αναμονή τουλάχιστον τριών ετών μετά το νέο τους διορισμό. Μεταγενέστερα, ο χρόνος της θητείας τους έμελε να μειωθεί ακόμη περισσότερο.³⁸³ Σε όλο το σχετικό άρθρο του İnalçık, τονίζεται η επισφαλής θέση των καδήδων, καθώς μπορούσαν να χάσουν το διορισμό τους με ιδιαίτερη ευκολία. Ο Κοτσί Μπέη γράφει ότι αρκούσε μια απλή αναφορά του σούμπαση ή του εισπράκτορα του χαρατσιού, και ο καδής λάμβανε την απόλυσή του χωρίς περαιτέρω αιτιολογία.³⁸⁴ Ο άγνωστος συγγραφέας του *Kitab-i Mustetab* έγραφε ότι οι καδήδες λήστευαν τους ρεαγιά για να καλύψουν τα χρέη που συσώρευαν στην περίοδο αναμονής και να συγκεντρώσουν χρήματα για την επόμενη.³⁸⁵

Επιπλέον, ο αριθμός των καδήδων φαίνεται πως πλέον δεν επαρκούσε για να αντιμετωπίσει την εκρηκτική κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στην ύπαιθρο.³⁸⁶ Μια καταχώριση σε ένα κατάστιχο σημαντικών υποθέσεων εκφράζει ανησυχία για την αδυναμία των καδήδων, λόγω και του αριθμού τους, να ασκήσουν αποτελεσματικά τα καθήκοντά τους και δείχνει ότι αρκετοί ναΐπηδες κινούνταν ανεξάρτητα, χωρίς να ενδιαφέρονται να διαφυλάξουν τη δικαιοσύνη.³⁸⁷ Το κόστος της δίκης ούτως ή άλλως απέκλειε τους πιο φτωχούς, γεγονός που παραδέχονται ακόμη και οι πιο ένθερμοι υποστηρικτές της διαδικασίας ως αποτρεπτικής για όποια εξεγερτική δραστηριότητα.³⁸⁸ Η Faroqhi σημειώνει ότι οι κατώτεροι στη δικαστική ιεραρχία, συχνά ντόπιοι, κατάφερναν να διατηρήσουν τις θέσεις τους για σημαντικό χρονικό διάστημα, δημιουργώντας τοπικό κύκλο εξουσίας.³⁸⁹ Δεδομένης και της αδυναμίας πρόσβασης στον οθωμανό ηγεμόνα που καθίσταται σαφής από τις δυσκολίες διαδικασίας υποβολής αγωγών στο αυτοκρατορικό συμβούλιο, η οποία περιγράφηκε παραπάνω,³⁹⁰ φαίνεται ότι, τουλάχιστον από άποψη αποτελεσματικότητας, οι

³⁸² Ενδεικτικά Στο ίδιο, 125.

³⁸³ Halil İnalçık, «The *Rūznāmçe* registers of the *kadiasker* of Rumeli as preserved in the Istanbul *Müftülük* Archives», *Turcica* 20 (1988), 261.

³⁸⁴ Στο ίδιο, 267.

³⁸⁵ Στο ίδιο, 266.

³⁸⁶ Akdağ, *Celālî İsyamları*, 63.

³⁸⁷ Στο ίδιο, 127

³⁸⁸ Barkey & Rossem, «Networks of contention», 1359.

³⁸⁹ Faroqhi, «Political activity...», 28.

³⁹⁰ Βλ. και στο ίδιο, 14.

διακηρύξεις της διοίκησης διατυπώνονταν περισσότερο στο πλαίσιο κάποιας ρητορικής παράδοσης πολιτικού λόγου και δεν συνιστούσαν δεσμεύσεις για δράση.

Την υπόθεση αυτή έρχεται να στηρίξει ο Ergene, ο οποίος στην έρευνά του για την έννοια της «δικαιοσύνης» στα οθωμανικά θεωρητικά κείμενα, παρατηρεί ότι ο ορισμός της είναι κάθε άλλο παρά σαφής, παρόλο που χαρακτηρίζεται ως το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της δίκαιης διακυβέρνησης, οι αρχές της οποίας είναι επίσης θολές. Οι οθωμανοί συγγραφείς μοιάζει να χρησιμοποιούν τους όρους περισσότερο στο πλαίσιο μιας ρητορικής παράδοσης και όχι επειδή ενδιαφέρονται για το ουσιαστικό τους περιεχόμενο και τα ενδεχόμενα πρακτικά πλεονεκτήματά τους.³⁹¹

Η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Adanir, εκούσια ή ακούσια, είναι ενδεικτική:

Όπως ο καδής είχε τη δυνατότητα να μεταβιβάσει στους χωρικούς *το αίσθημα* ότι μπορούσαν να έχουν την ευκαιρία μιας δίκαιης δίκης, έτσι και ο σουλτάνος ενδιαφερόταν ιδιαίτερος να γενικεύσει και να διατηρήσει *την εικόνα του δίκαιου ηγεμόνα*.³⁹²

Επομένως παρά την όποια πιθανή επιθυμία των σουλτάνων να απονεύμουν δικαιοσύνη και να προστατέψουν τους υπηκόους τους από την αυθαιρεσία των αξιωματούχων του κράτους, τα διατάγματά τους παρέμεναν ως ένα βαθμό διακηρύξεις, ενώ οι μηχανισμοί με τους οποίους προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν την ευδιόικηση των επαρχιών δεν ήταν προσβάσιμοι στο μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, τους κατοίκους της υπαίθρου. Το κατεξοχήν νομιμοποιητικό ιδεολόγημα της οθωμανικής διοίκησης, που παρουσίαζε το σουλτάνο ως προστάτη των υπηκόων του, φαίνεται ότι δεν είχε πρακτικό αντίκρισμα.

Γ. Η εφαρμογή των ανταλετναμέδων

Διατάγματα δικαιοσύνης που αφορούσαν ολόκληρη την αυτοκρατορία και έχει επικρατήσει να ονομάζονται *ανταλετναμέδες* από τους ερευνητές,³⁹³ άρχισαν να εκδίδονται ήδη από τη σουλτανία του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή. Ο πρώτος ανταλετναμές εκδόθηκε ένα χρόνο πριν από το θάνατό του (1565) και αναφέρεται στις αδικίες που διαπράττουν διάφοροι αξιωματούχοι της διοίκησης απειλώντας τους με ποινές. Ο δεύτερος εκδίδεται επί Μουράτ Γ'. Παρόλο που δεν έχει βρεθεί το κείμενο, γνωρίζουμε ότι επιτρέπει στους ρεαγιά να αντιδρούν κατά των

³⁹¹ Ergene, «An Ottoman justice...», 54-55. Η İslamoğlu, *State and peasant...*, xv, ορίζει τη δικαιοσύνη στη βάση της εξασφάλισης της επιβίωσης των χωρικών με την προστασία της παραγωγής τους και τον επαρκή ανεφοδιασμό των πόλεων.

³⁹² Adanir, *Ottoman peasantries...*, 304. Η έμφαση δική μου.

³⁹³ Özel, «The reign of violence».

παραβατών.³⁹⁴ Ο τρίτος, του 1590, αν και είναι πιο «μαλακός» απέναντι στους παραβάτες αξιωματούχους, ανανεώνει στους ρεαγιά το δικαίωμα να οπλιστούν, πρακτική που για μεγάλο διάστημα είχε στηλιτευτεί ιδιαίτερα ως υπεύθυνη για την ταραγμένη κατάσταση της υπαίθρου. Παράλληλα, τους επέτρεπε να οργανωθούν σε ομάδες (*il erleri* υπό κάποιον *yığitbaşı*), και επίσης να μην επιτρέπουν την είσοδο στα χωριά αξιωματούχων της διοίκησης και των ακολούθων τους.³⁹⁵ Το φερμάνι ανανεωνόταν με ένα διάταγμα του 1598.³⁹⁶ Ο τέταρτος ανταλετναμές, του Αχμέτ Α΄, το 1609, με τις εξεγέρσεις των Τζελαλήδων εν εξελίξει, έχει χρησιμοποιηθεί ιδιαίτερα από τους σύγχρονους ερευνητές. Σύμφωνα με τον Akdağ, φανερώνει τις αιτίες των εξεγέρσεων.

Η πρακτική του *ντεβίρ* φαίνεται πως ήταν όντως μια πληγή για την υπαίθρο. Ομάδες 4-5 ατόμων που ισχυρίζονταν ότι είχαν διάφορες ιδιότητες (σπαχήδες, καπικουλήδες, με τα κόκκινα, πράσινα και κίτρινα μπαϊράκια των γενιτσάρων) περιφέρονταν συγκεντρώνοντας δοσίματα από τα χωριά.³⁹⁷ Γύρω στο 1600, στο βιλαέτι του Ανατολού, στο Χαμίτ, ένας μπέης, ο Ομέρ, περιφερόταν μαζί με 600 έφιππους άντρες (!) δήθεν μαζεύοντας δοσίματα για τους καδήδες (*kadılıklara salma toplamaya çikmişlardı*). Ανάλογα με τις δυνατότητες κάθε χωριού ή πόλης μάζευε 600 με 3.500 άσπρα. Η σοβαρότητα της κατάστασης επέβαλλε στους κατοίκους να στείλουν παράπονα απευθείας στην Ισταμπούλ. Σε απάντηση, στάλθηκαν διαταγές στον σαντζάκμπεη και τους καδήδες που απαγόρευαν το *devir* στον Ομέρ και την ομάδα του.³⁹⁸

Το φερμάνι του 1590 φαίνεται πως εκμεταλλεύτηκαν ευρύτατα οι χωρικοί. Η πρώτη γνωστή περίπτωση απαγόρευσης εισόδου αξιωματούχων για *ντεβίρ* έρχεται από το σαντζάκι του Μεντεσέ τον ίδιο χρόνο. Στα χωριά της περιοχής του Καϊσερί, οι χωρικοί, με το φερμάνι ανά χείρας, ενημέρωναν τους εκπροσώπους της διοίκησης (*mirliva* και *ehl-i örf*) ότι δεν τους επιτρεπόταν η είσοδος στα χωριά. Στην Κασταμονή, οι χωρικοί εξεγέρθηκαν εναντίον της διοίκησης.³⁹⁹ «Οι χωρικοί, με την

³⁹⁴ Akdağ, *Celālî İsyamları*, 109-112.

³⁹⁵ Στο ίδιο, 151, 171. Η άδεια σχηματισμού των *il erleri* δόθηκε πρώτα με διάταγμα το 1584: στο ίδιο, 151.

³⁹⁶ Στο ίδιο, 184.

³⁹⁷ Ο Akdağ υπολογίζει ότι τα άτομα αυτά μπορεί να ανέρχονταν στις 10 χιλιάδες (*Celālî İsyamları*, 158). Βλ. και στο ίδιο 176, 193, 108.

³⁹⁸ Στο ίδιο, 204.

³⁹⁹ Στο ίδιο, 151.

υποστήριξη του φερμανιού και εξαιτίας της γενικής ανασφάλειας, άρχισαν παντού ένοπλο αγώνα κατά των εκπροσώπων της διοίκησης».⁴⁰⁰

Αξιωματούχοι στάλθηκαν στην Ανατολία για περιφρούρηση της εφαρμογής του φερμανιού. Δεν τους επιτρεπόταν ωστόσο να διεξάγουν έρευνες, και μόνο με την αναφορά συγκεκριμένων περιστατικών μπορούσαν να παρέμβουν. Και σε αυτές τις περιπτώσεις, ωστόσο, οι χωρικοί δεν τους επέτρεπαν την είσοδο στα χωριά τους. Ο Αχμέτ Πασάς, ενώ βρισκόταν στο βιλαέτι του Ρουμ για περιφρούρηση, όταν έφτασε στην κωμόπολη του Τσορούμ, οι κάτοικοι του είπαν «είμαστε ανεξάρτητοι» και δεν του επέτρεψαν την είσοδο.⁴⁰¹

Ο Akdağ περιγράφει μια εκρηκτική κατάσταση στην ύπαιθρο. Σύντομα άρχισαν να φτάνουν παράπονα στην πρωτεύουσα, καθώς οι κρατικοί αξιωματούχοι δεν μπορούσαν να μουν στα χωριά ούτε για έρευνα (*teftiş*), ούτε για συγκέντρωση των φόρων, αναφέροντας επίσης αύξηση της ληστείας και επανεμφάνιση των λεβέντηδων.⁴⁰² Η αδυναμία εισόδου στα χωριά συνεπαγόταν αδυναμία συντήρησης των ακολουθιών των διοικητών, πράγμα που δημιουργούσε περαιτέρω εντάσεις.⁴⁰³

Μετά από αυτές τις διαμαρτυρίες, η κεντρική διοίκηση άρχισε να εκδίδει κάποιες αντίθετες αποφάσεις. Σε κάποιες περιοχές επέτρεψε, υπό προϋποθέσεις, στους αξιωματούχους να μουν στα χωριά για τη σύλληψη ληστών, ενώ σε άλλες για να δεσμεύσουν τα όπλα στην ύπαρξη των οποίων αποδιδόταν η ευθύνη για την αύξηση της ληστείας.⁴⁰⁴ Ο Akdağ υποστηρίζει ότι ένας από τους λόγους διάλυσης των Τζελαλήδων, ήταν η ενίσχυση των ομάδων του *ντεβίρ*,⁴⁰⁵ το οποίο, επομένως, όχι μόνο δεν σταμάτησε, αλλά ενδυναμώθηκε. Ούτως ή άλλως η συμπεριφορά τους δεν απείχε πολύ: Ενίοτε, ομάδες που αναφέρονται ως «Τζελαλήδες» ήταν στην πραγματικότητα «αφοσιωμένες» στην κεντρική διοίκηση.⁴⁰⁶

Οι ανταλετναμέδες εξαγγέλλονταν δημόσια, καθιστώντας σαφείς στους υπηκόους τις προθέσεις του σουλτάνου, και οποιοσδήποτε μπορούσε να προμηθευτεί αντίγραφο τους από τον τοπικό καδή.⁴⁰⁷ Όλοι οι ιστορικοί που αναφέρουν τα φερμάνια δικαιοσύνης, τα φέρνουν ως αποδεικτικά αυτής ακριβώς της δέσμευσης και

⁴⁰⁰ Στο ίδιο, 152.

⁴⁰¹ Στο ίδιο, 173.

⁴⁰² Στο ίδιο, 151.

⁴⁰³ Στο ίδιο, 168.

⁴⁰⁴ Στο ίδιο, 152. Βλ. και 260, έγγραφο 3.

⁴⁰⁵ Στο ίδιο, 141.

⁴⁰⁶ Στο ίδιο, 141.

⁴⁰⁷ İnalçık, *The Ottoman Empire...*, 75, 92

επιθυμίας του σουλτάνου και των ανώτατων αξιωματούχων της διοίκησης για ευνομία και δικαιοσύνη, πράγμα που αποτελεί πιστή αναπαραγωγή του νομιμοποιητικού λόγου της οθωμανικής δυναστείας. Αξίζει παρακολουθήσουμε μια χαρακτηριστική διατύπωση από ένα άρθρο των Barkey και Rossem, στο οποίο θα επανέλθω στη συνέχεια:

Δεν εντυπωσιάζει ότι τα κυριότερα σουλτανικά διατάγματα που αφορούσαν την ειρήνη και την ασφάλεια των επαρχιών ονομάζονταν *Adaletname*, δηλαδή «διατάγματα δικαιοσύνης». Ιδίως το 16^ο και 17^ο αιώνα, οι σουλτάνοι εξέδιδαν συχνά τέτοια διατάγματα για τις επαρχίες. Η εντολή τους ήταν η διατήρηση της δικαιοσύνης και της τάξης, και γνώριζαν καλά ότι το κέντρο εξαρτιόταν από τους κατοίκους της υπαίθρου για τον εφοδιασμό του θησαυροφυλακίου και των αποθηκών.⁴⁰⁸

Παρά τις διακηρύξεις τόσο της οθωμανικής διοίκησης όσο και των σύγχρονων ιστορικών, οι ανταλετναμέδες δείχνουν μια διττή αποτυχία αυτού του λόγου (discourse) περί δικαιοσύνης. Αφενός, το κράτος αποτυγχάνει να πραγματώσει τις διακηρύξεις περί προστασίας των υπηκόων. Μετά την έκδοση του διατάγματος, αδυνατεί να παραμείνει πιστό στις διακηρύξεις του, εκδίδοντας αντίθετες διαταγές υπό το βάρος της δυσαρέσκειας των αξιωματούχων του και εις βάρος των υπηκόων που υποτίθεται πως προστάτευε. Αφετέρου, για πρώτη φορά, λόγω της ανικανότητας να αντιμετωπίσει την κατάσταση, το κράτος παραχωρεί στους κατοίκους της υπαίθρου μέρος των αρμοδιοτήτων του και το δικαίωμα να ασκούν πολιτική, πρακτική που μέχρι τότε συνιστούσε αποκλειστική αρμοδιότητα του σουλτάνου και της αφορολόγητης ελίτ του.⁴⁰⁹ Το λειτουργιστικό σχήμα της Barkey φαίνεται να καταρρέει.

Η κεντρική διοίκηση, απέναντι στα γεγονότα που έπαιρναν διαστάσεις πραγματικού εμφυλίου πολέμου (iç kanğa), δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει την κατάσταση, παρά μόνο να δέχεται παράπονα από τις δύο πλευρές και να προσφέρει αξιωματούχους που συγκρούονταν μεταξύ τους.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ Barkey & Rossem, «Networks of contention», 1353.

⁴⁰⁹ Για αυτό το διαχωρισμό, βλ. Faroqhi, *Copying with the state*, xv και «Crisis and change», 568. Ενδεικτικά ένα *yasakname* που εξέδωσε ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής το 1540 αναφέρει: «Μην αφήνετε κανέναν να γίνει δυνάστης και καταπιεστής παραβιάζοντας την ιερή *σαρία* και το καθιερωμένο *κανούν*, ώστε οι για πάντα προστατευόμενοι *ρεαγια* να μπορούν να ασχολούνται ήσυχα με τις υποθέσεις και τις εργασίες τους» (Singer, *Palestinian peasants*, 89). Αυτή η διάκριση μεταξύ της γραφειοκρατικής ελίτ που έχει την αποκλειστική αρμοδιότητα άσκησης πολιτικής και του λαού, επιβιώνει και σήμερα σε αρκετές μουσουλμανικές χώρες.

⁴¹⁰ Akdağ, *Celālî İsyânları*, 121.

Όπως στην περίπτωση της ομάδας του Ομέρ που προαναφέρθηκε, είναι αμφίβολο το κατά πόσο μια διαταγή που στελνόταν από το κέντρο στους τοπικούς αξιωματούχους και απαγόρευε την εκδήλωση συγκεκριμένων συμπεριφορών, μπορούσε να εφαρμοστεί στην πράξη ή παρέμενε μια διατύπωση στο πλαίσιο μιας ρητορικής παράδοσης. Η δύναμη 600 έφιππων ανδρών, αν δεχτούμε ότι τα λεγόμενα της πηγής ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, είναι πολύ σημαντική για να της επιβληθεί εύκολα πειθαρχία. Έφτανε ωστόσο το χαρτί της διαταγής για να επιβεβαιώσει στους δυναστευόμενους χωρικούς την εικόνα του δίκαιου σουλτάνου;

Δ. Τα κατάστιχα και οι «κρυμμένες μαρτυρίες»

Η Barkey σημειώνει ότι το κεφάλαιο στο οποίο καταγράφει την περίπτωση του Ιμπραΐμ δεν αφορά τις «κρυμμένες μαρτυρίες» των χωρικών, για τις οποίες μιλάει ο J. Scott,⁴¹¹ όπου αυτοί που δεν έχουν εξουσία φαίνεται να έχουν συνείδηση της πηγής της εκμετάλλευσής τους και επιλέγουν να χρησιμοποιούν μια δημόσια γλώσσα διαφορετική από την κρυφή-καθημερινή, με την οποία προσπαθούν, προβάλλοντας μια δήθεν υποταγή, να μη δυσκολέψουν τις συνθήκες της ζωής τους.⁴¹² Η Barkey εκφράζει αμφιβολίες κατά πόσο οι «κρυμμένες μαρτυρίες» συνιστούν μορφή συλλογικής δράσης και κατά πόσο μπορούν να γίνουν αντιληπτές στον ερευνητή. Αυτό όμως είναι ζήτημα ανάγνωσης: στην περίπτωση του Ιμπραΐμ, η υπονοούμενη μομφή προς τον επαρχιακό διοικητή, μπορεί κάλλιστα να συνιστά έμμεση μομφή προς το σουλτάνο, την οποία διατυπώνει ούτως ή άλλως καθώς θεωρεί τη φορολογία που του ζητείται άδικη.

Οι καταχωρίσεις των ιεροδικαστικών καταστίχων αποτελούν για τους ιστορικούς ένα μοναδικό παράθυρο στην κοινωνία της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ενδεχομένως η κεντρικότητα που έχει αποκτήσει στη συνείδηση των ιστορικών ο καδής να οφείλεται σε αυτόν ακριβώς το ρόλο που παίζει για την έρευνα: τα κατάστιχά του συνιστούν τον ουσιαστικότερο πληροφοριοδότη μας.

Η Barkey στο άρθρο που συγγράφει με τον Rossem, μετά το βιβλίο της που παρουσιάστηκε παραπάνω, δίνοντας μεγαλύτερο βάρος στην ανάλυση του J. Scott, προσπαθεί, σύμφωνα με τις δηλωμένες προθέσεις της, να βρει ένα μέσο δρόμο της συλλογικής δράσης που απασχολεί τον Tilly και των δράσεων των χωρικών της

⁴¹¹ J. Scott, *Domination...*

⁴¹² Barkey, *Bandits...*, 86

Σεντάκα που εξετάζει ο Scott.⁴¹³ Το άρθρο έχει ως θέμα τη δράση μικρών ομάδων χωρικών σε περιοχές που έχουν εκτεθεί στις συγκεντρωτικές πολιτικές του κράτους και στην εμπορευματοποίηση, και οι οποίες, αντίθετα με τις συμπεριφορές που περιγράφει ο Scott ως «όπλα των αδυνάτων», επιδεικνύουν διάθεση ανοιχτής αμφισβήτησης προς το κράτος. Κάνοντας, φαινομενικά, στροφή 180 μοιρών, οι συγγραφείς θεωρούν ότι η σχετική φιλολογία έχει αγνοήσει αυτές τις κινήσεις κυρίως λόγω της ανάλυσης του Μαρξ που δίνει έμφαση στην τάξη και στην αδυναμία ταξικής συγκρότησης των αγροτών.⁴¹⁴

Βασική τους πηγή συνιστά το αρχείο του ιεροδικείου της Μάνισας. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, οι χωρικοί γνώριζαν τον κεντρικό ρόλο του ιεροδικείου, πράγμα που αποδεικνύεται από τις μεγάλες αποστάσεις που διένυαν για να υποβάλουν αγωγές.⁴¹⁵ Ωστόσο στη συνέχεια παρατηρούν ότι ενώ το δικαστήριο παρενέβαινε στα περισσότερα ζητήματα της Μάνισας, από τα χωριά ακούγονταν μόνο οι σημαντικότερες υποθέσεις. Όπως συμπεραίνουν,

Μέχρι κάποιο βαθμό, στα χωριά πρέπει να λειτουργούσαν παραδοσιακές μορφές επίλυσης κρίσεων, με τους πρεσβύτερους να παίζουν σημαντικό ρόλο στη λύση των συγκρούσεων στο εσωτερικό των χωριών, ενώ αντιπρόσωποι των δικαστών [δηλαδή ναΐτηδες] άκουγαν κάποιες από τις υποθέσεις απομακρυσμένων χωριών.⁴¹⁶

Ωστόσο, δεν έχουμε αναφορές ναΐτηδων για να πάρουμε μια γεύση αυτών των υποθέσεων.⁴¹⁷

Αντίθετα με τη θέση που είχε η Barkey στο *Bandits and Bureaucrats*, που ήδη παρουσιάστηκε, στο συγκεκριμένο άρθρο οι συγγραφείς θεωρούν ότι τα κοινωνικά δίκτυα, όπως δεσμοί συγγένειας, φιλίας, γειτονίας, εργασίας παίζουν σημαντικό ρόλο ως βάση δράσης.⁴¹⁸ Ωστόσο, το άρθρο επαναλαμβάνει τη βασική θέση της Barkey στο βιβλίο της, για τις μη προνομιακές συνθήκες στην αυτοκρατορία για συλλογική συγκρουσιακή δράση (collective contentious action), για την ανυπαρξία αγροτικών εξεγέρσεων, τη δυσκολία συνασπισμού γαιοκτημόνων-χωρικών «λόγω της απουσίας

⁴¹³ Barkey & Rossem, «Networks of contention», 1347. Σύμφωνα με τον ορισμό του Tilly για την συγκρουσιακή (contentious) συμπεριφορά, οι συγγραφείς διευκρινίζουν ότι ο προαναφερθείς ερευνητής έχει αποκλείσει ατομικές κινήσεις ή κινήσεις μικρών ομάδων, όπως τη φοροδιαφυγή, τη δολιοφθορά, την υπεκφυγή, την πολιτική ανυπακοή και τη ληστεία...

⁴¹⁴ Barkey & Rossem, «Networks of contention», 1347.

⁴¹⁵ Στο ίδιο, 1353-4.

⁴¹⁶ Στο ίδιο, 1360.

⁴¹⁷ Στο ίδιο, 1360.

⁴¹⁸ Στο ίδιο, 1347-8.

οργανωτικής και θεσμικής αλληλεγγύης στα χωριά της αυτοκρατορίας», την έλλειψη οργάνωσης σε επίπεδο χωριού, και στον κεντρικό ρόλο που έπαιζε το κράτος σε όλα τα παραπάνω.⁴¹⁹ Ο μόνος τρόπος να μην υπάρχει αντίφαση ανάμεσα στην συγκρουσιακή συμπεριφορά μικρών ομάδων, που εξετάζουν οι συγγραφείς στο άρθρο, και στην απουσία «συλλογικής συγκρουσιακής συμπεριφοράς», την οποία παρατηρούν, είναι να θέτουν ποσοτικά όρια, τα οποία ωστόσο δεν διευκρινίζουν.

Αν και καθίσταται σαφές ότι το κόστος των αγωγών καθιστούσε απαγορευτική τη διαδικασία στους φτωχότερους χωρικούς, ότι στο δικαστήριο ακούγονταν κυρίως υποθέσεις της πόλης, ενώ τα χωριά φαίνεται ότι ακολουθούσαν παραδοσιακούς τρόπους επίλυσης κρίσεων, σύμφωνα με τους συγγραφείς του άρθρου «το δικαστήριο κατέχει μια κεντρική θέση στη θεσμική ζωή των χωρικών».

Επίσης, οι υποθέσεις του ιεροδικείου δείχνουν την επιθυμία των χωρικών να αμφισβητήσουν τις κρατικές αποφάσεις που αφορούσαν τη φορολογία.

Οι χωρικοί περπατούσαν μεγάλες αποστάσεις για να βεβαιωθούν ότι τα αυξανόμενα ποσά πραγματικά ζητούνταν από το σουλτάνο.⁴²⁰

Η ανακολουθία των δύο παραπάνω προτάσεων είναι νομίζω εμφανής. Ενώ στην πρώτη πρόταση οι χωρικοί φέρονται πρόθυμοι να *αμφισβητήσουν* τις αποφάσεις της διοίκησης, στη δεύτερη έρχονται στο ιεροδικείο για να *επιβεβαιώσουν* την ύπαρξή τους στην οποία πιθανότατα θα υποτάσσονταν.

Οι καταχωρίσεις γράφονταν από τον γραφέα του ιεροδικείου. Όπως διευκρινίζουν οι συγγραφείς του άρθρου, δεν είναι γνωστό αν καταγράφονταν εκ των υστέρων βάσει σημειώσεων που κρατούσε κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας ή τις έγραφε απευθείας.

Αυτό εγείρει ζητήματα σχετικά με τις προκαταλήψεις των γραφέων ή ερωτήματα σχετικά με τη δυνατότητά του να ανακαλέσει τη διαδικασία, τα οποία δεν ήμαστε σε θέση να ελέγξουμε. *Ωστόσο, οι λεπτομέρειες που καταγράφονται στα κατάστιχα υποστηρίζουν την αξιοπιστία τους.*⁴²¹

Το μοναδικό μας παράθυρο στην κοινωνική ζωή της υπαίθρου, πρέπει φυσικά να λείπει την αλήθεια.

Ακολουθώντας τα εξαιρετικά χρήσιμα εργαλεία του Scott για τις «δημόσιες» και «κρυμμένες μαρτυρίες», οι συγγραφείς παρατηρούν ότι οι χωρικοί στις αγωγές υιοθετούν τη «δημόσια μαρτυρία», εν ολίγοις ένα λόγο που μιμείται τη γλώσσα του

⁴¹⁹ Στο ίδιο, 1352.

⁴²⁰ Στο ίδιο, 1377.

⁴²¹ Στο ίδιο, 1359. Η έμφαση δική μου.

κράτους, χρησιμοποιώντας την ορολογία του, προσπαθώντας να παρουσιάσουν τα αιτήματά τους ως μέρος της κρατικής ατζέντας, στην οποία κεντρική θέση είχε η απονομή δικαιοσύνης.⁴²² Παρά την καλή εφαρμογή του εργαλείου της «δημόσιας μαρτυρίας» στη συγκεκριμένη περίπτωση, όσον αφορά το λόγο και τη γλώσσα των αγωγών, οι συγγραφείς δεν αναρωτιούνται μήπως η χρήση της κρατικής ορολογίας προέρχεται από τον γραφέα που προσαρμόζει τα λεγόμενα των χωρικών στις απαιτήσεις και τη ρητορική παράδοση των ιεροδικαστικών αρχείων και όχι από τους ίδιους τους ενάγοντες.

Η υπόθεση έχει απασχολήσει τον Ze'eni στο εξαιρετικά ενδιαφέρον άρθρο του για τη χρήση των καταστιχώσεων ως υλικό για τη συγγραφή ιστορίας.⁴²³ Σύμφωνα με τα γραφόμενά η ακροαματική διαδικασία διεξαγόταν στα τουρκικά. Σε περίπτωση που οι ενάγοντες δεν μιλούσαν τη γλώσσα, υπήρχε ένας μεταφραστής, ο οποίος, όπως υποθέτει ο Ze'eni, θέλοντας να εντυπωσιάσει τον καδή για τις νομικές του γνώσεις, μπορεί να μετάφραζε τις μαρτυρίες με νομικούς όρους γνώριμους στο δικαστή. Έπειτα, η ακροαματική διαδικασία έπρεπε να μεταφραστεί εκ νέου στην επίσημη γλώσσα των κωδίκων. Όσον αφορούσε την απόσταση μεταξύ της συνεδρίας και της καταγραφής, όπως σημειώνει ο Ze'eni υπάρχουν καταστιχώσεις όπου οι υπογραφές εναγόντων και μαρτύρων φαίνονται πρωτότυπες, ενώ σε άλλες είναι σαφές ότι τα ονόματα έχουν γραφεί από το ίδιο χέρι, ενδεχομένως κάποιες μέρες αργότερα.⁴²⁴

Ο Rubin παρουσιάζει ως κοινά τα προβλήματα ιστορικών και εθνογράφων στο ζήτημα της επικοινωνίας και κατανόησης άλλων πολιτισμών.

Και στις δύο περιπτώσεις προσπαθούμε να εκμαιεύσουμε νόημα από ίχνη και αυτοπεριγραφές, μέσα από ένα πλήθος από αλληλοσχετιζόμενα τεχνουργήματα [μήπως τεχνάσματα;], και δηλώσεις, από τελετουργίες, από γραπτά και ρητά.⁴²⁵

Ο Scott στο βιβλίο του *Domination and the art of resistance* κατασκευάζει ένα ενδιαφέρον σχήμα: μια θεατρική σκηνή όπου όλοι οι ηθοποιοί παίζουν ένα ρόλο. Το πάχος του προσώπειου τους εξαρτάται από το βαθμό ισχύος στην ιεραρχία της εξουσίας: όσο υψηλότερα, τόσο λεπτότερο. Θεωρητικά, στην κορυφή της βρίσκονται

⁴²² Στο ίδιο, 1354.

⁴²³ Dror Ze'eni, «The use of Ottoman shar'ī court records as a source for Middle Eastern social history: A reappraisal», *Islamic Law and Society* 5/1 (1998), 35-56.

⁴²⁴ Στο ίδιο, 51.

⁴²⁵ Miri Rubin, «Τι είναι πολιτισμική ιστορία σήμερα;» στο David Cannadine (επιμ.), *Τι είναι ιστορία σήμερα;*, μτφ. Κώστας Αθανασίου, Νήσος, Αθήνα 2007, 169.

αυτοί που δεν παίρνουν εντολές από κανέναν και δίνουν σε όλους, ενώ το αντίθετο συμβαίνει με όσους βρίσκονται στη βάση της.⁴²⁶

Ο έχων ισχύ δεν ελέγχει ποτέ πλήρως τη σκηνή, ωστόσο οι επιθυμίες του επικρατούν. Βραχυπρόθεσμα, είναι προς το συμφέρον του κυριαρχούμενου να παράγει μια κατά το μάλλον ή ήττον αξιόπιστη ερμηνεία (performance), λέγοντας και κάνοντας αυτά που γνωρίζει ότι αναμένονται από αυτόν. Το αποτέλεσμα είναι ότι η δημόσια μαρτυρία –εκτός των περιπτώσεων κρίσης– τείνει συστηματικά προς την κατεύθυνση του λιμπρέτου, του λόγου (discourse) που αναπαράγει ο κυρίαρχος.⁴²⁷

Ορίζει τη μαρτυρία (transcript) με τη δικονομική της έννοια: η καταγεγραμμένη κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας κατάθεση, που εκτός από το λόγο περιλαμβάνει και τις χειρονομίες και τις εκφράσεις του μάρτυρα.⁴²⁸

Το κατά πόσο η ερμηνεία μπροστά στους κυρίαρχους είναι προϊόν προσποίησης ή επιβολής μπορεί να αποκαλυφθεί αν μιλήσουμε στα πρόσωπα εκτός σκηνης για να ανακαλύψουμε την «κρυμμένη μαρτυρία», αυτά που δεν λέγονται ή γίνονται μπροστά στους κυρίαρχους. Ωστόσο, ακόμη και τότε, τα συμπεράσματα μπορεί να είναι παραπλανητικά. Αυτό δεν σημαίνει ότι ό,τι λέγεται εν σκηνή είναι ψευδές, ενώ εκτός, αληθές.⁴²⁹ Τα πρόσωπα πίσω από τη μάσκα σιγά σιγά προσαρμόζονται σε αυτήν, με την υπαγωγικότητα να αποκτά μια δική της νομιμοποίηση.⁴³⁰ Σε κάθε περίπτωση ωστόσο, οι δημόσιες και κρυμμένες μαρτυρίες απευθύνονται σε διαφορετικό κοινό και εκδηλώνονται σε διαφορετικές περιστάσεις.⁴³¹ Στις κρυμμένες μαρτυρίες ο Scott εντάσσει όλες τις πράξεις που περιγράφει ως «όπλα των αδυνάτων».

Οι κυρίαρχοι έχουν επίσης δημόσιες μαρτυρίες, που περιλαμβάνουν τις πράξεις και τους λόγους που αναμένονται από αυτούς.

Είναι σχεδιασμένες να είναι εντυπωσιακές, να επιβεβαιώνουν και να φυσικοποιούν την εξουσία των κυριαρχουσών ελίτ, και να κρύβουν ή να ευφημίζουν τα βρώμικα της κυριαρχίας τους.⁴³²

⁴²⁶ Scott, *Domination...*, 23.

⁴²⁷ Στο ίδιο, 4.

⁴²⁸ Στο ίδιο, 2 υποσημ. 1.

⁴²⁹ Στο ίδιο, 4.

⁴³⁰ Στο ίδιο, 10.

⁴³¹ Στο ίδιο, 4.

⁴³² Στο ίδιο, 18.

Οι ηγεμόνες κάνουν παραχωρήσεις ούτως ώστε να φαίνεται ότι κυβερνούν εκ μέρους των υπηκόων τους. Αυτές οι ρητορικές παραχωρήσεις του δημόσιου πολιτικού λόγου αποκαλύπτουν μια «εντυπωσιακά μεγάλη αρένα πολιτικής σύγκρουσης».⁴³³

Στα παραπάνω θα μπορούσαμε ίσως να εντάξουμε τους ανταλετναμέδες και τις διακηρύξεις περί δικαιοσύνης και προστασίας των υπηκόων της αυτοκρατορίας, καθώς και το σκηνικό που είχε στηθεί στο παλάτι για την απονομή της. Σε μια καταχώριση σε κατάστιχο σημαντικών υποθέσεων που παραθέτει ο Akdağ, φαίνεται η σημασία που δινόταν στη δημόσια γνωστοποίηση της διαταγής με τελάληδες.⁴³⁴ Η σειρά στο έγγραφο είναι ενδεικτική: αρχικά εκτίθεται η κατάσταση –διά της βίας γάμοι αξιωματούχων της διοίκησης, εξαγορά δικών και παραπλάνηση δικαστών με ψευδομάρτυρες. Ακολουθεί η φράση που διατάζει την εξαγγελία:

Διατάζω ότι μόλις φτάσει η ιερή μου διαταγή, να ανακοινωθεί και να γνωστοποιηθεί σε όλους τους χώρους συνάθροισης, στα παζάρια, στις κωμοπόλεις και στις περιοχές που βρίσκονται στην περιφέρειά σας.

Ακολουθεί η διαταγή απαγόρευσης παρόμοιων συμπεριφορών και οι ποινές που περιμένουν όσους την παραβούν.

Κρίνοντας από την ανικανότητα του κράτους να επιβάλει παρόμοιες εντολές, για την οποία, αν μη τι άλλο, δεν μπορούμε να υποθέσουμε πως ήταν ανίδεοι οι οθωμανοί ηγεμόνες και σχεδιαστές της κρατικής πολιτικής, φαίνεται ότι οι ανταλετναμέδες στόχευαν κυρίως σε ένα συμβολικό επίπεδο, επιδιώκοντας να επιβεβαιώνουν στη συνείδηση των χωρικών την *εικόνα* –για να χρησιμοποιήσω τον όρο του Adanir– του δίκαιου σουλτάνου. Όπως σημειώνει ο Scott, από τη στιγμή που θα εγκαθιδρυθεί η κυριαρχία, ο αγώνας για τη διατήρησή της είναι διαρκής.⁴³⁵

Ένα σημαντικό μέρος των εργασιών συντήρησης αποτελείται από τη συμβολικοποίηση της κυριαρχίας με επιδείξεις και πράξεις ισχύος. Κάθε ορατή, εξωτερικευμένη χρήση ισχύος –κάθε διαταγή, κάθε πράξη σεβασμού, κάθε διορισμός, κάθε ιεροτελεστία, κάθε δημόσια τιμωρία, κάθε τιμητικός ή διακοσμητικός τίτλος– είναι μια συμβολική χειρονομία κυριαρχίας που εξυπηρετεί στη διακήρυξη και ενίσχυση της ιεραρχικής τάξης.⁴³⁶

⁴³³ Στο ίδιο, 18.

⁴³⁴ Akdağ, *Celālî İsyânları*, 258-9, έγγραφο 1.

⁴³⁵ Scott, *Domination...*, 45.

⁴³⁶ Στο ίδιο, 45.

Στα παρασκήνια των ελίτ, λαμβάνουν χώρα οι πράξεις και τα λόγια που έρχονται σε αντίθεση με τη δημόσια μαρτυρία τους:⁴³⁷ μεθοδεύσεις, ατασθαλίες, εξαγορά θέσεων, δωροδοκίες κλπ.

Στο σχήμα του Scott, δεν φαίνεται τι μέρος καταλαμβάνει αυτή η μία σκηνή στη ζωή τόσο των κυριαρχούμενων όσο και των κυρίαρχων. Παρόλο που πιθανότατα και για τους δύο, το μεγαλύτερο μέρος παίζεται εκτός σκηνής, φαίνεται αυτό το μέρος, των παρασκηνίων, να υποβιβάζεται. Θα πρότεινα ως εκ τούτου μια μικρή αναδιαμόρφωση του σχήματος του Scott: τρεις σκηνές αντί μίας. Στη μία σκηνή παίζεται το δράμα των σχέσεων της κυριαρχίας, όπου και τα δύο μέρη καλούνται να πουν και να κάνουν αυτά που αναμένονται από αυτούς. Στις άλλες δύο σκηνές, ας πούμε μια όπερα και ένα λαϊκό θέατρο, που βρίσκονται σε διαφορετικές περιοχές, η είσοδος απαγορεύεται στο άλλο μέρος. Ωστόσο αυτά που διαδραματίζονται δεν είναι λιγότερο σημαντικά από ό,τι στην κοινή σκηνή και οι χωρικοί δεν στερούνται έναν χώρο όπου μπορούν να εκφράσουν τη δική τους φωνή. Παράλληλα σημαντικό μέρος της δράσης των κυρίαρχων λαμβάνει μέρος στη δική τους σκηνή. Η έλλειψη επικοινωνίας των δύο ιδιαίτερων σκηνών δεν είναι απόλυτη. Τα προγράμματα και οι τίτλοι του έργου μεταφέρονται σαν σπασμένο τηλέφωνο στα αυτιά του άλλου μέρους. Οι υποθέσεις που κάνουν οι συμμετέχοντες κάθε σκηνής για την άλλη βρίσκουν έδαφος στις πεποιθήσεις των κυριαρχούμενων για την αδικία της εξουσίας και των τελευταίων για την πονηριά και την απείθεια των πρώτων, αντιλήψεις που εκφράζονται στις ιδιαίτερες σκηνές τους.

Η άγνοια αυτών που λέγονται και γίνονται στη σκηνή των χωρικών –ή στα παρασκήνια κατά τον Scott– ευθύνονται, σύμφωνα με τον τελευταίο, για μεγάλο μέρος της συντηρητικής βιβλιογραφίας που αφορά τους χωρικούς.⁴³⁸ Ακόμη και αν θεωρήσουμε ότι οι χωρικοί αντιλαμβάνονται τις συνθήκες της κυριαρχίας ως αναπόφευκτες και φυσικές, αυτό δεν συνεπάγεται αυτομάτως ότι τις θεωρούν επίσης δίκαιες ή νομιμοποιημένες. Όπως παρατηρεί εύστοχα ο Scott, ακόμη και για φυσικά φαινόμενα, όπως τον καιρό, οι αγρότες έχουν αναπτύξει τελετές εξαγνισμού.⁴³⁹ Η δυσαρέσκεια που δεν αποκαλύπτεται στο οικείο περιβάλλον, μπορεί να παίζεται στη σκηνή των χωρικών –ή στο οικείο περιβάλλον, κατά Scott.⁴⁴⁰ Όπως σημειώνει, η

⁴³⁷ Στο ίδιο, 10.

⁴³⁸ Scott, *Weapons of the weak*, 285.

⁴³⁹ Στο ίδιο, 324.

⁴⁴⁰ Στο ίδιο, 284.

αποκάλυψη του προσώπου πίσω από το προσωπείο είναι ένα εγχείρημα δύσκολο ακόμη και για τον ανθρωπολόγο,⁴⁴¹ πόσο μάλλον για τον ιστορικό, του οποίου οι πηγές, γραμμένες από τις κρατικές ή διανοητικές ελίτ, καταγράφουν μόνο αυτά που παίζονται στην κοινή σκηνή.

Η ιδέα ότι οι ομάδες που κυριαρχούν στην υλική παραγωγή, κυριαρχούν και στην πνευματική, καθώς έχουν τα μέσα για να παράγουν και να επιβάλουν ιδεολογία,⁴⁴² μπορεί να αποδειχθεί μόνο με την προσκόμιση ανεξάρτητων αποδεικτικών στοιχείων που να δείχνουν ότι οι αξίες των κυριαρχούμενων ομάδων όντως ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό με τις αξίες των κυρίαρχων.⁴⁴³ Δεν μπορούμε να συνάγουμε ότι οι

κυριαρχούμενοι συμμορφώνονται και υπακούν επειδή έχουν εσωτερικεύσει τις νόρμες των κυρίαρχων ομάδων, αλλά επειδή μια δομή επίβλεψης, επιβράβευσης και τιμωρίας καθιστά σάφρον για αυτούς να υποκύπτουν.⁴⁴⁴

Ακόμη και όταν φαίνεται ότι μέρος του λόγου (discourse) των κυρίαρχων απαντάται στο λόγο των χωρικών, δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι οι έννοιες ή αξίες φέρουν την ίδια σημασία.⁴⁴⁵ Ο Scheiner, στο πολύ ενδιαφέρον άρθρο του για μια εξέγερση χωρικών στην Ιαπωνία το 1884, δείχνει με ποιο τρόπο συνθήματα ενός σοσιαλιστικού κόμματος (της Κίνησης Λαϊκών Δικαιωμάτων) συνυπήρχαν με τις διακηρύξεις μιας αποκαλυπτικής κίνησης που μιλούσε για τη δημιουργία ενός άλλου κόσμου. Το ίδιο το προαναφερθέν σοσιαλιστικό κόμμα είχε αρνηθεί να συμμετάσχει στην κίνηση των χωρικών.⁴⁴⁶ Ο Μενόκιο του Ginzburg είναι ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα του πώς έννοιες των κυρίαρχων ομάδων μπορούν να γίνουν μέρος της ερμηνείας του κόσμου ενός, είναι αλήθεια, ιδιαίτερου χωρικού.⁴⁴⁷ Τα παραδείγματα θα μπορούσαν να πολλαπλασιαστούν.

Σε στιγμές κρίσης, οι κρυμμένες μαρτυρίες της σκηνής των χωρικών μπορούν να αποκαλυφθούν.

Όταν αυτό συμβαίνει, συχνά υποστηρίζεται ότι πραγματώνεται μια νέα

⁴⁴¹ Στο ίδιο, 287

⁴⁴² Στο ίδιο, 315, όπου παραθέτει απόσπασμα από Marx & Engels, *The German ideology*, Λονδίνο 1965, 61.

⁴⁴³ Scott, *Weapons of the weak*, 325.

⁴⁴⁴ Scott, *Domination...*, 193.

⁴⁴⁵ Scott, *Weapons of the weak*, 319.

⁴⁴⁶ Scheiner, «The mindful peasant», 584.

⁴⁴⁷ Ginzburg, *Το τυρί και τα σκουλήκια: Ο κόσμος ενός μωλονά του 16^{ου} αιώνα*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994.

συνείδηση, ένας νέος θυμός, μια νέα ιδεολογία που έχει μετασχηματίσει τις σχέσεις μεταξύ των τάξεων. Αντίθετα, ωστόσο, αυτή η νέα «συνείδηση» ήταν ήδη εκεί, στις ανεπεξέργαστες μαρτυρίες, και είναι οι συνθήκες που έχουν αλλάξει με τρόπο που να επιτρέπουν σε ένα ή και στα δύο μέρη να δρουν σε διαφορετική βάση.⁴⁴⁸

Ε. Εκτεταμένη δυσαρέσκεια

Στο δεύτερο μισό του 16^{ου} και στο πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα, παρατηρούμε σημαντικές αναταραχές στην ύπαιθρο της αυτοκρατορίας, αλλά και στις πόλεις, που επιβεβαιώνονται από τα κατάστιχα σημαντικών υποθέσεων και τα ιεροδικαστικά κατάστιχα. Οι ανταλετναμέδες στηλιτεύουν την εκτεταμένη παραβατικότητα των κατώτερων και ανώτερων κρατικών αξιωματούχων. Οι Τζελαλήδες άντλησαν μέλη και έδρασαν μέσα σε αυτό το περιβάλλον. Αν πιστέψουμε τις πηγές, αριθμούσαν μερικές χιλιάδες άτομα, και έδρασαν για 30-40 χρόνια, πράγμα που σημαίνει ότι μετά τα πρώτα ξεσπάσματα και την εμφάνιση των μεγάλων στρατών, συνέχισαν να τροφοδοτούνται από τον αγροτικό πληθυσμό και τους κατώτερους κρατικούς αξιωματούχους (σπαχήδες και γενιτσάρους) για περισσότερο από μία γενιά.

Οι πηγές δεν αποσιώπησαν την αντίδραση αυτών των ομάδων, αν και πιθανότατα δεν την παρουσιάζουν στην πραγματική της ένταση και έκταση. Ωστόσο με τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας, μπορούμε να πάρουμε μια γεύση.

Ι. Σπαχήδες και καπικουλήδες

Τα δύο σκέλη της συγκεκριμένης ενότητας ουσιαστικά συνιστούσαν τα αντίπαλα στρατόπεδα στο εσωτερικό της μη φορολογούμενης στρατιωτικής τάξης. Οι σπαχήδες συνιστούσαν το ιππικό της αυτοκρατορίας μέχρι την αλλαγή στην τεχνολογία του πολέμου που απαίτησε τη δημιουργία πεζικού με πυροβόλα όπλα. Λάμβαναν τιμάρια με απολαβές σύμφωνα με το βαθμό τους, ανάλογα με τις οποίες είχαν συγκεκριμένες υποχρεώσεις προς τη διοίκηση: να προσκομίζουν έναν αριθμό ανδρών τους οποίους όφειλαν να εκπαιδεύουν και να εξοπλίζουν, και, σε καιρό ειρήνης, να ασκούν καθήκοντα τήρησης τάξης στα τιμάρια τους. Η περιοδική μετακίνησή τους δεν επέτρεπε την ανάπτυξη τοπικών πόλων ισχύος. Η κεντρική διοίκηση προστάτευε με αυτόν τον τρόπο αφενός την κυριαρχία της, συνδέοντας την

⁴⁴⁸ Scott, *Weapons of the weak*, 288.

επιβίωση των σπαχήδων με την ύπαρξή της, και, αφετέρου, εξασφάλισε την προστασία των χωρικών.

Μέχρι τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, οι σπαχήδες προέρχονταν κυρίως από ντόπιους, από τη γαιοκτημονική και στρατιωτική ιεραρχία της προ-οθωμανικής περιόδου. Από την εποχή του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς και στη συνέχεια, όλο και περισσότεροι προέρχονταν από το *ντεβσιρμέ*.⁴⁴⁹ Ο Σουλεϊμάν όρισε ότι ντόπιοι μπορούσαν να κατέχουν τιμάρια μόνο μέχρι 20 χιλιάδες άσπρα, πράγμα που σήμαινε ότι δεν μπορούσαν να ανέλθουν στη στρατιωτική ιεραρχία πάνω από τον τίτλο του *σαντζάκμπεη*.⁴⁵⁰

Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, η οικονομική κρίση και οι διαδοχικές υποτιμήσεις του άσπρου, μείωσαν την αγοραστική τους δυνατότητα, καθώς οι απολαβές από τα τιμάρια τους, που συνίστατο κυρίως από τη δεκάτη και, σε μικρότερο βαθμό, πρόστιμα από τις παραβάσεις, παρέμειναν σταθερά.⁴⁵¹ Η κατάσταση αυτή αύξησε την αρπακτικότητά τους απέναντι στους χωρικούς, όπως μαρτυρούν τα παράπονα των τελευταίων.⁴⁵² Η αλλαγή στο στρατιωτικό οπλισμό και η άρνηση των σπαχήδων να χρησιμοποιήσουν πυροβόλα όπλα, τους καθιστούσε αυξανόμενα αναποτελεσματικότερους στις μάχες, στις οποίες σκοτώνονταν κατά χιλιάδες.⁴⁵³ Η αύξηση του διαστήματος στρατολόγησης από τους ιρανικούς πολέμους και εξής, που επεκτεινόταν πλέον και στους μήνες του χειμώνα, τους ανάγκαζε να εγκαταλείπουν για μεγάλο διάστημα τις εστίες των εισοδημάτων τους, τις οποίες άφηναν αφύλακτες στην αυξανόμενη έχθρα χωρικών και ληστών, που έμπαιναν στα σπίτια των σπαχήδων και άρπαζαν τα δασύματα.⁴⁵⁴ Παρόλο που πάντα κάποιοι σπαχήδες έμεναν πίσω, για τη διατήρηση της τάξης, ο αριθμός τους φαίνεται ότι δεν επαρκούσε στα τέλη του 16^{ου} αιώνα.⁴⁵⁵ Η κατοχή τιμαρίων φαίνεται πως είχε γίνει τόσο επιζήμια, ώστε να εκδοθεί διαταγή απαγόρευσης της παραίτησης από τιμάρια σε περίοδο πολέμου, εξέλιξη που φανερώνει την έκταση του φαινομένου.⁴⁵⁶ Ωστόσο, καθώς δεν είχαν προβλεφθεί ποινές για τους παραβάτες, τα άδεια τιμάρια αυξάνονταν.⁴⁵⁷

⁴⁴⁹ Kunt, *The sultan's servants*, 57-76.

⁴⁵⁰ Özel, «The reign of violence».

⁴⁵¹ Στο ίδιο.

⁴⁵² Özel, «The reign of violence».

⁴⁵³ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 245 υποσημ. 45.

⁴⁵⁴ Akdağ, *Celālî İsyanları*, 131.

⁴⁵⁵ Στο ίδιο, 115. Σε κάθε *σαντζάκι* παρέμεναν 30-40 άντρες.

⁴⁵⁶ Στο ίδιο, 131-2. Δυστυχώς ο Akdağ δεν αναφέρει χρονολογία για τη διαταγή απαγόρευσης. Φαίνεται πως η τάση μη αποδοχής παραιτήσεων υπήρχε ήδη από την εκστρατεία του 1584, όταν ο

Μέχρι τη δεκαετία του 1590, φαίνεται πως η δυσχερής οικονομική τους κατάσταση τούς είχε οδηγήσει στην άσκηση επαγγελματιών εκτός του στρατιωτικού,⁴⁵⁸ πράγμα που, σύμφωνα με την οθωμανική πολιτική θεωρία, συνιστούσε παραβίαση των ορίων μεταξύ της αφορολόγητης ελίτ και των φορολογούμενων υπηκόων, καθώς η άσκηση βιοποριστικών επαγγελματιών άρμοζε στους ρεαγιά. Ως μέλη, ωστόσο, της στρατιωτικής τάξης, παρέμεναν αφορολόγητοι, και επίσης μπορούσαν να δικαστούν μόνο από τους ανωτέρους τους στη στρατιωτική ιεραρχία. Ουσιαστικά, οι όποιες παράνομες πράξεις τους παρέμεναν εν πολλοίς ατιμώρητες.

Παράλληλα, η αυξανόμενη ανάγκη της διοίκησης για μετρητά, οδηγούσε όλο και συχνότερα σε φοροεκμισθώσεις, στην παραχώρηση δηλαδή εισοδημάτων της διοίκησης όχι πλέον έναντι στρατιωτικών υπηρεσιών, αλλά έναντι χρηματικού ποσού προκαταβολικά, το οποίο ο φορομισθωτής αναλάμβανε να αποσβέσει στη συνέχεια.

Οι εξεγέρσεις ήταν η ανοιχτή και σαφής μορφή αντίδρασής τους. Το 1603, οι σπαχήδες της Ανατολίας εξεγέρθηκαν αντιδρώντας στην απώλεια των προνομίων τους και την αυξανόμενη επιρροή των γενιτσάρων, για τους ατυχείς στρατιωτικούς χειρισμούς του παλατιού, θεωρώντας ότι οι αποφάσεις λαμβάνονταν από μέλη του χαρεμιού. Για δύο μήνες κατέλαβαν τον έλεγχο της πρωτεύουσας, εκτελώντας τους δύο αρχιευνούχους και επιτυγχάνοντας μεταρρυθμίσεις.⁴⁵⁹

Ωστόσο μια άλλη, ίσως σημαντικότερη μορφή αντίδρασης, ήταν οι προσπάθειές τους να αποφύγουν τη στρατολόγηση, καθώς και η εγκατάλειψη του πεδίου της μάχης.⁴⁶⁰ Ο Akdağ, αναφέρει ότι στον πόλεμο με τους Αψβούργους, ήταν πολλοί αυτοί που δεν πήγαν για να προστατεύσουν τις περιουσίες τους. Ένα μεγάλο μέρος ήταν δυσαρεστημένοι από τη διοίκηση. Ενώ στον πόλεμο με το Ιράν 30-50 τιμαριούχοι από κάθε σαντζάκι παρέμειναν στις περιοχές τους, στον πόλεμο με τους Αψβούργους, ο αριθμός αυτός είχε διπλασιαστεί.⁴⁶¹ Όπως είδαμε ήδη, την επομένη της μάχης του Μεζοκερέστες, οι κατάλογοι έδειξαν πως 30 χιλιάδες σπαχήδες και γενίτσαροι ήταν απόντες.

Φερχάτ Πασάς δεν αποδέχτηκε παραιτήσεις, παρά μόνο αρρώστων και ηλικιωμένων (στο ίδιο 133, υποσημ. 2).

⁴⁵⁷ Στο ίδιο, 133.

⁴⁵⁸ Özel, «The reign of violence».

⁴⁵⁹ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 42-43.

⁴⁶⁰ Akdağ, *Celālî İsyanları*, 132-3.

⁴⁶¹ Στο ίδιο, 154.

Οι δύο αυτές μορφές διαμαρτυρίας, δείχνουν την αυξανόμενη απονομιμοποίηση της σουλτανικής εξουσίας στο στράτευμα, τη δυσαρέσκεια εναντίον των ανώτατων αξιωματούχων και την απόσταση που βαθμιαία έπαιρναν οι κατώτεροι στρατιωτικοί από τις επιδιώξεις της ανώτερης διοίκησης. Άλλωστε, για την περίοδο αυτή, η εικόνα του νικητή-σουλτάνου, ενός ισχυρού νομιμοποιητικού εργαλείου της δυναστείας του Οσμάν, είχε παρέλθει. Ένας από τους λόγους που ο νεαρός Μουράτ Γ΄ είχε θεωρήσει απαραίτητο να ηγηθεί της εκστρατείας εναντίον των Αψβούργων, ήταν για να δοθεί παλμός στο φρόνημα του στρατεύματος. Η έντρομη αποχώρησή του από το πεδίο της μάχης, θα τον απέτρεπε να αποπειραθεί παρόμοιο εγχείρημα στο μέλλον.⁴⁶²

Οι *κουλ* συνιστούσαν το πιστό σώμα δούλων του σουλτάνου, που αποκόπτονταν από το παρελθόν τους, με το παρόν και το μέλλον τους να εξαρτάται από τις επιθυμίες του σουλτάνου και την εξουσία τους να μην μεταβιβάζεται στα παιδιά τους. Καθώς οι μουσουλμάνοι δεν μπορούσαν να γίνουν δούλοι, οι *κουλ* συνιστούσαν επίλεκτο σώμα που προερχόταν από στρατολόγηση των καλύτερων ανάμεσα στα παιδιά των χριστιανικών οικογενειών των Βαλκανίων, κυρίως των πεδινών περιοχών. Λάμβαναν ειδική εκπαίδευση στην εσωτερική υπηρεσία του παλατιού (*μπιρούν*), και ανάλογα με τις ικανότητές τους, στελέχωναν τις ανώτατες θέσεις της διοίκησης ή τα επίλεκτα σώματα των γενιτσάρων.

Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, αυτή η δομή που περιγράφεται ως η ‘χρυσή εποχή’ της αυτοκρατορίας, φαίνεται να έχει αλλάξει. Το χαρέμι και τα μέλη της αυλής φαίνεται να παίζουν όλο και μεγαλύτερο ρόλο στη λήψη αποφάσεων και να απολαμβάνουν αυξανόμενο μερίδιο οικονομικών απολαβών, καθώς τους παραχωρούνται όλο και περισσότερα τιμάρια. Με μεγαλύτερο ρυθμό παρατηρείται και το φαινόμενο εξαγοράς θέσεων στη διοίκηση, με τα δίκτυα πατρωνίας και γνωριμιών να παίζουν σημαντικότερο ρόλο από αξιοκρατικά κριτήρια.⁴⁶³

Η αλλαγή στην τεχνολογία του πολέμου κατέστησε αναγκαία την ύπαρξη μεγαλύτερου αριθμού ανδρών οπλισμένων με πυροβόλα όπλα και η διοίκηση έβρισκε όλο και πιο ασύμφορη τη συντήρηση γενιτσαρικών στρατευμάτων ακόμη και σε περίοδο ειρήνης. Ανάμεσα στα προσόντα που έκαναν αυξανόμενα ανταγωνιστικότερους όσους ήθελαν να αποκτήσουν μια θέση σαντζάκμπεη ή

⁴⁶² Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*.

⁴⁶³ Özel, «The reign of violence».

μπεηλέρμπεη, έγινε και η συντήρηση μεγάλων ακολουθιών, πρακτική που, όπως είδαμε, βαθμιαία μετατράπηκε σε υποχρέωσή τους.

Οι πηγές αναφέρουν μια αυξανόμενη έλλειψη εμπιστοσύνης προς τους πασάδες, υπό τις διαταγές των οποίων υπηρετούσαν οι γενίτσαροι, λόγω καθυστερημένων μισθών, ανεκπλήρωτων υποσχέσεων, ανεπάρκειας να εκτελέσουν τα καθήκοντά τους ή κατάχρησης εξουσίας. Ήδη από τον πόλεμο του Ιράν (1578), σπάνια πληρώνονταν όταν προβλεπόταν, ενώ επιπλέον η αγοραστική τους δύναμη μειωνόταν λόγω των υποτιμήσεων και του πληθωρισμού. Επιπρόσθετα, η απόδοση στάτους *κουλ* σε μουσουλμάνους που στρατολογούσε η διοίκηση, αύξανε τη δυσαρέσκεια και την εχθρότητα του στρατεύματος προς την τελευταία.⁴⁶⁴

Από την περίοδο των ανταγωνισμών των πριγκίπων για τη διαδοχή, είχαν εγκατασταθεί στην ύπαιθρο και τις πόλεις της αυτοκρατορίας φρουρές γενιτσάρων για τη διαφύλαξη της τάξης. Με την οικονομική κρίση που έπληξε όλες τις θέσεις με σταθερούς μισθούς, τα άτομα αυτά μπήκαν στο εμπόριο και την τοκογλυφία, διατηρώντας το αφορολόγητο καθεστώς του στρατιωτικού. Από τις τάξεις τους και αυτές των φορομισθωτών, θα προέρχονταν οι αγιάνηδες, που θα συνιστούσαν ισχυρούς τοπικούς πόλους ισχύος και θα αμφισβητούσαν την παντοκρατορία του σουλτάνου κατά το 18^ο αιώνα.

Ήδη από το 16^ο αιώνα, οι εξεγέρσεις των γενιτσάρων θα συνιστούσαν ένα σημαντικό στοιχείο που έπρεπε να λαμβάνουν υπόψη οι ιθύνοντες της διοίκησης. Το 1589, σε ένα περιστατικό που έγινε γνωστό ως το «Επεισόδιο του Μπεηλέρμπεη», οι γενίτσαροι της Ισταμπούλ εξεγέρθηκαν διαμαρτυρόμενοι για την πληρωμή τους σε υποτιμημένο νόμισμα. Ως υπεύθυνοι θεωρήθηκαν από τους αντάρτες ο μπεηλέρμπεης της Ρούμελης και ο θησαυροφύλακας και ο σουλτάνος Μεχμέτ Γ΄ αναγκάστηκε να συνηγορήσει στην εκτέλεσή τους.⁴⁶⁵ Παρόμοιες εξεγέρσεις έλαβαν χώρα και το 1591 και 1593.⁴⁶⁶ Η δύναμή τους θα γινόταν σαφέστερη τον επόμενο αιώνα, με χαρακτηριστική την καθαίρεση και θανάτωση του νεαρού Οσμάν Β΄.⁴⁶⁷

Ο Özel παρατηρεί ότι ενώ οι *κουλ* και οι *σπαχήδες* ήταν θεωρητικά εκπρόσωποι του συγκεντρωτικού κράτους, στην πράξη δεν ενδιαφέρονταν για τη

⁴⁶⁴ Στο ίδιο.

⁴⁶⁵ Faroqhi, «Crisis and change», 414.

⁴⁶⁶ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 10.

⁴⁶⁷ Faroqhi, «Crisis and change», 619. Βλ. και την εισαγωγή της Jane Hathaway στο τεύχος αφιέρωμα στις στρατιωτικές ανταρσίες στην αυτοκρατορία στο *International Journal of Turkish Studies* 8/1-2 (2002).

διατήρηση της κοινωνικής δομής στην Ανατολία, αλλά δρούσαν αρκετά αυτόνομα και πραγματιστικά, προσπαθώντας να προσαρμοστούν στις μεταβαλλόμενες συνθήκες, με σκοπό να «αναπαράγουν τους εαυτούς τους». Μαζί με τους ρεαγιά, βρίσκονταν στους χαμένους της βαθμιαίας θεσμικής αποσύνθεσης και ανασχηματισμού της αυτοκρατορίας που ξεκίνησε στα τέλη του 16^{ου} αιώνα.⁴⁶⁸

Οι φιραρί είναι μια σημαντική ένδειξη της απονομιμοποίησης στο οθωμανικό στράτευμα. Ο Akdağ αναφέρει την ύπαρξη μπουλουκιών καπικούληδων, που «δεν ήθελαν» να πάνε στο δυτικό μέτωπο, να περιφέρονται στην Ανατολία.⁴⁶⁹

Ένας στρατιώτης που εγκαταλείπει το στράτευμα στην πραγματικότητα 'λέει' με την πράξη του ότι οι σκοποί αυτού του θεσμού, οι κίνδυνοι και οι ταλαιπωρίες που περιλαμβάνει δεν θα κυριαρχήσουν στις οικογενειακές και προσωπικές του ανάγκες.⁴⁷⁰

Ένας από τους κυριότερους λόγους που αναφέρουν οι ερευνητές για την ελλιπή παρουσία των σπαχήδων στο πεδίο της μάχης, είναι η ανησυχία για την τύχη των περιουσιών τους.⁴⁷¹ Ο Özel σημειώνει επιπλέον, ότι ένας από τους λόγους που έβρισκαν δικαιολογίες για να αποφύγουν τους πολέμους, ήταν ότι το πενιχρό τους εισόδημα δεν τους επέτρεπε πλέον να εξοπλιστούν.⁴⁷² Ο Özel δεν συνεχίζει το επιχείρημα για να δείξει το ύψος απονομιμοποίησης της οθωμανικής διοίκησης στη συνείδηση των σπαχήδων, από τη στιγμή που το κράτος δεν μπορούσε να εξασφαλίσει σε ένα από τα επίλεκτα σώματά του τα αναγκαία μέσα επιβίωσης και τήρησης των υποχρεώσεών του. Όπως φαίνεται όμως οι σπαχήδες δεν ήταν πλέον επίλεκτο σώμα: στο πόλεμο με τους Αιβούργους, οι μονάδες τους διασπάστηκαν και τους ανατέθηκαν καθήκοντα όπως η κατασκευή οχυρών και δρόμων, πράγμα που αύξησε τη δυσαρέσκειά τους.⁴⁷³

Όπως διευκρινίζει ο Akdağ, το φαινόμενο των φιραρί δεν ήταν νέο για την αυτοκρατορία. Ο ίδιος το εντοπίζει από την περίοδο του Σελίμ Α', προφανώς από την ύπαρξη του σχετικού νόμου, τον οποίο αναφέρει, για τις ποινές εναντίον των φυγάδων: τα τιμάριά τους περνούσαν σε αυτούς που ήταν παρόντες και τα

⁴⁶⁸ Özel, «The reign of violence».

⁴⁶⁹ Akdağ, *Celālî İsyamları*, 146.

⁴⁷⁰ Scott, *Weapons of the weak*, 301.

⁴⁷¹ Ενδεικτικά Akdağ, *Celālî İsyamları*, 170· Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 13-14.

⁴⁷² Özel, «The reign of violence».

⁴⁷³ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 13.

εισοδήματά τους στο θησαυροφυλάκιο. Όπως αναφέρει, στα τελευταία χρόνια της σουλτανίας του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς δεν ήταν ευχαριστημένοι ούτε με τα δεδομένα της κατάστασής τους ούτε με τα τιμάρια τους, και η απείθειά τους συνιστούσε δείγμα της δυσαρέσκειας.⁴⁷⁴ Ωστόσο ήταν η μάχη του Μεζοκερέστες και οι διαστάσεις που έλαβε το ζήτημα με τη διαταγή του Τσιγαλάζαντε, που κατέστησε τους φιραρί ορατούς για τους ιστορικούς.

Μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση του Akdağ είναι ότι η περίφημη επιθεώρηση την επομένη της μάχης που ανακάλυψε το μέγεθος του αριθμού των φυγάδων, ήταν ένα μέσο για το κράτος να απαλλαγεί από τους δήθεν καπικουλήδες και γενιτσάρους, που διατηρούσαν τους τίτλους χωρίς να έχουν και τις υποχρεώσεις τους.⁴⁷⁵

Από τα *firari defterleri* (κατάστιχα των φυγάδων) που συντάχθηκαν μετά τη μάχη και στάλθηκαν σε όλη την αυτοκρατορία, μαθαίνουμε κάποια στοιχεία για αυτούς που δεν παρουσιάστηκαν ή εγκατέλειψαν το πεδίο της μάχης. Ο Akdağ που μελέτησε τα κατάστιχα αναφέρει ότι στην πλειοψηφία τους ήταν ζαΐμηδες, δηλαδή κάτοχοι ακριβών τιμαρίων 20-50 χιλιάδων άσπρων, ενώ υπήρχαν και μερικοί με τιμάρια αξίας 60 χιλιάδων άσπρων. Υποθέτει ότι είχαν πάρει προαγωγές και δεν είχαν συμμετάσχει στις εκστρατείες για μεγάλο διάστημα,⁴⁷⁶ ενώ άλλοι μπορεί να απλά να διατηρούσαν τους τίτλους εξασκώντας άλλα επαγγέλματα και απολαμβάνοντας παράλληλα τα προνόμια των ασκερί. Υπολογίζει πως ο πραγματικός αριθμός των ενεργών στρατιωτών που έλειπαν δεν υπερέβαινε τις δέκα χιλιάδες.⁴⁷⁷

Ο Griswold, που δεν μελέτησε όλα τα κατάστιχα, αναφέρει ότι όλες οι αναφορές ήταν για τιμαριούχους στη Ρούμελη, διευκρινίζοντας πως δεν συνεπάγεται απαραίτητα πως αφορούν τη μάχη του Μεζοκερέστες. Σε ποσοστό 40% ήταν ζαΐμηδες και 60% τιμαριούχοι.⁴⁷⁸ Η παρατήρηση του Griswold ότι το σύνολο των καταχωρίσεων που μελέτησε αναφέρονταν σε τιμάρια της Ρούμελης, δείχνει ότι, τουλάχιστον για μέρος των φιραρί, δεν ίσχυε ο λόγος που αναφέρθηκε παραπάνω, ότι δεν παρουσιάστηκαν διότι φοβούνταν για τις περιουσίες τους, καθώς δεν έχουμε στοιχεία εξεγερτικής δραστηριότητας στη Ρούμελη. Εκτός και αν αυτή η εικόνα οφείλεται στο παρόν στάδιο της έρευνας και όχι στην κατάσταση της περιοχής αυτή την περίοδο. Σε κάθε περίπτωση, όπως σημειώνει ο Griswold, τα τιμάρια αυτά

⁴⁷⁴ Akdağ, *Celālî İsyamları*, 185.

⁴⁷⁵ Στο ίδιο ι, 187.

⁴⁷⁶ Στο ίδιο, 188.

⁴⁷⁷ Στο ίδιο, 186.

⁴⁷⁸ Griswold, *The Great Anatolian rebellion*, 20.

συνιστούσαν φιλέτο για την πεινασμένη διοίκηση, που μπορούσε να εντάξει τα εισοδήματα των πρώην τιμαρίων απευθείας για το θησαυροφυλάκιο.⁴⁷⁹

Σε παλαιότερο στάδιο της έρευνας τονιζόταν ιδιαίτερα ο κεντρικός ρόλος που έπαιξαν οι φιραρί στις εξεγέρσεις των Τζελαλήδων, ακόμη και για τη γέννηση της κίνησης. Ένας, από τους πρώτους που υποστήριξε αυτή τη θέση ήταν είναι ο Hammer που το 1829 εξέδωσε μια εκτενή ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁴⁸⁰ Η ερμηνεία αυτή ήταν αρκούντως βολική. Γύρω στις 30-50 χιλιάδες οπλισμένοι και απογοητευμένοι στρατιώτες ήταν αρκετοί για να δημιουργήσουν αποσταθεροποιητικό παράγοντα στην Ανατολία. Ο Akdağ, περιγράφοντας την ταραγμένη κατάσταση της Μικράς Ασίας ήδη από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα, παρατηρεί ότι οι Τζελαλήδες προϋπήρχαν της κίνησης, δεν αποτελούνταν μόνο από σπαχήδες, ωστόσο οι φιραρί τής έδωσαν σημαντική ώθηση.⁴⁸¹ Οι Τζελαλήδες πλέον δεν περνούσαν απαρατήρητοι και για πρώτη φορά αναγνωρίστηκαν από τους ιστορικούς της εποχής ως σοβαρή απειλή.⁴⁸²

Όλες οι πηγές αναφέρουν την ύπαρξη ατόμων ντυμένων με ρούχα γενιτσάρων και σπαχήδων στους μεγάλους στρατούς των Τζελαλήδων. Ακόμη και πριν από αυτούς, γενίτσαροι και σπαχήδες τίθονταν επικεφαλής μικρών ομάδων που λυμαίνονταν την ύπαιθρο της Ανατολίας.⁴⁸³ Ο Akdağ αναφέρει ότι μεγάλο μέρος του στρατού του Καραγιαζιτζί αποτελούνταν από μέλη του *Alti Bölük* των γενιτσάρων, γεγονός που πιθανολογεί πως συνδεόταν με την προέλευση του Καραγιαζιτζί από αυτές τις τάξεις.⁴⁸⁴

II. Χωρικοί

Έχουν αναφερθεί ήδη οι λόγοι με τους οποίους θα μπορούσαν να είναι δυσαρεστημένοι οι χωρικοί της αυτοκρατορίας, οι οποίοι σύμφωνα με τους ιστορικούς μπορούσαν να εκτονωθούν στο ιεροδικείο του καδή. Σύμφωνα με το σχήμα του Scott, οι δημόσιες μαρτυρίες των ελίτ, μέσα από τις οποίες προσπαθούν να

⁴⁷⁹ Στο ίδιο, 20.

⁴⁸⁰ Στο ίδιο, 19.

⁴⁸¹ Akdağ, *Celālî İsyamları*, 189.

⁴⁸² Özel, «The reign of violence».

⁴⁸³ Akdağ, *Celālî İsyamları*, 115-6, 116 υποσημ. 1 αναφέρει ότι πολλοί στο στρατό του Κιόρογλου φορούσαν ρούχα γενιτσάρων.

⁴⁸⁴ Akdağ, *Celālî İsyamları*, 193-4.

ισχυροποιήσουν την κυριαρχία τους, δημιουργούν ένα ρητορικό χώρο, τον οποίο οι χωρικοί μπορούν να χρησιμοποιήσουν για να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσής τους.⁴⁸⁵ Στην οθωμανική περίπτωση, οι διακηρύξεις για δικαιοσύνη και προστασία των υπηκόων, καθώς και η δυνατότητα προσφυγής κατά των παραβατών, είναι εργαλεία που η διοίκηση δίνει στους υπηκόους και τα οποία οι τελευταίοι φαίνεται να εκμεταλλεύονται, επικαλούμενοι τη δικαιοσύνη του σουλτάνου υιοθετώντας τη δημόσια μαρτυρία της διοίκησης.

Κάτοικοι από τον καζά της Άγκυρας προσφεύγουν στον καδή για να καταθέσουν αγωγή, σύμφωνα με την οποία ενώ ακολουθούσαν το ανταλέτ φερμάνι και προηγούμενες διαταγές, και είχαν προβεί στο σχηματισμό ομάδων *il etleri*, οι εκπρόσωποι της διοίκησης (*ehl-i örf*) τους απαγόρευσαν αυτές τις κινήσεις και οι άνθρωποι του κράτους (*hükümet adamları*) συνέχισαν να τυραννούν την περιοχή τους.⁴⁸⁶

Παράπονα φτάνουν στην Πύλη από πολλά μέρη της Ανατολίας: το Καραμάν, την Κόνια (Ικόνιο), το Καϊσερί (Καισάρεια), το Ερεγλί, το Ακσεχίρ, το Ιλγκίν, το Εσκί Ελ, το Γενί Ελ, το Βελβιράν κ.ά., αναφέροντας παρόμοια προβλήματα. Η διοίκηση, πιστή στη δέσμευσή της για δικαιοσύνη, στέλνει οδηγίες για διερεύνηση στους καδήδες, και επιπλέον ανθρώπους για να ελέγξουν την κατάσταση.⁴⁸⁷

Όπως παρατηρεί ο Scott, για κάθε μορφή κυριαρχίας μπορούν να γίνουν αντιληπτά τα μέσα νομιμοποίησης, τα περιθώρια κριτικής, καθώς και οι πράξεις και ιδέες που την αμφισβητούν.⁴⁸⁸ Για παράδειγμα, στην οθωμανική περίπτωση, η καταβολή ή μη καταβολή των φόρων θεωρούνταν ως δείγμα νομιμοφροσύνης ή εξέγερσης αντίστοιχα. Παράλληλα, οι ρωγμές στα νομιμοποιητικά μέσα και στους συμβολισμούς που χρησιμοποιεί η εκάστοτε κυριαρχία για να ισχυροποιηθεί, την πλήττουν πιο καιρία από άλλες μορφές ατασθαλιών. Σε πρώτο επίπεδο, οι κυριαρχούμενοι μπορεί να υιοθετούν την ορολογία του δημόσιου λόγου για να ασκήσουν την κριτική τους.⁴⁸⁹ Για τον Ιμπραΐμ της ιστορίας που καταγράφει η Barkey, το γεγονός ότι αμφισβητεί ότι η υπέρογκη φορολογία που του ζητείται προέρχεται πράγματι από σουλτανικές διαταγές, συνιστά μια έμμεση κριτική προς τη δικαιοσύνη του ίδιου του σουλτάνου. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, ενδεχομένως, η

⁴⁸⁵ Scott, *Domination...*, 18.

⁴⁸⁶ Akdağ, *Celālî İsyanları*, 203.

⁴⁸⁷ Akdağ, *Celālî İsyanları*, 140.

⁴⁸⁸ Scott, *Domination...*, 103.

⁴⁸⁹ Στο ίδιο, 105.

εμφανής μη πλήρωση των βασικών νομιμοποιητικών μέσων της κυριαρχίας, αναπόφευκτα θα δημιουργήσει σύγκρουση μεταξύ των εκπροσώπων της και του κυριαρχούμενου πληθυσμού. Όπως σημειώνει ο Akdağ, «η πόρτα της εξέγερσης» (isyarı kapısı) άνοιξε για τους «χωρικούς και τους φτωχούς» που βρήκαν θέση πρώτα στη διαμάχη μεταξύ των σουχτεδών και των διοικητών, που εξελίχτηκε σε εξεγέρσεις.⁴⁹⁰

Ο Σελανικί περιλαμβάνει στην αφήγησή του ένα παράθεμα σε πρώτο πληθυντικό ως αναφορά του δοκιμαζόμενου πληθυσμού προς το Ντιβάνι:

Το βιλαέτι έχει χαθεί, οι οικογένειες και οι περιουσίες των μουσουλμάνων καταστράφηκαν. Από τη μία πλευρά ο Καραγιαζιτζί λυμάνεται τη χώρα (memleket), γίνονται ποικίλες ληστείες, ο κόσμος (âlem) καταστρέφεται. Δεν ακούτε τα παράπονα και τις κραυγές μας (feryâdumuz işidüb dâd idelüm dimezsüz). Οι μουσουλμάνοι δεν έχουν σωτηρία από αυτούς που καταστρέφουν το κράτος. Και ίσως βοηθάτε σε αυτό και τους τυραννάτε. Δεν αποδώσατε δίκαιο από την εποχή του χαλίφη. Παρήλθε η τιμή της κοινότητας των μουσουλμάνων και το κράτος του Ισλάμ. Από παντού επιτέθηκαν οι εχθροί της πίστης και του κράτους. Εσείς τα υποστηρίζετε αυτά και εισάγετε και επιβάλλετε διαβολικές καινοτομίες και εμφανίστηκαν στην εποχή σας ανήκουστα πράγματα. Μιλάμε και δεν μας ακούτε. Αντί να πράττετε το δίκαιο, δωροδοκείσθε και φαίνεστε ανίκανοι.⁴⁹¹

Το δεύτερο στοιχείο εναλλακτικό της εξέγερσης που επικαλούνται οι ιστορικοί, φαίνεται πως συνιστούσε ένα όπλο που γνώριζαν οι χωρικοί της αυτοκρατορίας. Σε αρκετές από τις διαπραγματεύσεις τους με τη διοίκηση δεν διστάζουν να απειλήσουν με εγκατάλειψη της γης για να ισχυροποιήσουν τη θέση τους.⁴⁹² Είναι ωστόσο ενδιαφέρον ο τονισμός της «ευκολίας» για την εγκατάλειψη της γης από τους αγρότες της.⁴⁹³ Χωρίς να θέλω να επιχειρήσω να συγκρίνω αγροτικές κοινωνίες με διαφορετικές σχέσεις ιδιοκτησίας, δεν θα ήταν ίσως παράτολμη η υπόθεση ότι η σχέση των αγροτών με τη γη που δένουν με το μόχθο τους δεν μπορεί να διέφερε δραματικά στο παρελθόν. Υποθέτω ότι οι ιστορικοί που το υποστηρίζουν το θέτουν στη βάση του όχι ιδιαίτερου περιορισμού από πλευράς

⁴⁹⁰ Akdağ, *Celâli İsyânları*, 114.

⁴⁹¹ Selaniki 816-7.

⁴⁹² Adanır, «The Ottoman peasantries», 304.

⁴⁹³ Ενδεικτικά Barkey ??? και Faroqhi, *Copying with the state*, xvii και «Political tensions...», 95, όπου απαντάται ο όρος «ευκολία».

νόμου. Παρότι οι χωρικοί που εγκατέλειπαν τη γη έπρεπε να πληρώσουν ένα καθορισμένο ποσό ως αποζημίωση (*zift bozan*) στον τιμαριούχο, φαίνεται πως οι πραγματικές συνθήκες ήταν ελαστικότερες.⁴⁹⁴ Σε κάθε περίπτωση, ακόμη και αν οι νομικοί περιορισμοί δεν ήταν σημαντικοί, η εγκατάλειψη της γης δεν μπορεί να γινόταν με καμιά ευκολία, και μπορούμε να τη θεωρήσουμε μόνο ως δείγμα της βαθιάς κρίσης στην οποία είχε περιέλθει η ύπαιθρος. Όπως σημειώνει ο McGowan,⁴⁹⁵

Η φυγή από την ύπαιθρο προς τις πόλεις και τις κωμοπόλεις ήταν η κυριότερη απάντηση στην ανασφάλεια και την κακοδιοίκηση της εποχής. Οι άλλες ήταν η μετανάστευση προς τους λόφους, όπου η κτηνοτροφία φαινόταν ασφαλέστερη από τη γεωργία, ή η μετανάστευση προς τα βόρεια, στην αψβουργική και ρωσική επικράτεια, ή η δραπέτευση προς τη ληστεία, όταν η πολιτισμένη ζωή είχε γίνει παρωδία.

Ωστόσο το αν υπήρχε στην ύπαιθρο η ηγεμονία την οποία υπονοούν σε αρκετές περιπτώσεις οι σύγχρονοι ερευνητές, και κατά πόσο τα βασικά νομιμοποιητικά εργαλεία κρατικού λόγου έβρισκαν εύφορο έδαφος, παραμένει ως ερώτημα.

Ακολουθώντας τον Scott κάποιοι από τους ιστορικούς έχουν βρει τα αντίστοιχα «όπλα των αδυνάτων» στους οθωμανούς χωρικούς, τις κρυμμένες μαρτυρίες:⁴⁹⁶ εγκατέλειπαν τα χωράφια τους⁴⁹⁷ ή απειλούσαν με εγκατάλειψη για να ενισχύσουν τη διαπραγματευτική τους θέση απέναντι στο κράτος.⁴⁹⁸ δήλωναν ψευδή στοιχεία για την παραγωγή τους ούτως ώστε να μειωθεί ο φόρος που τους αναλογούσε.⁴⁹⁹ καλλιεργούσαν γη μη καταγεγραμμένη, επομένως αφορολόγητη.⁵⁰⁰ καθυστερούσαν να ειδοποιήσουν τον καδή για την έναρξη της συγκομιδής, με τη δικαιολογία ότι δεν μπορούσαν να περιμένουν, οπότε ο φοροεισπράκτορας που στελλόταν να επιτηρήσει, ερχόταν μερικές μέρες μετά, διάστημα στο οποίο οι αγρότες εξαργύρωναν μέρος της παραγωγής με κίνδυνο να το χάσουν ή να πάρουν πρόστιμο.⁵⁰¹ άλλοι προσπαθούσαν να διαφύγουν από τις απογραφές ή κατέφευγαν

⁴⁹⁴ Οι Faroqhi και Adanir αποδίδουν σε αυτή τη διέξοδο την έλλειψη αγροτικών εξεγέρσεων στην αυτοκρατορία. (βλ. και Adanir, «The Ottoman peasantries», 304 και Faroqhi, «Seeking wisdom in China», 101).

⁴⁹⁵ McGowan, «The age of the Ayans», 646.

⁴⁹⁶ Αρκετές από αυτές τις συμπεριφορές, ο Tilly («War and peasant...», 123) τις εντάσσει στις «πρωτογενείς (elementary) μορφές συλλογικής δράσης».

⁴⁹⁷ Faroqhi, «Life and death...», 101.

⁴⁹⁸ Faroqhi, «Political activity...», 31-32.

⁴⁹⁹ Singer, *Palestinian peasants...*, 90-91.

⁵⁰⁰ Στο ίδιο, 93.

⁵⁰¹ Στο ίδιο, 95-98.

στα βουνά όταν πλησίαζαν οι φοροεισπράκτορες, των οποίων ο ξυλοδαρμός δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο,⁵⁰² ενώ άλλοι «επέστρεφαν» στη νομαδική ζωή, καθώς όπως σημειώνει η Barkey τα όρια μεταξύ νομάδων και εγκατεστημένων αγροτών δεν ήταν στεγανά αυτή την περίοδο.⁵⁰³ Όπως σημειώνει ο Scott, «η αντίσταση σε διεκδίκηση ή σφετερισμό, σημαίνει και αντίσταση στη νομιμοποίηση ή αιτιολογία που τα στηρίζουν».⁵⁰⁴ Μπορούμε να υποθέσουμε πως λέγονταν και γίνονταν και άλλα στη σκηνή των χωρικών που απευθυνόταν μόνο σε αυτούς. Οι υποθέσεις ωστόσο είναι περιττές.

Ο Quataert σημειώνει ότι η διαμαρτυρία ήταν μια καθημερινή διαδικασία της ζωής των χωρικών. Έχει διαφύγει της προσοχής των ιστορικών λόγω των φύσεων των πηγών που χρησιμοποιούν, αλλά και της απόστασης της αναλφάβητης υπαίθρου από όσους τηρούσαν κρατικά ή άλλου είδους αρχεία. Ωστόσο, ενίοτε, εμφανίζεται στις πηγές η πράξη των χωρικών. Το 1880 σε ένα μικρασιατικό χωριό, καταγράφεται η δολοφονία αρκετών μελών της διοίκησης που επιχειρούσαν να συλλέξουν καθυστερούμενους φόρους.

Συχνά τα προκατασκευασμένα σχήματα, φαίνεται να φτάνουν σε σημαντικά λάθη και παραλείψεις. Ο Quataert, και πάλι, παρατηρεί ότι οι αντιλήψεις για το τι συνιστούσε πρόοδο και εκβιομηχάνιση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, έχουν οδηγήσει τόσο τους ευρωπαϊούς παρατηρητές της αυτοκρατορίας, όσο και την εκδυτικίζουσα ελίτ, να αγνοήσουν ολόκληρους τομείς της οθωμανικής οικονομίας, όπως την οικιακή βιοτεχνία, τα μη εκμηχανισμένα εργαστήρια, τη γυναικεία εργασία κ.ά.⁵⁰⁵ Όλα τα παραπάνω, δείχνουν τους τρόπους με τους οποίους μπορεί ο ιστορικός να παραπλανηθεί από τις πηγές για να θεωρήσει που δεν καταγράφονται ως ανύπαρκτες τάσεις. Όπως φαίνεται όμως η ιστορία των χωρικών της αυτοκρατορίας κατά το 16^ο αιώνα, καθώς και των εξεγέρσεων των Τζελαλήδων, δεν υπάγονται σε αυτή την κατηγορία, δηλαδή της μη καταγραφής στις πηγές.

Πριν ξεκινήσω την έρευνα για την παρούσα εργασία, είχα προτείνει τον εξής τίτλο: «Ομάδες που φωνάζουν, πηγές που σιωπούν: Μια επαναπροσέγγιση των 'Εξεγέρσεων των Τζελαλήδων'». Τον επέλεξα με βάση μεγάλο μέρος της δευτερεύουσας βιβλιογραφίας για τους Τζελαλήδες και για το 16^ο αιώνα, χωρίς

⁵⁰² Barkey, *Bandits...*, 147.

⁵⁰³ Στο ίδιο, 90.

⁵⁰⁴ Scott, *Weapons of the weak*, 297.

⁵⁰⁵ Quataert, «The age of reforms», 889.

ωστόσο να έχω διαβάσει το βιβλίο του Akdağ. Παρά τις θέσεις του Akdağ για το μη πολιτικό περιεχόμενο των εξεγέρσεων,⁵⁰⁶ για την κεντρική θέση που είχε το κράτος τόσο για τη συνείδηση των Τζελαλίδων⁵⁰⁷ όσο και των χωρικών, για την επιθυμία αρκετών να εκβιάσουν μέσα από τη δράση τους την επανένταξή τους στο σύστημα,⁵⁰⁸ η εξαιρετική έρευνα του συνιστά μια πολύτιμη πηγή για την κατάσταση στην ύπαιθρο και τις αιτίες που γέννησαν τις εξεγέρσεις των Τζελαλίδων (παρότι ο ίδιος αρνείται την καταλληλότητα του όρου εξέγερση). Τα πάμπολλα περιστατικά που καταγράφει αντιγράφοντας πιστά τις πηγές του, δείχνουν το άτοπο των θέσεών του. Οι πηγές δεν έχουν σιγάσει τη φωνή των χωρικών, ούτε έχουν αποκρύψει τις πράξεις τους.

Ενώ ο μπέης της Κασταμονής είχε φύγει για την εκστρατεία με τους Αιβούργους, ο καϊμακάμης του, Αλί Κεχαγιάς, έστειλε ένα αρζουχάλ στην πρωτεύουσα περιγράφοντας την κατάσταση στην επαρχία. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που δίνει, οι ρεαγιά για να προστατευτούν από την καταπίεση, ενώθηκαν με πρώην καδήδες, δασκάλους, τον hatir και τον ιμάμη, εξέλεξαν (seçmişler) αρχηγούς (yığitbaşilar, yüzbaşilar ve onbaşilar), και έδωσαν υπό τις διαταγές τους από τριάντα με σαράντα οπλισμένους il erleri, οι οποίοι απαγόρευαν την είσοδο σε άντρες που γύριζαν για ντεβίρ, πληροφορώντας τους ότι έχουν το ανταλέτ φιρμάνι στα χέρια τους. Δεν προσέφυγαν στον καϊμακάμη ή στα δικαστήρια για να κάνουν αγωγές, αλλά μαζεύτηκαν στις νεκροτράπεζες⁵⁰⁹ και σε άλλα πολυσύχναστα μέρη, όπου διεξήγαν δική τους δίκη. Ωστόσο προσκάλεσαν τον καδή και τον καϊμακάμη στη συγκέντρωσή τους. Όταν αυτοί αρνήθηκαν, τους ανάγκασαν με την απειλή λιθοβολισμού.⁵¹⁰

Σε έναν καζά του σαντζακιού της Άγκυρας, φαίνεται ότι έγινε δημόσια δίκη ενός ναϊπη, του Μεχμέτ Τσαούς, ο οποίος είχε κληθεί στο ιεροδικείο λόγω αδικιών που διέπραττε. Όταν ανέφερε ότι είχε σουλτανικό φιρμάνι, το πλήθος τού επιτέθηκε με όπλα, πέτρες και κλαδιά, του έκοψαν τα δύο χέρια και στη συνέχεια έκαψαν το σπίτι του.⁵¹¹ Οι χωρικοί δεν φαίνεται να δείχνουν τον απαιτούμενο σεβασμό ούτε στο φιρμάνι που φέρεται να φέρει το Μεχμέτ, ούτε στο θεσμό του ιεροδικείου, ούτε περίμεναν ακούσουν την ετυμηγορία του καδή.

⁵⁰⁶ Akdağ, *Celālî İsyanları*, 246.

⁵⁰⁷ Στο ίδιο, 246-7.

⁵⁰⁸ Στο ίδιο, 249.

⁵⁰⁹ Musalla taşları etrafında. Υποθέτω πως υπάρχει κάποιος συμβολισμός σε αυτή την κίνηση.

⁵¹⁰ Στο ίδιο, 175 και 262, έγγραφο 6.

⁵¹¹ Στο ίδιο, 268-9, έγγραφο 13 και 174-5.

Τα χωριά στο σαντζάκι του Καρασί έφτασαν στο σημείο να πολεμούν ανοιχτά τον σαντζάκμπεη. Για να διευθετήσει την κατάσταση ο μπεηλέρμπεης Χασάν Πασάς, επισκέφτηκε ο ίδιος την περιοχή. Οι χωρικοί ωστόσο επέμειναν στις αποφάσεις τους: όχι μόνο δεν δέχτηκαν τον μπεηλέρμπεη, αλλά δήλωσαν ότι δεν είχαν διακόψει τις σχέσεις τόσο με τον ίδιο όσο και με όλους τους εκπροσώπους της διοίκησης και ότι είχαν αρχίσει να διευθετούν οι ίδιοι τις διοικητικές υποθέσεις με τη διαμεσολάβηση των καδήδων. «Ο εν λόγω μπεηλέρμπεης αναγκάστηκε να ζητήσει διάταγμα από την Ισταμπούλ ώστε να εξασφαλίσει ότι ο λαός οφείλει να απευθύνεται στους διοικητές του βιλαετιού για τις υποθέσεις της διοίκησης». ⁵¹² Στην Ταρσό, οι κάτοικοι αφού ορκίστηκαν, σκότωσαν τον αλάμπεη, και εισέβαλαν στο ιεροδικείο και στο ντιβάνι του σαντζάκμπεη. ⁵¹³

Οι πηγές φαίνεται πως δεν αποκρύπτουν πράξεις ανοιχτής αμφισβήτησης της οθωμανικής κυριαρχίας από τους κατοίκους της αυτοκρατορίας. Και ενώ αρκετοί ιστορικοί παρατηρούν τα προβλήματα στη διοίκηση και στην ύπαιθρο, δεν έχουν μιλήσει για την έλλειψη ηγεμονίας και κυριαρχίας, και την απονομιμοποίηση της σουλτανικής εξουσίας στην περιοχή. Σε κάποιο στάδιο εκπόνησης της παρούσας εργασίας, μπήκα στον πειρασμό να καταγράψω σε ποιες σελίδες της μονογραφίας του Akdağ παραπέμπουν άλλοι ιστορικοί, υποθέτοντας ότι αντιγράφουν τις παραπομπές από άλλους συναδέλφους, χωρίς να έχουν διαβάσει το βιβλίο. Η παρατήρηση δεν είχε αποτέλεσμα, και το γεγονός ότι οι περισσότεροι φαίνεται να έχουν διαβάσει σημαντικό μέρος του, καθιστά ανεξήγητες τις θεωρήσεις τους περί μη εξεγερτικότητας των οθωμανών χωρικών ή της δύναμης που επεδείκνυε το κράτος αυτής της περιόδου στο χειρισμό της κατάστασης.

ΣΤ. Η φωνή των Τζελαλήδων

Το 1583 ο Μπουτσούκογλου Αχμέτ, κεχαγιάς του μπέη της Αμάσειας, αφότου νικήθηκε από τους σουχτέδες, κλείστηκε στο κάστρο της πόλης όπου του κοινοποιήθηκε η καθαίρεσή του. Διέφυγε από το κάστρο και κινήθηκε ενάντια στους αγιάνηδες του Ισκιλίπ και της Μερζιφούντας που προστάτευαν τους σουχτέδες ενάντια στον ίδιο. Βγαίνοντας για *ντεβίρ* με σημαντική αριθμητικά ομάδα (*kalabalık bölüklerle*) σκότωσαν πολλούς ανώτερους τιμαριούχους και ζαΐμηδες, λεηλάτησαν τις

⁵¹² Στο ίδιο, 165.

⁵¹³ Στο ίδιο, 129.

περιουσίες τους και πήραν μέτρα προστασίας υπέρ του τρομοκρατημένου πληθυσμού.⁵¹⁴

Στην πρωτεύουσα έφταναν πολλές αντικρουόμενες αναφορές στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Αναφέρονται ομάδες σεκμπάν στην υπηρεσία επαρχιακών διοικητών που περιφέρονταν στην ύπαιθρο καταδυναστεύοντας τους χωρικούς, ενώ αντίθετα ομάδες Τζελαλήδων, ως *il erleri* υπό κάποιον *yığıtbaşı*, φέρονται να προστατεύουν τα χωριά ζητώντας φόρους μόνο από πλούσιους κατόχους τιμαρίων, σκοτώνοντας καδήδες και αγιάνηδες και εισβάλλοντας σε ιεροδικεία.⁵¹⁵

Το καλοκαίρι του 1603, ο Ταβίλ Μεχμέτ με μεγάλη ομάδα σεκμπάν απειλούσε να κάψει την Κιουτάχεια αν δεν του έδιναν 60 χιλιάδες χρυσά φλορίνια και εννιά άλογα. Η οθωμανική κεντρική διοίκηση του έδωσε το *μπεηλερμπεηλίκι* του Σεχριζούλ (*Şehrizul*), σώζοντας την πόλη.⁵¹⁶

Το καλοκαίρι του 1603 επίσης, ο Καρακάς Αχμέτ, σύντροφος του Ντελί Χασάν, με μεγάλη ομάδα λεβέντηδων επιτέθηκε στην Άγκυρα, που ήταν αυτή την περίοδο από τις μεγαλύτερες και πλουσιότερες πόλεις της Ανατολίας. Ληλάτησαν τις αγορές της πόλης, τα μαγαζιά και έκαψαν τα χαμάμ. Καταχωρίσεις στα αρχεία του ιεροδικείου έχουν πολλές αναφορές για τις επισκευές που ακολούθησαν.⁵¹⁷ Αναφέρεται ότι το *σαντζάκι* της Άγκυρας δέχτηκε το καλοκαίρι του 1603 τέσσερις φορές επιθέσεις από σεκμπάν.⁵¹⁸

Ασχοληθήκαμε ήδη με την περίπτωση του Ντελί Χασάν, ενός από τους σημαντικότερους «μεγάλους Τζελαλήδες αρχηγούς», που έστειλε ως απεσταλμένο στην πρωτεύουσα έναν από τους άνδρες του για να διαπραγματευτεί μια θέση στη διοίκηση, το μετέπειτα διορισμό του στο *μπεηλερμπεηλίκι* της Βοσνίας και τη συμβολή του στο πόλεμο εναντίον των Αψβούργων.⁵¹⁹ Ο ίδιος ο απεσταλμένος του, Σαχβερντί, φαίνεται πως εγκατέλειψε τον Ντελί Χασάν μπαίνοντας στην υπηρεσία του κράτους, κατά την οποία κέρδισε σημαντική αναγνώριση.⁵²⁰

Αυτές και πολλές άλλες περιπτώσεις φέρνουν τους ερευνητές σε αμηχανία ως προς τα κίνητρα των Τζελαλήδων και τους λόγους που τους ώθησαν στην κίνηση. Η διατύπωση του Akdağ είναι χαρακτηριστική:

⁵¹⁴ Στο ίδιο, 126-7.

⁵¹⁵ Στο ίδιο, 125.

⁵¹⁶ Στο ίδιο, 224.

⁵¹⁷ Στο ίδιο, 221-2.

⁵¹⁸ Στο ίδιο, 223-4.

⁵¹⁹ Στο ίδιο, 214. Βλ. και ενότητα «Οι Τζελαλήδες στην ιστορία» παραπάνω.

⁵²⁰ Στο ίδιο, 243.

Αυτός που σήμερα είναι γνωστός αρχηγός ομάδων Τζελαλήδων ή αγάς, αύριο μπορεί να του δινόταν θέση μπέη ή μπεηλέρμπεη. Αυτό ήταν το χαρακτηριστικό όλων των εξεγέρσεων των Τζελαλήδων. Ο Karakiz, ο Kâfir Murad, ο Kizir Mustafa, ο Arabaci Süleyman και αρκετοί άλλοι γνωστοί «ζορμπάδες», πότε ήταν καπού αγάδες και πότε τζελαλήδες αρχηγοί.⁵²¹

Η σύγχυση συνεχίζεται καθώς εκτός από τους Τζελαλήδες αρχηγούς που δέχονται ή διεκδικούσαν κρατικές θέσεις, φαίνεται πως άλλοι δεν τις αποδέχονταν. Σε επτά συντρόφους του Ντελί Χασάν δόθηκαν σαντζάκια στη Ρούμελη, τα οποία δεν αποδέχτηκαν.⁵²² Ο Griswold αναφέρει ότι γύρω στο 1605 προσφέρθηκαν στον Ταβίλ τα εγιαλέτια του Χαλεπιού, του Αναντολού και του Σιβάς, δηλαδή πάνω από το μισό της μικρασιατικής χερσονήσου, τα οποία ο Ταβίλ δεν αποδέχτηκε. Ο Griswold το αποδίδει στην «αναμφίβολα μη πρακτική φύση του» και το εκλαμβάνει ως ένδειξη ότι οι Τζελαλήδες δεν επιθυμούσαν τη δημιουργία ανεξάρτητων ηγεμονιών.⁵²³ Ο Griswold και πάλι, αναφέρει ότι ο Καλεντέρογλου είχε τρεις προσφορές για σαντζάκια από τον Μουράτ Πασά, τις οποίες δεν αποδέχτηκε, καθώς, όπως υποθέτει, είχε μεγαλύτερες βλέψεις.⁵²⁴ Ωστόσο, οι περιπτώσεις αυτές δημιουργούν ερωτήματα σχετικά με το κατά πόσο η κύρια επιδίωξη, τουλάχιστον των τζελαλήδων αρχηγών, ήταν η επανένταξη στο διοικητικό μηχανισμό της αυτοκρατορίας, παράγοντας που, όπως είδαμε, έχει προβληθεί μία από τις κυριότερες αιτίες των εξεγέρσεων.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση του Μουσλί Τσαούς στον οποίο προσφέρεται ως τιμάριο το σαντζάκι του Ιτσελί, για την αποδοχή του οποίου έβαλε ως όρο να μην συμμετέχει σε εκστρατείες!⁵²⁵ Ο όρος αυτός συνιστούσε κατάφωρη παραβίαση της πρακτικής απονομής τιμαρίων. Ο Μουράτ Πασάς φαίνεται θετικός και του στέλνει το διορισμό του για το εγιαλέτι του Καραμάν.⁵²⁶

Παράλληλα, φαίνεται πως υπήρχε και η αντίθετη τάση: μέλη της διοίκησης ή του στρατεύματος να εντάσσονται στις ομάδες των Τζελαλήδων. Αρκετοί σπαχήδες αναφέρονται στο στρατό του Καραγιαζιτζί, στον οποίο προσχώρησαν μετά την

⁵²¹ Στο ίδιο, 229.

⁵²² Barkey, *Bandits...*, 186. Η Barkey το ερμηνεύει ότι αρνήθηκαν από τη μεγαλύτερη αποδοτικότητα που είχε το πλιάτσικο. Ο Akdağ (*Celālî İsyânları*, 214) αναφέρει την προσφορά τους, χωρίς να διευκρινίζει αν τα αποδέχτηκαν ή όχι.

⁵²³ Ο Naima ωστόσο αναφέρει πως δέχτηκε, βλ. Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 54-55. Για τη σημαντικότητα του Χαλεπιού, βλ. στο ίδιο 62-73.

⁵²⁴ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 172.

⁵²⁵ Naima B', 29.

⁵²⁶ Στο ίδιο.

εξέγερση του 1593.⁵²⁷ Το 1603, οι σπαχήδες της Ανατολίας εξηγείρονται θεωρώντας σκανδαλώδη των τρόπο με τον οποίο το κράτος διαπραγματευόταν με τον Ντελί Χασάν. Ο μεγάλος βεζίρης Γεμισσί Χασάν Πασάς διατάζει τη σφαγή των στασιαστών. Όπως αναφέρουν οι πηγές, πάνω από τέσσερις χιλιάδες φεύγουν για την Ανατολία όπου ενώνονται με τους Τζελαλήδες!⁵²⁸

Ένας αγγελιοφόρος που έφτασε στην πρωτεύουσα το τελευταίο δεκαήμερο του μήνα Zilkade του 1006 (τέλη Ιουλίου 1598) ανέφερε ότι στην περιοχή του Καραμάν εσκιya σουχτέδες είχαν ενωθεί με σαντζακμπέηδες και μπηλερμπέηδες, συνολικά πάνω από τρεις χιλιάδες άτομα, «μεγαλώνοντας την αδικία και την ταραχή» και σκοτώνοντας τσαούσηδες.⁵²⁹

Καταγράφηκε ήδη η περίπτωση του Χουσεΐν Πασά, μπηλέρμπη του Χαλεπιού που έλαβε διαταγή από τη διοίκηση να αντιμετωπίσει τον Καραγιαζιτζί και μετά από λίγο διάστημα έφτασαν στην Πύλη τα νέα της αυτομόλησης του υψηλόβαθμου αξιωματούχου στους Τζελαλήδες. Ο ενωμένος στρατός των δύο αρχηγών έφτασε τα 50.000 άτομα, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των πηγών, και αντιμετώπισαν με επιτυχία οθωμανικά στρατεύματα που στάλθηκαν εναντίον τους.⁵³⁰ Χωρίς να συνδέει τα δύο γεγονότα, ο Ναϊμά αναφέρει ότι στα τέλη του 1007 (Ιούλιος 1599) είχε διαταχτεί έρευνα κατά του Χουσεΐν Πασά για υπέρβαση καθήκοντος.⁵³¹ Η αυτομόληση του Χουσεΐν ένα χρόνο αργότερα ίσως μπορεί να εκληφθεί ενδεικτική της δυσαρέσκειάς του προς τη δυναστεία. Τις κατηγορίες εις βάρος του αναφέρει και ο Σελανικί.⁵³² Ο Griswold γράφει ότι είχε μάλιστα φυλακιστεί και για να εξαγοράσει την ελευθερία του είχε σχεδόν χρεοκοπήσει. Σύμφωνα με το βενετό πρόξενο στη Συρία, Ντάντολο, ήταν η αδικία του συστήματος και η αδυναμία της θέσης του που τον ώθησε στην ένωσή του με τους Τζελαλήδες.⁵³³

Ήταν τέτοιος ο βαθμός που πρώην μέλη του οθωμανικού στρατεύματος σχημάτιζαν ομάδες Τζελαλήδων, που ο Akdağ φτάνει στο σημείο να διατυπώσει την υπόθεση ότι αν οι επικεφαλής των ομάδων δεν είχαν κάποια κρατική ιδιότητα – «σπαχήδες, κάτοχοι τιμαρίων, ζαΐμηδες, τσαούσηδες, ή τουλάχιστον yiğitbaşı»– δεν

⁵²⁷ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 26.

⁵²⁸ Στο ίδιο, 44· Akdağ, *Celālî Isyanları*, 213-4.

⁵²⁹ Selaniki 751.

⁵³⁰ Βλ. ενότητα 'Οι Τζελαλήδες στην ιστορία'.

⁵³¹ Nâima A', 231.

⁵³² Selaniki 816.

⁵³³ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 28.

μπορούσαν να σταθούν ως επικεφαλής!⁵³⁴ Ο Akdağ αποδίδει το φαινόμενο στην νομιμοποίηση που είχε το κράτος στη συνείδηση των Τζελαλήδων, αλλά θα μπορούσαν να υπάρξουν και άλλες ερμηνείες.

Ο Ναϊμά γράφει ότι διάφοροι αξιωματούχοι της διοίκησης ήταν οι πραγματικοί Τζελαλήδες και ο Καραγιαζιτζί ήταν ωφέλιμος για τη διοίκηση.⁵³⁵ Το ίδιο σχεδόν αναφέρει και ο άγνωστος συγγραφέας του Kitab-i Mûstetab (Ωφέλιμο Βιβλίο) που γράφει πιθανότατα κατά τη σουλτανία του Οσμάν Β΄, που υποστήριζε ότι οι πραγματικοί Τζελαλήδες ήταν οι εκπρόσωποι του κράτους.

Αυτή η εγγύτητα οδηγεί τον Akdağ να συμπεράνει ότι δεν υπήρχε πραγματική εχθρότητα μεταξύ των Τζελαλήδων και των εκπροσώπων της διοίκησης (*kesin ve kiyasiya bir düşmanlık yoktu*). Άλλωστε πολλές φορές η δράση των Τζελαλήδων και των ομάδων που συνδέονταν με άντρες του κράτους είχαν ομοιότητα σε τέτοιο βαθμό, ώστε οι δεύτερες να αναφέρονται ενίοτε ως ομάδες Τζελαλήδων.⁵³⁶

Όποιοι και αν ήταν οι λόγοι, οι ιθύνοντες της Μάνισας δεν επιτέθηκαν στο στρατόπεδο του Καλεντέρογλου που βρισκόταν στην περιοχή μετά τη μάχη της Νιφ (1607) στην οποία κατατροπώθηκε ο οθωμανικός στρατός. Ο Καλεντέρογλου έστειλε 42 φορτία άσπρων στην πόλη, ως ένδειξη καλής θέλησης, και ξεχειμώνιασε στην περιοχή κάνοντας επιθέσεις σε άλλες πόλεις.⁵³⁷

Αντικρουόμενες αναφορές φτάνουν στην Πύλη και για τον κρατικό στρατό. Πολλά παράπονα έφτασαν για τη συμπεριφορά του στρατού του Μεχμέτ Πασά κατά τη δίμηνη πολιορκία της Ούρφας, ο οποίος, όπως αναφέρει ο βενετός πρόξενος στη Συρία, περιλάμβανε αποστάτες από Ελλάδα, Αλβανία, Σλαβονία και Ουγγαρία, αλλά κυρίως Άραβες της Συρίας και Κούρδους.⁵³⁸ Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας, τους επετράπη να συμπεριφέρονται ως Τζελαλήδες και όχι ως συντεταγμένος στρατός, κλέβοντας τις αποθήκες και ζητώντας παράνομα δοσίματα.⁵³⁹

⁵³⁴ Akdağ, *Celālî İsyamları*, 247. Βλ. και σελ. 59 και 228, όπου αναφέρει ότι βασικά από τρεις κατηγορίες αντλούσαν οι Τζελαλήδες τους αρχηγούς τους: από τους «ανθρώπους της διοίκησης» (*ehl-i örf*), από το Altı Bölük των γενιτσάρων, και από τους μπέηδες και τους καπού αγάδες. Υπό τα μπαϊράκια του Altı Bölük φαίνεται ότι συντάσσονταν και οι σπαχήδες. Ενδεικτικά, ο Çelebi αναφέρει ότι ο Καλεντέρογλου είχε υπάρξει τσαούσης μπεηλέρμπεη, και κεχαγιάς και μουτεσελλίμης σε διάφορα σαντζάκια. (Kâtib Çelebi, *Fezleke*, 290).

⁵³⁵ Από Akdağ, *Celālî İsyamları*, 202.

⁵³⁶ Akdağ, *Celālî İsyamları*, 141. Βλ. και σελ. 63, όπου παρατηρεί ότι, καθώς οι Τζελαλήδες προέρχονταν από τις αυλές των διοικητών, οι τελευταίοι τους προστάτευαν. Αναφέρει αρκετές φορές ότι στη διαμάχη των σουχτέδων με τη διοίκηση, οι καδήδες υποστήριζαν τους σουχτέδες και οι μπέηδες τους λεβέντηδες. Ενδεικτικά, βλ. σελ. 111.

⁵³⁷ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 171.

⁵³⁸ Στο ίδιο, 31.

⁵³⁹ Στο ίδιο, 34.

Ενδεικτικό του τρόπου που μέλη της ελίτ εκμεταλλεύονταν τη δράση των Τζελαλήδων, είναι οι επιστολές του ανιψιού του σείχουλισλάμη Σουνουλλάχ, Χασάν Μπεγζαντέ, ο οποίος ζητούσε άφεση για τον Καραγιαζιτζί, να του απονεμηθεί το σαντζάκι του Τσορούμ και να αφαιρεθεί η αρχιστρατηγία από τον Μεχμέτ Πασά.⁵⁴⁰ Όπως φαίνεται, είτε συνδέονταν με το πρόσωπό του είτε όχι, τα αιτήματά του ικανοποιήθηκαν: στον Καραγιαζιτζί δόθηκε το σαντζάκι του Τσορούμ, ως άφεση, με τον όρο να απέχει από την εξέγερση,⁵⁴¹ και ο Μεχμέτ έχασε την αρχιστρατηγία μετά την αποτυχημένη πολιορκία της Ούρφας.

Στις ομάδες των Τζελαλήδων αναφέρονται άτομα ντυμένα ως σουχτέδες και ως γενίτσαροι.⁵⁴² Αναφέρθηκε ήδη σημασία που έπαιξαν οι φιραρί στην ενίσχυση των εξεγέρσεων. Καταγράφεται ακόμη η ύπαρξη σπαχήδων, μουλτεζίμηδων και τσαούσηδων.⁵⁴³ Οι *il erleri* συχνά ενώνονταν με τις ομάδες των Τζελαλήδων, πράγμα που ο Akdağ αποδίδει στην δυσχερή οικονομική κατάσταση των αντρών που σχημάτιζαν αυτά τα σώματα.⁵⁴⁴ Μετά την πολιορκία της Άγκυρας εκατοντάδες ήρθαν να ενωθούν με το στρατό του Ντελί Χασάν. Ακόμη και ένας από τους διεκδικητές του χανάτου των Τατάρων, πιστών συμμάχων των Οθωμανών, συμπεριλήφθηκε στις δυνάμεις του, συμβάλλοντας σημαντικά με οργανωμένο στράτευμα.⁵⁴⁵ Ο Akdağ υποθέτει ότι μερικά εκατομμύρια άτομα συμμετείχαν σε αυτόν τον «κοινωνικό αγώνα» (*sosyal kavga*).⁵⁴⁶

Ο Griswold αναφέρει ότι ο Κουγιουτζού Μουράτ Πασά, στις εκστρατείες του εναντίον των Τζελαλήδων, βασιζόταν κυρίως σε στρατεύματα από το Δούναβη, καθώς οι στρατιώτες της Ανατολίας «σχεδόν στο σύνολό τους είχαν διασυνδέσεις με τους Τζελαλήδες».⁵⁴⁷

Η εντύπωση που κάνει η αντισυμβατικότητα της εμφάνισης των Τζελαλήδων καταγράφεται από τους οθωμανούς χρονικογράφους. Ο Πετσεβί έχει την περιγραφή της ομάδας που συνόδευσε τον Ντελί Χασάν στο δυτικό μέτωπο:

άλλος είχε βάλει αναβολέα σε καμήλα, άλλος ολόγυμνος, άλλοι κρεμούσαν

⁵⁴⁰ Naima A', 233.

⁵⁴¹ Στο ίδιο, 245.

⁵⁴² Akdağ, *Celālî İsyamları*, 115. Για την ύπαρξη σουχτέ στο στρατό του Καραγιαζιτζί, βλ. και Naima A', 232.

⁵⁴³ Akdağ, *Celālî İsyamları*, 59.

⁵⁴⁴ Στο ίδιο, 113, 150.

⁵⁴⁵ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 41.

⁵⁴⁶ Akdağ, *Celālî İsyamları*,

⁵⁴⁷ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 134.

σπαθιά στα γόνατα σα χαϊμαλιά, άλλος караφλός και άλλος με μαλλιά σα γυναίικας να πέφτουν στο στήθος του, άλλος ξεκάλτσωτος [...] γενικά με μια εμφάνιση αδύνατο να περιγραφεί.⁵⁴⁸

Σε ένα κράτος όπου οι ενδυματολογικοί κώδικες, όπως και συμπεριφοράς, ήταν πολύ σημαντικοί, η εμφάνιση των Τζελαλήδων δεν δήλωνε απλά αντισυμβατικότητα.⁵⁴⁹ Το γεγονός ότι το κράτος αναγκαζόταν να συμπεριλάβει στον τακτικό του στρατό αυτούς τους άντρες, μάλλον δεν ήταν ενδεικτικό της δύναμής του.

Ο Akdağ, και πάλι, αναφέρει ότι από την εποχή του Κιόρογλου υπήρχαν αντάρτες που είχαν σχέση με κύκλους στην Ισταμπούλ και διηύθυναν πολλές συνωμοσίες στις πόλεις.⁵⁵⁰ Εν ενεργεία αξιωματούχοι φαίνεται να βοηθούν τους Τζελαλήδες ή να κάνουν τα στραβά μάτια.⁵⁵¹ Αναφέρθηκε ήδη η προστασία που παρασχόταν στις ομάδες των Τζελαλήδων στη Ρούμελη.⁵⁵²

Την περίοδο μετά το θάνατο του Καραγιαζιτζί, φαίνεται ότι η κατάσταση στην ύπαιθρο ήταν αρκετά ταραγμένη. Αρκετές οικογένειες μετανάστευσαν στην πρωτεύουσα, περιμένοντας μάταια απάντηση από τη διοίκηση στα παράπονά τους. Μεγάλο μέρος του πληθυσμού των βιλαετιών κατέφυγε στα βουνά.

Όπως ήταν επόμενο, σε γενικές γραμμές όσοι κατέφυγαν στα βουνά, αφού εγκατέστησαν τις οικογένειές τους σε καλύβες, προσχώρησαν στους Τζελαλήδες για να εξασφαλίσουν τα μέσα για την επιβίωσή τους μέσω της ληστείας.⁵⁵³

Ο Akdağ, που καταγράφει την παραπάνω εξέλιξη, δεν εξηγεί τους λόγους που θεωρούσε φυσικό το να ενώνονται οι χωρικοί με αυτούς που συνιστούσαν την κύρια αιτία των δεινών τους. Κατά παρόμοιο τρόπο, εξίσου περίεργη φαίνεται και οι προσχώρηση των *il erleri* στους Τζελαλήδες.

Χιλιάδες άτομα περιφέρονταν με διάφορες ιδιότητες στην ύπαιθρο της Ανατολίας. Σε διαταγή προς τον καδή της Άγκυρας τον Ιούλιο του 1599, αναφέρεται ότι διάφοροι *eşkiya* περιφέρονταν ως σπαχήδες, σιλαχτάρηδες, γενίτσαροι, *acemî oğlan*, *τζεμπετζήδες*, *torcu*, *mahter*, *καπουτζήδες* και *σεκμπάν* αρπάζοντας άσπρα και

⁵⁴⁸ Reçevi (μεταγραφή), 413.

⁵⁴⁹ Βλ. Abou-El-Haj, *Formation...*, 50, για τη σημασία που απέδιδαν σε αυτούς τους κώδικες και την τήρησή τους οι συγγραφείς των *nasihatname*. Ο Griswold αναγνωρίζει στην παραπάνω περιγραφή της εμφάνισης των Τζελαλήδων την τουρκομανική προέλευσή τους (*The Great Anatolian Rebellion*, 252, υποσημ. 52).

⁵⁵⁰ Akdağ, *Celālî İsyânları*, 123.

⁵⁵¹ Στο ίδιο, 142.

⁵⁵² Βλ. ενότητα 'Γιατί όχι στα Βαλκάνια;'.
⁵⁵³ Akdağ, *Celālî İsyânları*, 212.

χρυσό, κλέβοντας τις σοδειές σε περίοδο συγκομιδής, αρπάζοντας πρόβατα, βόδια, κότες, μέλι, φρούτα, γυναίκες, κορίτσια κ.ά. Όταν έρχονταν αργότερα οι σαντζακμπέδες για να συλλέξουν τα προβλεπόμενα, οι χωρικοί τους λιθοβολούσαν.⁵⁵⁴ Αρκετοί είχαν στα χέρια τους φερμάνια, τα οποία όταν δεν μπορούσαν να αποκτήσουν με κάποιο νόμιμο τρόπο, δωροδοκούσαν κάποιον από τους γραφείς του Ντιβανίου που τους χορηγούσε κάποιο πλαστό.⁵⁵⁵

Ο Akdağ αποδίδει από «ψυχολογικής πλευράς» τις εξεγέρσεις στην «ψυχή του τουρκικού λαού» (Türk halkın ruh haleti), που δεν ήθελαν να γίνουν υπηρέτες των μεγαλογαιοκτημόνων. Παρά την εθνικιστική χροιά του επιχειρήματος, το βασίζει στην εξής ενδιαφέρουσα παρατήρηση: ενώ, για παράδειγμα, στην περιοχή του Μαρμαρά, υπήρχε ανάγκη για εργάτες και βοσκούς, έρχονταν άτομα από την Αλβανία, ενώ οι λεβέντηδες της Ανατολίας πήγαιναν για ληστείες στις μακρινές περιοχές της Ρούμελης.⁵⁵⁶

Οι ιστορικοί της αυτοκρατορίας, ίσως επηρεασμένοι από μεταγενέστερα κινήματα, αποπροσανατολίστηκαν αναζητώντας μια ενοποιητική ιδεολογία για τους Τζελαλήδες. Η πιθανή ανυπαρξία της καθιστούσε αδύνατο το χαρακτηρισμό της κίνησης ως εξέγερση. Μάταια επίσης μπήκαν στην αναζήτηση του αντιπάλου, κατά του οποίου μάχονταν οι κινήσεις. Η συχνή αλλαγή στρατοπέδων, καθώς και η αποδοχή, ή και η διεκδίκηση από κάποιους τζελαλήδες αρχηγούς, θέσεων στη διοίκηση, καθιστούσε σαφές ότι οι κινήσεις τους δεν στρέφονταν εναντίον του κράτους. Οι αναφορές για προστασία χωριών από την παραβατική συμπεριφορά αντρών της διοίκησης επίσης έδειχνε ότι, παρά τη ληστρική τους συμπεριφορά, δεν στρέφονταν εκ προοιμίου κατά των χωρικών. Παράλληλα, ο καθορισμός των επιδιώξεών τους δεν ήταν μια εύκολη υπόθεση. Αντίθετα με κάποιους αρχηγούς που δέχονταν κρατικές θέσεις, άλλοι τις αρνούσαν ή όταν τις αποδέχονταν φαίνεται πως έκαναν ό,τι ήταν δυνατό για να δημιουργήσουν προβλήματα. Μετά την απόδοση του σαντζακίου του Τσορούμ, ο Ναϊμά αναφέρει ότι ο Καραγιαζιτζί προσποιήθηκε ότι συμμορφώθηκε μόνο για μερικές μέρες.⁵⁵⁷

⁵⁵⁴ Στο ίδιο, 265-6, έγγραφο 11.

⁵⁵⁵ Στο ίδιο, 249.

⁵⁵⁶ Στο ίδιο, 45-6. Θεωρώ ότι έχει μια εθνικιστική απόχρωση των επιχειρήμα, γιατί, ενώ θεωρεί ότι η αδούλωτη τουρκική ψυχή δεν επέτρεπε στους τούρκους τζελαλήδες να μουν στην υπηρεσία μεγαλογαιοκτημόνων, οι αλβανοί λεβέντηδες δεν φαίνεται να είχαν πρόβλημα.

⁵⁵⁷ Naima A', 245.

Όπως διηγείται ο Πετσεβί, αφότου ο Ντελί Χασάν ανέλαβε τη διοίκηση του μπεηλερμπεηκιού της Βοσνίας, φαίνεται ότι δημιούργησε με τους άντρες του διάφορα προβλήματα στη διαδρομή: σκότωσε ένα διοικητή και μοίρασε προμήθειες στην Εντιρνέ (υφάσματα, είδη ιπποσκευής κ.ά). Όταν έφτασαν, οι Τζελαλήδες του παρουσιάστηκαν στην πολυτελή σκηνή του σερντάρη γυμνόστηθοι, με προτεταγμένα τα σπαθιά τους και περικύκλωσαν το στρατόπεδο. Ήταν, όπως γράφει, πάνω από δέκα χιλιάδες άτομα. Ο σερντάρης έντυσε 30-40 από αυτούς με επίσημο ένδυμα. Ο Πετσεβί επαναλαμβάνει συνεχώς ότι δεν έπαιρναν από λόγια, ενώ παρουσιάζει τη συμπεριφορά τους εντελώς παράλογη: «μια φορά κομμάτιασαν τούβλα και τους έβαλαν φωτιά. Αρκετές φορές έκαψαν τις σκηνές, ενώ άλλες τις προστάτευαν».⁵⁵⁸

Αυτό που έχει διαφύγει της προσοχής σχεδόν του συνόλου των ιστορικών της αυτοκρατορίας, είναι αυτό που είχαν πραγματικά κοινό αυτές οι κινήσεις, καθώς και η συμπεριφορά των αξιωματούχων της διοίκησης που δεν απείχε και πολύ. Όλα τα παραπάνω δείχνουν ενδεχομένως την ανυπαρξία νομιμοποίησης της σουλτανικής εξουσίας, τουλάχιστον στην Ανατολία, αυτή την περίοδο. Ο Akdağ, παρασυρμένος από τις πηγές του, φτάνει στο σημείο να γράφει ότι «μετά το 1603, δεν είχε απομείνει τίποτα από την οθωμανική διοίκηση στην Ανατολία».⁵⁵⁹ Οι πηγές μάς έχουν δώσει μερικά στοιχεία ακόμη.

Στον ναχιγιέ Ιστανόζ του καζά της Αττάλειας, εμφανίστηκε κάποιος Şahverdi ή Şamdangeldi, ο οποίος με το σύνθημα «μην βάζετε στα χωριά σας σαντζακμπέηδες, ναζίρηδες, εμίρηδες και διοικητές» τέθηκε επικεφαλής του λαού τού βιλαετιού και εξεγέρθηκε. Σε σύντομο χρονικό διάστημα είχε μαζέψει 4-5 χιλιάδες άτομα. Έδιωξαν τους άντρες του σαντζάκμπε του Τεκκέ και η ομάδα σφετερίστηκε ολόκληρο το σαντζάκι. Ωστόσο στη συνέχεια κινήθηκε ληστρικά.⁵⁶⁰

Μετά την έναρξη του πολέμου με τους Αψβούργους, κάποιος από την οικογένεια των Νταουτογουλλαρί μπήκε επικεφαλής σεκμπάν και λεβέντηδων, κάνοντας «ανοιχτή εξέγερση» (açıkca isyan etti). Περιπλανώμενος, συγκέντρωσε πλήθος κόσμου σε σύντομο χρονικό διάστημα. Οι στασιαστές διακήρυτταν ότι ο Οίκος του Οσμάν είχε παρεκκλίνει από το δρόμο της δικαιοσύνης και είχε μπει στο δρόμο της καταπίεσης. Για το λόγο αυτό έπρεπε να ανατραπεί η δυναστεία και η οθωμανική διοίκηση, και ο ίδιος ο Νταούτογλου, ως γόνος του Αλααντίν των

⁵⁵⁸ Peçevi (Uraz) 412, 416.

⁵⁵⁹ Akdağ, *Celāli İsyânları*, 201.

⁵⁶⁰ Στο ίδιο, 261, έγγραφο 5 και σελ. 163.

Σελτζουκίδων, θα σύστηνε σουλτανάτο, υποσχόμενος πως θα διοικούσε με δικαιοσύνη.⁵⁶¹ Ο σουλτάνος υποσχέθηκε τιμάρια σε όσους τον συλλάμβαναν.⁵⁶²

Ο Πετσεβί⁵⁶³ ξεκινώντας την διήγησή του για τον Ντελί Χασάν με το ρητό «ο Εβραίος δεν γίνεται ιμάμης και ο παραστρατημένος δεν μετανοεί», αφηγείται τα παρακάτω περιστατικά: επειδή ο Ντελί Χασάν είχε δική του αντίληψη για το κράτος, αλλά συνειδητοποιούσε ότι οι δυνάμεις του δεν επαρκούσαν, έστειλε επιστολές και άντρες από τη Βοσνία στη Βενετία, στον πάπα της Ρώμης και στο βασιλιά της Ισπανίας. Καλούσε σε ενισχύσεις με αντάλλαγμα την παράδοση όλων των κάστρων στις ακτές της Μεσογείου. Ζητούσε ωστόσο προκαταβολή 100 χιλιάδες χρυσά νομίσματα για την παράδοση του πρώτου κάστρου. Επειδή δεν ερχόταν απάντηση, έστειλε με απειλές έναν αγγελιοφόρο στον οποίο έδωσε 100 χρυσά νομίσματα για τα οδοιπορικά. Εκείνος απευθύνθηκε στον Μουράτ Πασά, καϊμακάμη του σερντάρη στο Βελιγράδι, και του έδειξε την επιστολή. Φαίνεται ότι ο πάπας και ο βασιλιάς της Ισπανίας ανταποκρίθηκαν στην επιστολή, στέλνοντας ο πρώτος τον ανιψιό του και ο δεύτερος έναν υψηλόβαθμο ισπανό αξιωματούχο. Ο απεσταλμένος του Ντελί Χασάν συναντήθηκε μαζί τους και μετέφερε τις επιστολές τους στον Μουράτ Πασά. Πάπας και βασιλιάς παρουσιάζονταν θετικοί στις προτάσεις του Ντελί Χασάν.

Διαταγή που εστάλη στο σερντάρη Μουράτ Πασά, γράφει τα εξής λόγια του Καλεντέρογλου με τα οποία δικαιολογεί την εξέγερσή του στο Σαρουχάν: «Κατέφυγα στην εκδίκηση για την τυραννία που έχει υποστεί ο λαός της Άγκυρας», της γενέτειράς του. Στην επιστολή αναφέρεται ότι θέλει να ιδρύσει δικό του κράτος.⁵⁶⁴ Ο σερ Τομας Σέρλεϋ αναφέρει σε επιστολή του ότι ο Ταβίλ είχε κάνει 12 βεζίρηδες και τους είχε μοιράσει τις διοικήσεις επαρχιών.⁵⁶⁵

Ο Καραγιαζιτζί, μαζί με τον Αμπνουλκαντίρ Εφέντι, αφού συγκέντρωσαν πολλούς από τους φυγάδες από την Υεμένη και την Ινδία (!), βρέθηκαν με 20.000 άτομα όταν έφτασαν στην περιοχή του Μαράς, ανάμεσα στους οποίους και αξιωματούχους της διοίκησης. Συνεχίζοντας τη δράση τους, ένωσαν τις περιοχές του

⁵⁶¹ Στο ίδιο, 162.

⁵⁶² Selaniki 581. Ο Selaniki καταγράφει την περίπτωση χωρίς να γνωρίζει το όνομα του Davutoğlu. Αναφέρει όμως τον ισχυρισμό του ότι καταγόταν από οικογένεια 300 ετών και τις διακηρύξεις του ότι «η δυναστεία του Οσμάν έχει πάρει το δρόμο της αδικίας και του μίσους, [ενώ] εγώ θα πράξω δίκαια και με ισότητα». Δίνει χρονολογία 1004, τελευταίο δεκαήμερο του μήνα Receb (τέλη Μαρτίου 1596).

⁵⁶³ Pecevi (Uraz), 416-7.

⁵⁶⁴ Naima B', 9.

⁵⁶⁵ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 225, υποσημ. 116.

Χαρπούτ, της Μαλάτειας, του Μαράς και του Καρς.⁵⁶⁶ Ο Κιατίπ Τσελεμπί αναφέρει ότι ο Καραγιαζιτζί άρχισε την εξέγερση γιατί δεν μπορούσε να υποφέρει την ένδεια.⁵⁶⁷

Μετά από έρευνα στα πράγματα του Αμπτισελάμ Τσαούς, συντρόφου του Καραγιαζιτζί, που ακολούθησε τη σύλληψη και τη μεταφορά του στο ιεροδικείο της Άγκυρας, βρέθηκαν τα εξής: σφραγίδα του Καραγιαζιτζί, καθώς και σφραγισμένα έγγραφα με υπογραφές των ακολούθων του.⁵⁶⁸ Παρότι, όπως σχολιάζει ο Akdağ, δεν φαίνεται ότι κάποιο από τα έγγραφα ήταν φιρμάνι, πράγμα που θα αποδείκνυε την επιθυμία του Καραγιαζιτζί να εγκαθιδρύσει κάποια ανεξάρτητη ηγεμονία, τα τεκμήρια παρουσιάζουν ενδιαφέρον.

Κατά την πολιορκία της Ούρφας, κυκλοφορούσαν ανάμεσα στους άντρες του οθωμανικού στρατού τα εξής λόγια του Καραγιαζιτζί: «Κατάγομαι από τη γενιά των πρώτων βασιλιάδων. Ο Προφήτης, ας είναι ευλογημένος, σε μια μάχη που είπε πως 'κράτος με δικαιοσύνη και ισότητα είναι δικό σου'». ⁵⁶⁹ Ο Özel αναφέρει ότι είχε ανακηρύξει τον εαυτό του ηγεμόνα της Ούρφας.⁵⁷⁰ Στην αφήγηση του Σελανικί βρίσκουμε ότι συγκέντρωνε εσκιγια μιλώντας για δικαιοσύνη και ισότητα.⁵⁷¹

Οι οθωμανοί χρονικογράφοι Σελανικί, Κιατίπ Τσελεμπί και Ναϊμά υποστηρίζουν ότι ο Καραγιαζιτζί επεδίωκε όντως τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης ηγεμονίας. Συγκεκριμένα, ο Ναϊμά αναφέρει ότι «ύψωσε τη σημαία της εξέγερσης για να απαλλαγεί από την καλά προστατευμένη επικράτεια». ⁵⁷² Εξέδιδε διαταγές και είχε διορίσει κάποιον από τους συντρόφους του ως μεγάλο βεζίρη, ενώ οι δυνάμεις του φαίνεται πως ήταν αρκετά οργανωμένες.⁵⁷³ Με το σύνθημα «μια τρίχα από κάθε γένι» συγκέντρωνε προμήθειες από τα χωριά.⁵⁷⁴ Όταν ο οθωμανικός στρατός πολιορκούσε το κάστρο της Ούρφας, ο Ναϊμά αναφέρει ότι «θρυλείται» πως οι Τζελαλήδες έλιωναν γρόσια για να φτιάξουν σφαίρες.⁵⁷⁵

Παραπέμποντας στο βενετό πρόξενο στη Συρία, ο Griswold δίνει το προφίλ του Καραγιαζιτζί: είχε ακούραστη ενέργεια και φήμη ρισοκίνδυνου και

⁵⁶⁶ Akdağ, *Celālî İsyanları*, 195.

⁵⁶⁷ Çelebi, *Fezleke*, 289.

⁵⁶⁸ Akdağ, *Celālî İsyanları*, 248.

⁵⁶⁹ Selaniki 837.

⁵⁷⁰ Özel, «The reign of violence».

⁵⁷¹ Selaniki 842.

⁵⁷² Naima A', 231.

⁵⁷³ Finkel, *Osman's dream*.

⁵⁷⁴ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 26.

⁵⁷⁵ Naima A', 232.

γενναιόδωρου που μοιραζόταν τα πάντα με τους στρατιώτες του, περήφανου αλλά και ανηλεή. Μετά το θάνατό του, οι άντρες του, φοβούμενοι ότι οι Οθωμανοί θα επιχειρούσαν να αμαυρώσουν τη σωρό του, έκοψαν το σώμα του σε κομμάτια που τα έθαψαν σε διαφορετικά μέρη.⁵⁷⁶

Σε κάποιες περιπτώσεις, οι πηγές δεν αποκρύπτουν τις δυνατότητες συντονισμού των Τζελαλήδων. Όταν έφτασαν τα νέα για την κίνηση μεγάλου στρατού εναντίον του Καλεντέρογλου, ο τελευταίος, «απελπισμένος», όπως σημειώνει ο Ναϊμά που καταγράφει το περιστατικό,⁵⁷⁷ συγκάλεσε σύσκεψη! Στη συνάντηση συμμετείχαν οι «ομόβαθμοι» (hempâye): Karasaid, Koynaklı Halil, Görcidir, Gec Mehmed, Ağaçdan Piri, Tanrı Bilmez, Bildiri Kasa (بالديري قصه), Gör Mahmud, Köse Ahmed, Gendüzli Akdarımsı (كدوزلی اقدارمسی), Laz Hüseyin, Kâfir Murad, Şakluz (شقلوز) Ahmed κ.ά. Από τα ονόματα που αναφέρει, μετράμε δεκατρείς ομάδες που εκπροσωπούνται από τους αρχηγούς τους και συγκέντρωσαν μια δύναμη 20 χιλιάδων έφιππων και πεζών.⁵⁷⁸ Οι τζελαλήδες αρχηγοί προσπαθούσαν να οργανώσουν τις κινήσεις τους:

«Φυσικά και θα βαδίσουμε κατά του Μουράτ Πασά αν δοθεί η ευκαιρία. Διαφορετικά, αν είμαστε σε μειονεκτική θέση, από το Σκούταρι καταλαμβάνουμε την Μπούρσα». Στον Garb Said⁵⁷⁹ δεν άρεσε η πρόταση. «Αν κινηθεί ο αρχιστράτηγος εναντίον μας, η άμεση σύγκρουση θα ήταν λανθασμένη». Και δόθηκε σημασία στα λόγια του.⁵⁸⁰

Ακόμη και αν το περιστατικό είναι ολότελα φανταστικό, είναι ενδιαφέρον ότι ο Ναϊμά δεν διστάζει να εμφανίσει τους πρωταγωνιστές της ιστορίας του να δρουν συλλογικά στη βάση λογικών επιχειρημάτων και να συναποφασίζουν. Σε μια άλλη περίπτωση, ο Ναϊμά παρουσιάζει μια συνέλευση των ανδρών του Καλεντέρογλου, όπου, μετά από πολλές αγορεύσεις, αποφασίζουν τις κινήσεις τους.⁵⁸¹ Ο Griswold αναφέρει ότι ο Καλεντέρογλου είχε αλληλογραφία με άλλους τζελαλήδες αρχηγούς⁵⁸²

⁵⁷⁶ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion* 38.

⁵⁷⁷ Naima B', 28-9.

⁵⁷⁸ Παραπάνω αναφέρει ωστόσο ότι οι ενωμένες δυνάμεις του Καλεντέρογλου και του Καρά Σαϊντ αριθμούσαν 30 χιλιάδες άτομα. Ο Çelebi αναφέρει ότι ο Καρά Σαϊντ (=Μαύρος Σαϊντ) ήταν Αιθίοπας (*Fezleke*, 290).

⁵⁷⁹ Δεν τον αναφέρει στη λίστα παραπάνω.

⁵⁸⁰ Naima B', 28.

⁵⁸¹ Naima B', 29.

⁵⁸² Σε ένα γράμμα που έστειλε ο Καλεντέρογλου προς τον Muslu Çavuş, ο οποίος είχε διαφωνήσει με την τακτική της κατά μέτωπο επίθεσης εναντίον του μεγάλου οθωμανικού στρατού, ο Nâima φέρει τον

και ότι οι σχέσεις του με τους ιθύνοντες της Μάνισας, καθώς και οι οργανωμένες επιθέσεις του δείχνουν ότι δεν είχε ανεξέλεγκτους οπαδούς. Φτάνει στο σημείο να υποθέσει ότι διατηρούσε οργάνωση γραφειοκρατικού τύπου, την οποία αποδίδει στους φιραρί που είχαν συρρεύσει στις δυνάμεις του.⁵⁸³ Όταν πέρασαν στην επικράτεια των Σαφαβίδων, οι πηγές αναφέρουν ότι αριθμούσαν 10 χιλιάδες άτομα, μαζί με τις ορντινάντσες και τους δούλους τους!⁵⁸⁴

Οι Τζελαλήδες φαίνεται ότι είχαν δικά τους μπαϊράκια, όπως καταγράφει αναφορά του Ναϊμά ότι ο νικητής οθωμανικός στρατός του Μουράτ Πασά το Δεκέμβρη του 1609, έφερε κατά τους πανηγυρισμούς στην πρωτεύουσα 200-400 από αυτά, με γράμματα από τα ονόματα τζελαλήδων αρχηγών.⁵⁸⁵

Ο αρμένιος μοναχός Γκριγκόρ, στην πολύτιμη αφήγησή του, αναφέρει ότι οι αντάρτες (asî) του Αζιτζί (δηλ. Καραγιαζιτζί) δεν άρπαζαν τίποτε άλλο εκτός από όσα χρειάζονταν για να τραφούν, οι ίδιοι και τα ζώα τους. Όταν ξεχειμώνιασαν στο Τσορούμ, απέφυγαν τις φασαρίες. Κάποιοι αρμένιοι έμποροι που πέρασαν από την περιοχή, είπαν στον Γκριγκόρ και την ομάδα του, ότι οι άντρες του «Αζιτζί» δεν τους μίλησαν καθόλου, «μόνο σα ζητιάνοι είχαν απλώσει μαντήλια στο δρόμο ζητώντας ευγενικά ελεημοσύνη». Οι έμποροι, με δική τους θέληση, όπως διευκρινίζει ο μοναχός, «έδωσαν κάτι, ανάλογα με τις δυνατότητές του ο καθένας, και συνέχισαν το δρόμο τους. Οι αντάρτες ευχαρίστησαν χωρίς να πουν κακό λόγο».⁵⁸⁶

Ο Γκριγκόρ αναφέρει επίσης ότι την περίοδο του Ντελί Χασάν, οι αντάρτες της Σίβας, πήραν, εκτός από λάφυρα, και αρκετά αγόρια. Είχαν ωστόσο εντολές να μην απαγάγουν γυναίκες και κορίτσια, και αρκετά αγόρια γλίτωσαν μεταμφιεσμένα σε κορίτσια.⁵⁸⁷ Σε άλλο σημείο της διήγησής του, αναφέρει ότι μια ομάδα Τζελαλήδων έμεινε στις όχθες του Κιζιλιρμάκ ένα μήνα. Δεν άγγιξαν καθόλου τα κορίτσια που περιφέρονταν κοντά τους και «τάιζαν τις κοιλίες τους με ψίχουλα». Την πληροφορία άντλησε ο Γκριγκόρ από τον αδερφό του, Margos, που βρέθηκε στην περιοχή και είδε ένα αγόρι να κυκλοφορεί ανάμεσά τους ντυμένο ως κορίτσι.⁵⁸⁸

Καλεντέρογλου να γράφει ότι «αν κερδίσουμε, τα κερδίζουμε όλα, αν χάσουμε, τα ονόματά μας θα τραγουδιούνται πολύ μετά το θάνατό μας». Griswold, *The Great Anatolian Rebellion* 193.

⁵⁸³ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion* 171-2.

⁵⁸⁴ Finkel, *Osman's dream*, 186.

⁵⁸⁵ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion* 203 παραπέμπει σε Naima B', 47.

⁵⁸⁶ Andreasyan, «Bir Ermeni kayğına göre...», 31.

⁵⁸⁷ Στο ίδιο, 32.

⁵⁸⁸ Στο ίδιο.

Αντίθετα με τις όποιες δυνατότητες οργάνωσης και συντονισμού που μπορεί να παρουσίαζαν ανά φάσεις οι Τζελαλήδες, η εμφανής αποδιοργάνωση του οθωμανικού στρατεύματος πρέπει να έπληττε το κύρος της δυναστείας. Αναφέρθηκαν ήδη τα παράπονα για τη συμπεριφορά των αντρών του Μεχμέτ Πασά κατά την πολιορκία της Ούρφας. Ο Özel αποκαλύπτει ακόμη και την ύπαρξη μιας επιστολής από τον Καραγιαζιτζί που έστειλε στην Πύλη διαμαρτυρόμενος για τη δράση αυτών των αντρών που συμπεριφέρονταν σαν Τζελαλήδες!⁵⁸⁹ Ο βενετός πρόξενος στη Συρία αναφέρει ότι όταν 5-6 χιλιάδες αντάρτες υπό τον Καλεντέρογλου επιτέθηκαν στην πόλη του Τίρε το 1607 αποσπώντας 20 χιλιάδες χρυσά νομίσματα, ο καπουδάν πασάς επιχείρησε να μεταβεί στην περιοχή με στρατιώτες και τέσσερις μονάδες πυροβολικού από την περιοχή της Σμύρνης, αλλά οι στρατιώτες αρνήθηκαν να πολεμήσουν.⁵⁹⁰

Το χειμώνα του 1607-8, κατά την προετοιμασία των οθωμανικών στρατευμάτων εναντίον του Καλεντέρογλου, ο Κουγιουτζού Μουράτ Πασά καλεί το Μάρτη του 1608 τους σαντζακμπέηδες να στείλουν στρατεύματα και μέχρι τον Ιούνιο δεν είχαν ακόμη συγκεντρωθεί.⁵⁹¹ Το Δεκέμβρη του 1607, όταν ο Καλεντέρογλου και άλλοι Τζελαλήδες ήταν στην Μπούρσα, η απελπισία της διοίκησης φαίνεται ότι είχε φτάσει σε τέτοιο σημείο, ώστε επιστράτευσε 40 χιλιάδες ρεαγιά κατοίκους της πρωτεύουσας, στους οποίους χορήγησε όπλα. Δύο βδομάδες αργότερα μόνο έξι χιλιάδες γύρισαν από αυτούς. Κλήθηκαν απόστρατοι, εύποροι πιέστηκαν να δώσουν τις περιουσίες τους, ενώ οι γενίτσαροι διατάχθηκαν να πολεμήσουν μέχρι θανάτου.⁵⁹² Ο Özel αναφέρει ότι σε κάποια φάση της αντιπαλότητας με τους Τζελαλήδες, τρεις στρατοί στάλθηκαν εναντίον τους, ο ένας εκ των οποίων αριθμούσε πάνω από 40 χιλιάδες άτομα. «Στην απελπισία τους», οι διοικητές προσπαθούσαν να επιστρατεύσουν όσο το δυνατόν περισσότερους άντρες, συμπεριλαμβάνοντας «χωρικούς (*levendât*), καθώς και κάποιες ολόκληρες ομάδες Τζελαλήδων».⁵⁹³

Όπως παρατηρεί ο Scott, η εκάστοτε κυριαρχία γίνεται πιο ευάλωτη όταν τα βασικά μέσα νομιμοποίησης φαίνεται να αποτυγχάνουν.⁵⁹⁴ Ο Özel παρατηρεί ότι οι πρακτικές της ληστείας και της καταπίεσης διαπερνούσαν όλους τους τομείς της

⁵⁸⁹ Özel, «The reign of violence».

⁵⁹⁰ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 286, υποσημ. 49.

⁵⁹¹ Στο ίδιο, 190-1.

⁵⁹² Στο ίδιο, 181-2.

⁵⁹³ Özel, «The reign of violence».

⁵⁹⁴ Βλ. παραπάνω.

κοινωνίας.⁵⁹⁵ Οι διακηρύξεις της δυναστείας περί δικαιοσύνης, καθώς και η εικόνα του νικητή-σουλτάνου δεν βρίσκουν αντίκρισμα στα τέλη 16^{ου} και στις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Τα συνθήματα κάποιων Τζελαλήδων για ισότητα και δικαιοσύνη, καθώς και οι πολεμικές ικανότητες που φέρεται να είχαν οι αρχηγοί τους είναι απλά δείγματα του ύψους της απονομιμοποίησης της σουλτανικής εξουσίας.

Και παρά την εγγύτητα που επιδεικνύουν συχνά οι ιστορικοί της αυτοκρατορίας με τις πηγές τους, σπεύδουν να διαψεύσουν οποιαδήποτε πιθανή επιδίωξη δημιουργίας ανεξάρτητων ηγεμονιών στα εδάφη της αυτοκρατορίας, παρά τις αντίθετες ενδείξεις.⁵⁹⁶ Αν όντως οι Τζελαλήδες επεδίωκαν κάτι τέτοιο, γιατί θα έπρεπε απαραίτητα να ακολουθήσουν την ίδια δομή και τα μέσα ενάντια στα οποία μάχονταν. Οι ιστορικοί αναζητώντας φερμάνια ή μεγάλους βεζίρηδες, αυτά ακριβώς τα μέσα θεωρούν ως τα μόνα ικανά να αποδείξουν μια τέτοια επιθυμία.

Ωστόσο κάποιοι ιστορικοί αντιλαμβάνονται το μέγεθος της αποδιοργάνωσης. Ο Akdağ αναφέρει ότι τα «επεισόδια» θα μπορούσαν να έχουν ρίξει τη δυναστεία. Ωστόσο, συνεχίζει, ήταν απλά μια προσπάθεια κατά της φτώχειας.⁵⁹⁷ Ο İnalçik παρατηρεί ότι αυτοί οι ένοπλοι ληστές έφεραν «χάος στην Ανατολία» μεταξύ του 1595 και 1603. Στην τελευταία χρονολογία επικρατούσε αναρχία. «Η υπερφολόγηση, η διαφθορά και η ανασφάλεια οδήγησαν στις πρώτες μεγάλης κλίμακας εξεγέρσεις των ρεαγιά».⁵⁹⁸

Ο Γκριγκόρ μάς δίνει μια εικόνα της κατάστασης κατά τη σουλτανία του Μεχμέτ Γ'. Περιγράφει το σουλτάνο ως μέθυσσο, με παντελή άγνοια της ελεεινής κατάστασης στην οποία είχε περιέλθει το κράτος του και με τους αδικημένους να μην έχουν πού να αποταθούν. Οι Τζελαλήδες κατέστρεφαν την Ανατολία, και ο μοναχός με μια ομάδα Αρμενίων, αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν για να γλιτώσουν από αυτούς που είχαν εγκαταλείψει το κράτος. Όπως αναφέρει, οι τέσσερις αρρώστιες ήταν η πείνα, ο θάνατος, οι σφαγές και οι επιθέσεις άγριων ζώων. Τέτοιο ήταν το επίπεδο της ακυβερνησίας, ώστε μέσα σε ένα χρόνο ο σάχης Αμπάς κατέλαβε πολλές πόλεις και εγιαλέτια. Κατηγορεί το σουλτάνο για υποτονικότητα και αδιαφορία. Σχεδόν όλοι οι αξιωματούχοι του έκλεβαν το λαό των χωριών. Μόνο η πρωτεύουσα,

⁵⁹⁵ Özel, «The reign of violence». Στο χαμηλότερο επίπεδο σταματάει στους σεκμπάν με αγροτική καταγωγή.

⁵⁹⁶ Ενδεικτικά Akdağ, *Celālî İsyânları*, 162-3, 245-6, 248· Griswold, *The Great Anatolian Rebellion* 23 και «Climatic change», 45.

⁵⁹⁷ Akdağ, *Celālî İsyânları*, 1.

⁵⁹⁸ İnalçik, *Ottoman Empire*, 50.

η Ρούμελη και η Αίγυπτος είχαν μείνει υπό την εξουσία του σουλτάνου.⁵⁹⁹ Μια βενετική αναφορά συμπληρώνει την εικόνα της κατάστασης στην Ανατολία: ο λαός έτρωγε γρασίδι και πτώματα αλόγων και καμήλων και ζητούσαν ελεημοσύνη από τους περαστικούς.⁶⁰⁰

Σε μεγάλο μέρος της αφήγησής μου έχω ακολουθήσει το σχήμα των «μεγάλων αρχηγών», έτσι όπως απαντάται στο μεγαλύτερο μέρος της πρωτογενούς και της δευτερογενούς βιβλιογραφίας. Ωστόσο οι Τζελαλήδες ήταν όλοι αυτοί οι χιλιάδες άντρες που για οποιουδήποτε λόγους ένωσαν τις δυνάμεις τους θέτοντας τα ονόματα που μας είναι γνωστά ως επικεφαλής.⁶⁰¹ Ο Özel συγκεντρώνοντας τα μεγέθη των Τζελαλήδων που αναφέρουν οι αφηγηματικές πηγές, καταγράφει τα εξής: Καραγιαζιτζί και σύμμαχοι (1596-1602): 20 χιλιάδες· Ντελί Χασάν και Καρακάς Αχμέτ (1602-3): 20-30 χιλιάδες· Ταβίλ Χαλίλ (περ. 1606): 30 χιλιάδες· Μειμούν (1606-8): 70 χιλιάδες.⁶⁰² Παρότι θα σχολίαζα ότι ανάλογα μεγέθη είναι δύσκολο να υπολογιστούν και δεν θα έπρεπε να εκλαμβάνουμε κυριολεκτικά (η συχνότητα του αριθμού των 20 χιλιάδων είναι ενδεικτική), μπορούμε με ασφάλεια μάλλον να υποθέσουμε ότι ο συνολικός αριθμός των ατόμων που κινητοποιήθηκαν, τουλάχιστον στην Ανατολία (συμπεριλαμβάνοντας και μικρότερες ομάδες), ήταν μεγαλύτερος από το σύνολο των ενεργών στρατιωτών της αυτοκρατορίας. Το γεγονός ότι χιλιάδες άτομα ταύτισαν, για οποιουδήποτε λόγους (βλ. τη σχετική ενότητα), τη δράση τους με τους γνωστούς αρχηγούς ενάντια στις αποφάσεις της διοίκησης, δείχνει το ύψος απονομιμοποίησης της σουλτανικής ισχύος στην περιοχή. Ο Özel είναι ο μόνος που έχει διατυπώσει με σαφήνεια κριτική στην τάση της ιστοριογραφίας να αντιμετωπίζει τη «μεγάλη εκρηκτική δεξαμενή των περιφερόμενων χωρικών» ως απλούς υποστηρικτές (followers) των μεγάλων αρχηγών. Όπως σχολιάζει, η ίδια η ύπαρξη αυτών των χωρικών «ήταν από μόνη της ένα αξιοσημείωτο φαινόμενο ως προς την αποδιοργάνωση της κοινωνικής συνοχής και τάξης».⁶⁰³

⁵⁹⁹ Andreasyan, «Bir Ermeni kayđına göre...», 27.

⁶⁰⁰ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, 55.

⁶⁰¹ Για παράδειγμα, οι Atkan, Dileyici και Saraç (11), υποστηρίζουν ότι ο Καραγιαζιτζί εξεγέρθηκε για προσωπικούς λόγους (επειδή ήθελε να γίνει σαντζάκμπεης), αλλά βρήκε πρόσφορο έδαφος στους δυσαρεστημένους πληθυσμούς.

⁶⁰² Özel, «The reign of violence»

⁶⁰³ Στο ίδιο.

Η αφήγηση των ονομάτων συνιστά μια ευκολότερη λύση για τους ιστορικούς από ό,τι η αποκωδικοποίηση της δράσης των μαζών των οποίων η φωνή χάνεται στις πηγές. Ωστόσο η δράση τους συνιστά την πράξη των χιλιάδων συμμετεχόντων. Οι μεγάλοι αρχηγοί δημιουργήθηκαν από την ιστορική συγκυρία και από αυτούς τους χιλιάδες αγνώστους, που σε καμιά περίπτωση δεν μπορούμε να υποστηρίξουν ότι σύρθηκαν από τα γεγονότα ή τις καταστάσεις. Την περίοδο του Fetret (1604-1610), σύμφωνα με μια επιστολή που έστειλε ο καδής του Σαλμαλί στην πρωτεύουσα, υπήρχε μια ισχυρή ομάδα, η οποία κυκλοφορούσε κρατώντας μπαϊράκια σπαχίδων. Στο ιεροδικείο λήφθηκε η απόφαση θανάτωσης των αρχηγών. Οι σύντροφοί τους, «με πρόφαση την εκδίκηση για το αίμα των σπαχίδων», συνέχισαν τη δράση τους.⁶⁰⁴ Το παραπάνω περιστατικό μπορεί να δοθεί ως ενδεικτικό των παρακάτω: αφενός της αντιμετώπισης που είχε το κράτος απέναντι στις εξεγέρσεις, θεωρώντας υπεύθυνους όσους είναι γνωστοί ως αρχηγοί και όχι το σύνολο των μελών των ομάδων· αφετέρου ότι η εξόντωση των αρχηγών δεν εκμηδενίζει τις αιτίες που γεννούν την κίνηση· τέλος, την έκταση απονομιμοποίησης των αποφάσεων της διοίκησης, όπως εκπροσωπείται από τα ιεροδικεία. Οι κινήσεις δεν σταμάτησαν μετά το θάνατο ή τη θανάτωση των μεγάλων αρχηγών. Νέες ομάδες σχηματίστηκαν και έθεσαν νέους επικεφαλής, όσο οι αιτίες που γέννησαν τις κινήσεις παρέμεναν.

Παράλληλα, θα διατύπωνα την υπόθεση, ότι το υλικό που συνέθεσε τους μεγάλους στρατούς των Τζελαλίδων υπήρχε σε όλη τη διάρκεια της μακραίωνης οθωμανικής ιστορίας. Ο Akdağ, στην περιοδολόγησή του, χωρίζει σε δύο φάσεις τις κινήσεις, με την πρώτη να χαρακτηρίζεται από τη δράση μικρών και βραχύβιων ομάδων. Η περιοδολόγηση αυτή θα έλεγα ότι συνιστά μια αναδρομική ανάγνωση της κατάστασης στην Ανατολία, στην προσπάθεια να βρεθεί το υλικό που θα συγκροτούσε τους μεγάλους στρατούς. Πιθανότατα τέτοιες μικρές ομάδες υπήρχαν σε όλη τη διάρκεια της μακραίωνης οθωμανικής ιστορίας και η δράση τους, εδαφικά, δεν περιοριζόταν στην ύπαιθρο της Ανατολίας και, χρονικά, δεν εμφανίστηκαν πριν από τις κινήσεις. Συνιστούσαν το εκρηκτικό υλικό που θα έκανε πραγματικότητα ποικίλες συγκρουσιακές κινήσεις της υπαίθρου, που συνασπίζονταν γύρω από κάποιο σείχη ή αντάρτη διοικητή και τροφοδοτούνταν από τη λαϊκή δυσαρέσκεια κατά της διοίκησης.

⁶⁰⁴ Akdağ, *Celālî İsyanları*, 209.

Οι συγγραφείς της υπό εξέταση βιβλιογραφίας, παρά τη συχνή ταύτιση με τις πηγές τους βιάστηκαν να χαρακτηρίσουν ως ανυπόστατες τις αναφορές για επιθυμία ίδρυσης ανεξάρτητων ηγεμονιών. Ωστόσο η αποδυναμωμένη και απονομιμοποιημένη σουλτανική κυριαρχία στην περιοχή δείχνει ότι μια τέτοια εξέλιξη δεν πρέπει να θεωρούνταν ολότελα αδύνατη σε όσους ζούσαν τα γεγονότα. Οι ιστορικοί, ως παντογνώστες αφηγητές,⁶⁰⁵ γνωρίζουν τη συνέχεια της ιστορίας. Γνωρίζουν ότι τελικά η δυναστεία επιβίωσε για άλλους τρεις σχεδόν αιώνες, μέχρι η συνεκτικότερη ιδεολογία του εθνικισμού να δώσει τη δύναμη ανατροπής. Η αναδρομική, ωστόσο, ανάγνωση, δεν πρέπει να συσκοτίζει τις δυναμικές της εποχής. Οι κινήσεις των Τζελαλήδων, είτε συνιστούσαν είτε όχι εξεγέρσεις, είτε είχαν επιδιώξεις είτε όχι να ανατρέψουν τη δυναστεία, με το μέγεθος απονομιμοποίησης της σουλτανικής εξουσίας που διαπιστώνουμε, τουλάχιστον για τα μικρασιατικά εδάφη της αυτοκρατορίας, ήταν μια σύγκρουση με ανοιχτό τέλος που δεν θα μπορούσαν να προβλέψουν όσοι ζούσαν τα γεγονότα. Όπως σημειώνει ο Scott, εκτός από την περίπτωση ανοιχτού πολέμου,

οι περισσότερες διαμαρτυρίες και προκλήσεις –ακόμη και οι αρκετά βίαιες– λαμβάνουν χώρα υπό τη ρεαλιστική πρόβλεψη ότι τα βασικά χαρακτηριστικά της μορφής της κυριαρχίας θα παραμείνουν ανέπαφα.⁶⁰⁶

Ωστόσο ένας τουλάχιστον Τζελαλής, θα γινόταν σύμβολο και τραγούδι, δείχνοντας την επιθυμία των κατοίκων της υπαίθρου για έναν άλλο κόσμο, διαφορετικό από αυτόν που βίωναν.

Z. Λαϊκή παραγωγή: επιθυμία ενός άλλου κόσμου

Οι θρύλοι του Κιόρογλου (ο γιος του τυφλού) απαντώνται σε μια μεγάλη έκταση που απλώνεται από την Ανατολία, ως το Ιράν, τον Καύκασο, τη Γεωργία, το Τατζικιστάν, το Αζερμπαϊτζάν και το Αφγανιστάν.⁶⁰⁷ Κάποια από τις περσόνες αυτού του ήρωα φαίνεται πως ήταν υπαρκτό πρόσωπο, που έδρασε ως Τζελαλής στα τέλη του 16^{ου} και του οποίου η ζωή διανθίστηκε με περιστατικά που διαδίδονταν στην υπαίθρο μέσα

⁶⁰⁵ Δανείζομαι τον όρο από την αφηγηματολογία, αλλοιώνοντας ωστόσο το περιεχόμενό του. Στην αφηγηματολογία ο παντογνώστης αφηγητής είναι ένας ενδοκειμενικός όρος που δεν αναφέρεται στον πραγματικό συγγραφέα της αφήγησης.

⁶⁰⁶ Scott, *Domination...*, 92.

⁶⁰⁷ Petrev Nâilî Boratav, λήμμα «Kör-oğlu», *İslam Anıklopedisi* (İA), 908· Judith M. Wilks, «The Persianization of *Köroğlu*: Banditry and royalty in three versions of the *Köroğlu* ‘destan’», *Asian Folklore Studies* 60/2 (2001), 305-6. Οφείλω θερμές ευχαριστίες στην Anna Clemente που μου έστειλε αυτό το άρθρο.

από τραγούδια που συνοδεύονταν με σάζι και προφορικές αφηγήσεις.⁶⁰⁸ Όπως γράφει ο Boratav που έχει συγκεντρώσει αφηγήσεις και ποιήματα που αναφέρονται στον Κιόρογλου, από χειρόγραφα ή καταγεγραμμένες προφορικές αφηγήσεις, η δράση του ήταν τέτοια «ώστε να κερδίσει δίκαια τον τίτλο του Τζελαλή».⁶⁰⁹

Ο Arakel που γράφει στην Ταυρίδα στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, αναφέρει πως ο Κιόρογλου συνέθετε τραγούδια, «τα τραγούδια του Κιόρογλου του Τζελαλή», τα οποία τραγουδιούνταν από τους ασίκηδες της περιοχής. Οπότε τα τραγούδια του ήταν ήδη διάσημα μια γενιά μετά τη δράση του. Ο Arakel αναφέρει πολλά από τα κατορθώματά του, καθώς και ονόματα συντρόφων του.⁶¹⁰ Ο Εβλιγιά Τσελεμπί αναφέρει ότι δρούσε στη βορειοδυτική Ανατολία, ενώ ο αρμένιος Ilyas Muşegyan, στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, καταγράφει ποιήματα του Κιόρογλου στα αζερικά τουρκικά στο αρμενικό αλφάβητο, γράφοντας ότι ζούσε στους λόφους του Καρς και του Ερζερούμ την εποχή του σάχη Αμπάς (1587-1629) και το Μουράτ Γ' (1574-1595).⁶¹¹

Στους στίχους του ο Κιόρογλου αναφέρει ότι πολέμησε με τον οθωμανικό στρατό, υπό τον Οζντεμίρογλου Οσμάν Πασά, στις εκστρατείες στον Καύκασο και στην Ταυρίδα.⁶¹² Ο Akdağ αποδίδει τη μυθικότητα που απέκτησε το συγκεκριμένο πρόσωπο, στο γεγονός ότι ήταν ο πρώτος «μεγάλος τζελαλής αρχηγός» και ότι τα ντεστάνια με πρωταγωνιστή τον ίδιο, ήταν μεταγενέστερα.⁶¹³

Η πρωιμότερη καταγραφή του ντεστανιού⁶¹⁴ είναι στα περσικά από την περιοχή της Ταυρίδας, στη δεκαετία του 1840, κατά παραγγελία ενός πολωνού διανοούμενου και διπλωμάτη, του Alexander Chodźko, το οποίο μελετά η Wilks με άλλες δύο παραλλαγές, μια τουρκμενική και μια τατζικική. Σε αυτά η Wilks παρακολουθεί το μετασχηματισμό του ήρωα από ληστή στις δυτικές εκδοχές του

⁶⁰⁸ Boratav İA, 911-913

⁶⁰⁹ Ο Boratav δεν διευκρινίζει ποια είναι τα χαρακτηριστικά αυτά που «δίκαια» προσδίδουν στον Κιόρογλου αυτόν τον τίτλο. Boratav İA, 913. Στην παρούσα ενότητα με ενδιαφέρει περισσότερο ο μύθος του Κιόρογλου. Ιστορικά στοιχεία παρατίθενται στην ενότητα «Οι Τζελαλήδες στην ιστορία».

⁶¹⁰ Wilks, «The Persianization», 308.

⁶¹¹ Wilks, «The Persianization», 308.

⁶¹² Σε αυτό το σημείο, η Wilks αναφέρει την αμφιβολία των ερευνητών αν υπήρξαν ένα ή περισσότερα πρόσωπα με το ίδιο όνομα, το οποίο θεωρώ εντελώς δευτερεύον για τους σκοπούς της ενότητας. Wilks, «The Persianization», 308.

⁶¹³ Akdağ, *Celālî İsyânları*, 122

⁶¹⁴ Υπάρχει μια συζήτηση αν το destan μπορεί να αποδοθεί ως «έπος» και αν πληροί τα χαρακτηριστικά του τελευταίου. Καθώς η εργασία δεν είναι φιλολογική, διατηρώ τον όρο στα ελληνικά. Για τη συζήτηση, βλ. Wilks, «The Persianization», 314, υποσημ. 1.

ντεστανιού σε δίκαιο ηγεμόνα στις ανατολικές. Στη μεταμόρφωση, η Wilks διακρίνει επιρροές από την περσική επική παράδοση.⁶¹⁵

Στην αζερική εκδοχή, την οποία η Wilks θεωρεί ως την εγγύτερη στα πραγματικά γεγονότα, ο Κιόρογλου ληστεύει караβάνια, απαγάγει γυναίκες και παιδιά, και πολεμά τους τοπικούς ηγεμόνες. Παρουσιάζεται να επιχειρεί παράτολμες πράξεις, στις οποίες συνήθως επιτυγχάνει. Δεν αναγνωρίζεται ποτέ, παρά το φυσικό του ανάστημα του και τη χρήση του ονόματός του στα τραγούδια που συνθέτει. Δεν θεωρεί τίποτα ιερό, παρά μόνο το άλογό του, που ήταν ένα από τα δύο που πρόσφερε ο πατέρας του στον τοπικό ηγεμόνα, στα οποία ο τελευταίος όχι μόνο δεν αναγνωρίζει τις μαγικές τους ιδιότητες, αλλά τυφλώνει τον πατέρα του Κιόρογλου ως τιμωρία.⁶¹⁶

Στην τουρκμενική εκδοχή, ο Gurogli (=γιος του τάφου, gur (περσ.): τάφος) γεννήθηκε κατά θαυματουργό τρόπο μετά την ταφή της εγκύου μητέρας του. Κρατά όμως και το μοτίβο της τύφλωσης, καθώς ο παππούς του τυφλώθηκε από αδικία. Είναι αρχηγός του λαού του, ληστεύει караβάνια, κάνει επιδρομές εναντίον των εχθρών και συμμετέχει σε μάχες. Συνθέτει τραγούδια, παντρεύεται νεράιδες και από μηχανής θεοί τον βοηθούν στα παράτολμα εγχειρήματά του.⁶¹⁷

Στην τατζικική εκδοχή, ο Gurogli είναι σουλτάνος στο μυθικό βασίλειο του Ćambul-i Maston, το οποίο διοικεί με δικαιοσύνη και σοφία. Συνθέτει τραγούδια και ασχολείται περισσότερο με τη διασκέδαση παρά με τις μάχες.⁶¹⁸

Στο 'χειρόγραφο του Παρισιού', που καταγράφει ο Boratav,⁶¹⁹ ο Μιρζά Σαράφ, πατέρας του Ρουσέν (Κιόρογλου), είναι αλογοτάρης του σουλτάνου Μουράτ Γ' (1574-1595). Μία μέρα που βρίσκεται μαζί με τα κοπάδια στην όχθη ενός ποταμού, ένας επιβήτορας βγαίνει από το ποτάμι και βατεύει δύο φοράδες. Ο Μιρζά Σαράφ τις σημαδεύει και όταν γεννούν δίνει τα πουλάρια δώρο στον τοπικό ηγεμόνα. Τα πουλάρια ήταν άσχημα, ο ηγεμόνας δυσαρεστήθηκε και διέταξε να τυφλώσουν το Μιρζά Σαράφ. Ο Ρουσέν ήταν τότε 12 χρόνων και υπόσχεται να πάρει εκδίκηση. Ένα από τα πουλάρια, που ονομάζει Kır At (Ψαρής),⁶²⁰ γίνεται ο πιστός σύντροφος της

⁶¹⁵ Στο ίδιο, 305.

⁶¹⁶ Στο ίδιο, 307.

⁶¹⁷ Στο ίδιο, 310.

⁶¹⁸ Στο ίδιο, 313.

⁶¹⁹ Boratav, *Köroğlu Destanı [Το έπος του Köroğlu]*, Adam Yayıncılık, Ιστανμπούλ 1984², 21-28. Τα στοιχεία που ακολουθούν είναι από αυτή την εκδοχή που είναι η πιο λεπτομερής και «ρεαλιστική» όπως σημειώνει ο Boratav (Boratav, *Köroğlu Destanı*, 98).

⁶²⁰ 'Kırat' αναφέρεται στην αζερική εκδοχή που μελετά η Wilks, «The Persianization...», 307).

ζωής του, ο λόγος σύγκρουσής του με τον ηγεμόνα, που του ζητάει αργότερα το άλογο και εκείνος αρνούμενος να το δώσει ανεβαίνει στα βουνά, και ο λόγος θανάτου του καθώς όταν πεθαίνει το άλογο δεν έχει λόγο να ζει και ο ίδιος.⁶²¹

Με τη φήμη του που απλώνεται και αποδεικνύοντας τις ικανότητές του συγκεντρώνει πολεμιστές: σε μία περίπτωση περνάει 80 βέλη μέσα από ένα δαχτυλίδι που βάζει πάνω σε ένα μήλο στερεωμένο πάνω στο κεφάλι ενός υποψήφιου συμπολεμιστή. Νικά τον Ντελί Χασάν και οι δύο ομάδες ενώνονται. Νυμφεύεται μια γόνο ευγενικής οικογένειας, που τον ακολουθεί με τη θέλησή της και μία δεύτερη αφού πάρει την άδεια της πρώτης του συζύγου. Χτίζει μία πόλη όπου κανείς δεν πληρώνει φόρους, μέχρι που γίνεται απολύτως αναγκαίο.

Σύμφωνα με τη Barkey, ο Κιόρογλου βρίσκεται εγγύτερα στα χαρακτηριστικά του κοινωνικού ληστή που εξεγείρεται κατά της καταπίεσης των τοπικών αξιωματούχων, ενώ δεν διαπραγματεύτηκε ποτέ μια θέση στον κρατικό μηχανισμό.⁶²²

Είμαι ο Κιόρογλου, κομματιάζω τους βράχους,

Είμαι το σπαθί του λαού.

Ψάχνω για δικαιοσύνη,

Θεωρώ υπεύθυνο το Σουλτάνο,

Όσοι ξυπνούν μ' ακολουθούνε!⁶²³

Ο Hobsbawm, στο πολυσυζητημένο βιβλίο του για τους 'πρωτόγονους επαναστάτες', περιγράφει στο μοτίβο του «κοινωνικού ληστή» την έξοδό του στην παρανομία από κάποια σύγκρουση με το κράτος ή την άρχουσα τάξη.⁶²⁴ Δεν υποστηρίζω ότι οι Τζελαλήδες υπάγονται στην κατηγορία των κοινωνικών ληστών, ούτε κανείς από τους ιστορικούς που έχουν ασχοληθεί με το θέμα τους περιγράφει ως τέτοιους. Στην παρούσα ενότητα με ενδιαφέρουν τα στοιχεία της λαϊκής φαντασίας που έχουν αποδώσει στους Τζελαλήδες, ή τουλάχιστον σε έναν, τέτοια χαρακτηριστικά.

Η περσόνα στο ντεσάνι του Κιόρογλου έχει στοιχεία κοινωνικού ληστή με τον τρόπο που τον περιγράφει ο Hobsbawm: έχει ηρωικά χαρακτηριστικά, είναι

⁶²¹ Το μοτίβο του αλόγου είναι σταθερό στις περισσότερες ιστορίες που καταγράφει ο Boratav, καθώς και η τύφλωση του πατέρα του ήρωα από τον ηγεμόνα με τον οποίο αργότερα συγκρούεται και είναι σε άλλες κάποιος μπέης ή κάποιος βεζίρης.

⁶²² Barkey, *Bandits...*, 181

⁶²³ Στο ίδιο. Η Barkey παρόλο που αναφέρει τον Kōroğlu, δεν του αφιερώνει πολύ χώρο, ίσως διότι δεν ταιριάζει στο σχήμα της.

⁶²⁴ Hobsbawm, *Primitive rebels*, 4.

άτρωτος, βγαίνει στην παρανομία από μια αδικία που έχει διαπραχθεί εις βάρος του πατέρα του. Είναι εργένης, νεαρή ηλικίας, με πιστούς συντρόφους.⁶²⁵

Ο σκληρός άντρας, που δεν δέχεται να ανεχτεί τα παραδοσιακά βάρη του κοινού άντρα σε μια ταξική κοινωνία, τη φτώχεια και την καρτερία, μπορεί να δραπετεύσει από τους χωρικούς τόσο με την ένταξη ή την υπηρεσία του προς τους δυνάστες, όσο και με την εξέγερσή του εναντίον τους.⁶²⁶

Ο Scott παρουσιάζει ανάλογες ιστορίες ως μέρος της υποκουλτούρας των χωρικών, που νομιμοποιούν ένα είδος μη-επίσημης αντίστασης.⁶²⁷ Εντάσσει «τις φήμες, το κουτσομπολιό, τις λαϊκές ιστορίες, τα ανέκδοτα και τα αστεία, τα τραγούδια, τις τελετουργίες» σε έναν τρίτο χώρο μεταξύ των δημόσιων και των κρυμμένων μαρτυριών, που λαμβάνει χώρα δημόσια αλλά «είναι σχεδιασμένος να έχει ένα διπλό νόημα ή καλύπτει την ταυτότητα των ηθοποιών».⁶²⁸ Αυτός χώρος φανερώνει την ύπαρξη «μιας σχετικά αυτόνομης σφαίρας σπασμωδικής (discursive) ελευθερίας με την προϋπόθεση ότι δεν κηρύσσουν άμεση αντίθεση στις δημόσιες μαρτυρίες όπως παραδίδονται από τους κυρίαρχους».⁶²⁹

Στις περισσότερες από τις αφηγήσεις για τον Κιόρογλου, που καταγράφει ο Boratav, η βία, η έλλειψη δικαιοσύνης, αλλά και τα χαρακτηριστικά του δίκαιου αρχηγού εγγράφονται στην ιστορία (στα ποιήματα ο λόγος είναι πιο ευθύς και καταδικαστικός). Στο χειρόγραφο του Παρισιού, ο ήρωας οδηγείται στα βουνά από μία διπλή αδικία: ο σουλτάνος τυφλώνει τον πατέρα του, που επιθυμούσε να τον ευχαριστήσει δίνοντάς του δώρο τα πουλάρια, και έπειτα απαιτεί από τον Κιόρογλου να του παραδώσει το ίδιο άλογο εξαιτίας του οποίου τύφλωσε τον πατέρα του. Ο ήρωας συγκεντρώνει στρατό γιατί είναι ικανός και αποδεικνύει τις επιδεξιότητές του. Η γυναίκα του τον ακολουθεί με τη θέλησή της και παίρνει δεύτερη σύζυγο αφού εξασφαλίζει την άδεια της πρώτης. Στην πόλη που χτίζει κανείς δεν πληρώνει φόρους.

Σε όλα τα παραπάνω μπορούμε να δούμε τις αντίθετες καταστάσεις που βίωναν οι χωρικοί στην καθημερινότητά τους, τη βία της εξουσίας, την έλλειψη δικαιοσύνης, τους ανίκανους αξιωματούχους, την παράλογη φορολογία. Ακόμη και εάν τα περιστατικά από τη ζωή του Κιόρογλου είναι εξολοκλήρου φανταστικά, οι

⁶²⁵ Στο ίδιο, 15-18.

⁶²⁶ Στο ίδιο, 13.

⁶²⁷ Scott, *Domination...*, 300. Βλ. και Scheiner, «The mindful peasant», 581.

⁶²⁸ Scott, *Domination...*, 18-19.

⁶²⁹ Στο ίδιο, 157.

ανάγκη των χωρικών να δημιουργήσουν αυτόν το ήρωα – τα έπη χρονολογούνται το 17^ο αιώνα – ενδεχομένως να δείχνει όχι μόνο την έλλειψη νομιμοποίησης της σουλτανικής εξουσίας αυτή την περίοδο, αλλά και την έλλειψη της ηγεμονίας που υπονοούν οι σύγχρονοι ιστορικοί. Σημειωτέον ότι στα σύγχρονα τουρκικά η μόνη περίπτωση στην οποία χρησιμοποιείται ο όρος «Τζελαλής» είναι όταν γίνεται αναφορά στον Κιόρογλου.

Συμπεράσματα

Οι καλούμενες ως εξεγέρσεις των Τζελαλήδων έχουν προβληματίσει τους σύγχρονους ιστορικούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Χιλιάδες άτομα περιφέρονταν στην ύπαιθρο, σε οργανωμένους στρατούς, που λήστευαν, σκότωναν και καταλάμβαναν οχυρωμένες πόλεις, χωρίς δηλωμένους στόχους, με απουσία μιας εμφανούς ενοποιητικής ιδεολογίας. Η απουσία δηλωμένων στόχων και εμφανούς ενοποιητικής ιδεολογίας, η πραγματιστική συναλλαγή τους με το κράτος και η αποδοχή θέσεων στη διοίκηση, η ευκολία με την οποία άλλαζαν στρατόπεδα και η συνεπαγόμενη αδυναμία διάκρισης του αντιπάλου της κίνησης, εναντίον του οποίου μάχονταν, είναι ανάμεσα στα στοιχεία που προκαλούν δισταγμούς για τον χαρακτηρισμό των κινήσεων ως εξεγέρσεις. Η αμηχανία αυτή έχει άμεση σχέση με τη γλώσσα των πηγών και με τη χρήση του όρου «Τζελαλής», που κατασκευάστηκε από τη διοίκηση για να χαρακτηρίσει άτομα και ομάδες με *ετερόκλητη* δράση που το κράτος θεωρούσε ως παραβατική και επικίνδυνη. Οι κινήσεις αυτές, που συνιστούν ίσως τη μαζικότερη και βιαιότερη κίνηση από τα κάτω στην οθωμανική ιστορία πριν από τον 20^ο αιώνα, ήταν το θέμα της εργασίας μου.

Χρονικά περιόρισα το θέμα στις τελευταίες δεκαετίες του 16^{ου} και στις πρώτες δεκαετίες του 17^{ου} αιώνα, θεωρώντας ότι η περίοδος αυτή συνιστά μια διακριτή φάση του φαινομένου, με τη συγκρότηση μεγάλων στρατών που μάχονταν επί ίσοις όροις με τους κρατικούς στρατούς. Όπως υποστηρίζω ωστόσο στην εργασία, οι στρατοί των Τζελαλήδων συντέθηκαν από τη δυσαρέσκεια των κατοίκων της υπαίθρου που υλοποίησε τις θρησκευτικές εξεγέρσεις που προηγήθηκαν και θα συνιστούσε την πρώτη ύλη για τους στρατούς των ανταρτών διοικητών κατά το 18^ο αιώνα. Η υπόθεση που διατυπώνω στην εργασία είναι ότι οι εξεγέρσεις αυτές καθαυτές δείχνουν όχι μόνο την απουσία ηγεμονίας της σουλτανικής εξουσίας για μεγάλα τμήματα του πληθυσμού στην περιοχή τουλάχιστον της Ανατολίας, αλλά για αυτό το διάστημα θέτουν ερωτήματα και για την ουσιαστική κυριαρχία της οθωμανικής δυναστείας.

Η εργασία μου χωρίζεται σε δύο μέρη. Οι πρώτες δύο ενότητες συνιστούν διαπραγμάτευση της ιστοριογραφίας, στο οποίο προσπαθώ να αντιληφθώ τον τρόπο που έχουν χειριστεί οι σύγχρονοι ιστορικοί το ζήτημα και τις ερμηνείες που έχουν δώσει. Υποστηρίζω ότι οι ερευνητές έχουν επικεντρωθεί υπερβολικά στις αιτίες και

τα αποτελέσματα, καθώς και στις επιδιώξεις και τις πιθανολογούμενες φιλοδοξίες των «μεγάλων τζελαλήδων αρχηγών», ενώ οι ίδιες οι πράξεις και οι δηλώσεις τους έχουν διαφύγει της προσοχής τους. Παράλληλα η μεγάλη μάζα των χιλιάδων ατόμων που συμμετείχαν στις κινήσεις απουσιάζει από τις σχετικές αφηγήσεις.

Στο δεύτερο μέρος, που συνιστά την ουσιαστική συμβολή της εργασίας στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, αμφισβητώ το σχήμα που παρουσιάζει τους κατοίκους της υπαίθρου της αυτοκρατορίας να μην εξεγείρονται και την αποσύνδεση των κινήσεων των Τζελαλήδων από τον αγροτικό χώρο. Οι χωρικοί της αυτοκρατορίας φέρονται να αποδέχονται το βασικό νομιμοποιητικό εργαλείο της οθωμανικής δυναστείας, αυτό του προστάτη και δίκαιου ηγεμόνα. Κύριο μέσο προβολής αυτής της εικόνας συνιστούν τα ιεροδικεία (δικαστήρια) και οι ανταλετναμέδες (διατάγματα δικαιοσύνης). Διατυπώνω την υπόθεση ότι η κομβικότητα που έχει αποκτήσει ο καδής (δικαστής) για τους οθωμανιστές συνδέεται με το ρόλο που παίζει για την έρευνα: τα αρχεία του συνιστούν ένα μοναδικό παράθυρο για την κοινωνική ιστορία της αυτοκρατορίας. Ενδεχομένως όμως ο ρόλος του να μην ήταν τόσο σημαντικός για τους κατοίκους της υπαίθρου, όπου πιθανόν να ήταν κυρίαρχη η επίλυση διαφορών με παραδοσιακά μέσα. Παρά τις διακηρύξεις ότι στα ιεροδικεία μπορούσαν να καταφύγουν όλοι οι υπήκοοι της αυτοκρατορίας, ανεξαρτήτως κοινωνικής θέσης, θρησκευματος και φύλου, φαίνεται ότι στην πραγματικότητα το κόστος της δίκης και οι αποστάσεις έθεταν σημαντικούς περιορισμούς σε αυτή την καθολικότητα.

Οι ανταλετναμέδες, το άλλο κύριο μέσο προβολής της εικόνας του δίκαιου ηγεμόνα ο οποίος καταδικάζει καταπιεστικές συμπεριφορές των αξιωματούχων του ως παράνομες και αντίθετες προς τις επιθυμίες του για ευνομία και δικαιοσύνη, ίσως επίσης να μην επιτύγχαναν το σκοπό τους. Η ίδια η διοίκηση φαίνεται να μην μπορεί να παραμείνει πιστή σε αυτές τις διακηρύξεις, εκδίδοντας αντίθετες αποφάσεις, υπό το βάρος της δυσαρέσκειας των αξιωματούχων της. Οι ανταλετναμέδες δείχνουν, σύμφωνα με την αντίληψή μου, μια διττή αποτυχία της διοίκησης. Αφενός επέτρεψαν στους κατοίκους της περιφέρειας να οπλιστούν εναντίον αξιωματούχων, οι οποίοι είχαν συμπεριφορές που χαρακτηρίζονταν ως άδικες και παράνομες, διατρανώνοντας την αδυναμία της να προστατεύσει τους υπηκόους με τους μηχανισμούς της. Από την άλλη, εκχωρούσαν στους ρεαγιά το δικαίωμα άσκησης πολιτικής, πράγμα που συνιστούσε αποκλειστικό προνόμιο και αρμοδιότητα της εντεταλμένης ελίτ της.

Παράλληλα, οι κάτοικοι της υπαίθρου φαίνεται πως εκμεταλλεύονταν την ύπαρξη αυτού του ρητορικού χώρου για δικαιοσύνη, για να εξασφαλίσουν ευνοϊκότερες διευθετήσεις για τη ζωή τους. Η υιοθέτηση ενός δημόσιου λόγου μπροστά στον κυρίαρχο, διαφορετικού από τον κρυφό καθημερινό, σύμφωνα με το σχήμα του Scott, δεν υπονοεί την ύπαρξη της ηγεμονίας που δέχονται οι σύγχρονοι ερευνητές. Συμπεριφορές, όπως αυτές που περιγράφει ο James Scott ως «όπλα των αδυνάτων» έχουν ήδη εντοπιστεί και για το χώρο της αυτοκρατορίας. Ωστόσο η ερμηνεία τους δεν προχώρησε στο σημείο που να αναγνωρίσει την ανυπαρξία ηγεμονίας της σουλτανικής εξουσίας. Εκτός από πράξεις των οποίων η ερμηνεία μπορεί να διαφοροποιείται ανάλογα με το μοντέλο που χρησιμοποιούν οι ερευνητές, τα ιεροδικαστικά κατάστιχα έχουν καταγράψει και την ύπαρξη ανοιχτών και οργανωμένων συγκρούσεων με εκπροσώπους της διοίκησης. Παραθέτω κάποια τέτοια περιστατικά, που αντλώ κυρίως από τη μονογραφία του Akdağ, τα οποία δείχνουν όχι μόνο την έλλειψη αυτής της ηγεμονίας, αλλά θέτουν ερωτήματα και για την κυριαρχία της οθωμανικής δυναστείας σε αυτά τα εδάφη· σε κάποιες περιπτώσεις οι κοινότητες δηλώνουν ανεξάρτητες και συγκροτούν παράλληλες δομές, με λαϊκά δικαστήρια και συνελεύσεις.

Η δυσaráσκεια αυτή δεν περιοριζόταν μόνο στους κατοίκους της υπαίθρου, αλλά ήταν εμφανής και στους χαμηλόβαθμους οθωμανούς αξιωματούχους που συνιστούσαν, σύμφωνα με τους ερευνητές, την άλλη πρώτη ύλη των κινήσεων των Τζελαλήδων. Έκφραση ανοιχτής δυσaráσκειας συνιστούν οι εξεγέρσεις σπαχήδων και γενιτσάρων. Τα πραγματικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν και οι προσπάθειές τους να μην συμμετάσχουν σε εκστρατείες δείχνουν ότι οι ανάγκες και επιδιώξεις τους δεν συμβάδιζαν με τις αντίστοιχες της διοικητικής ελίτ. Η πρωτότυπη σύνδεση που γίνεται στο παρόν κείμενο είναι ότι οι εκδηλώσεις αυτές δείχνουν, σύμφωνα με την ανάγνωσή μου, την εκτεταμένη απονομιμοποίηση της σουλτανικής εξουσίας. Την υπόθεση αυτή στηρίζω περαιτέρω με τις ίδιες τις εξεγέρσεις των Τζελαλήδων, οι οποίες φαίνεται πως προχώρησαν ένα βήμα παραπάνω.

Διάφορα περιστατικά που παραθέτω και απαντώνται στα ιεροδικαστικά κατάστιχα και τους οθωμανούς ιστορικούς, προτείνουν όχι μόνο την ανυπαρξία ηγεμονίας στη μικρασιατική υπαίθρο, αλλά και την ανοιχτή αμφισβήτηση της νομιμότητας της οθωμανικής δυναστείας. Κάποιοι από τους τζελαλήδες αρχηγούς, όπως αναφέρουν οι πηγές, είχαν κηρύξει τους εαυτούς τους ανεξάρτητους ηγεμόνες.

Είχαν δικές τους σφραγίδες, μπαϊράκια, ορντινάντσες και δούλους. Σε αφηγήσεις του οθωμανού ιστορικού Ναϊμά, φέρονται αρχηγοί διάφορων ομάδων να συνεδριάζουν και να συναποφασίζουν τις κινήσεις τους. Σε άλλες πηγές, όπως του αρμένιου μοναχού Γκριγκόρ, παρουσιάζονται να δρουν συντεταγμένα και όχι ανεξέλεγκτα.

Αντίθετα με τις όποιες δυνατότητες των Τζελαλήδων για συντεταγμένη δράση, η αποδιοργάνωση του οθωμανικού στρατεύματος ήταν εμφανής, στοιχείο που υποστηρίζω με την παράθεση αρκετών περιστατικών. Παράλληλα, μαρτυρίες, όπως αυτή του μοναχού Γκριγκόρ, δείχνουν ότι η εικόνα του δίκαιου και προστάτη σουλτάνου δεν έβρισκε εφαρμογή. Περιγράφει το Μεχμέτ Γ΄ ως μέθυσο με παντελή άγνοια της ελεεινής κατάστασης στην οποία είχε περιέλθει το κράτος του και με τους αδικημένους να μην έχουν πού να αποταθούν και τον κατηγορεί για υποτονικότητα και αδιαφορία. Γράφει ότι μόνο η πρωτεύουσα, η Ρούμελη και η Αίγυπτος παρέμεναν στην εξουσία του.

Οι συγγραφείς της υπό εξέταση βιβλιογραφίας, παρά τη συχνή ταύτιση με τις πηγές τους στις ερμηνείες που δίνουν για τα γεγονότα, βιάστηκαν να χαρακτηρίσουν ως ανυπόστατες τις αναφορές για επιθυμία ίδρυσης ανεξάρτητων ηγεμονιών. Ωστόσο η αποδυναμωμένη και απονομιμοποιημένη σουλτανική κυριαρχία στην περιοχή δείχνει ότι μια τέτοια εξέλιξη δεν πρέπει να θεωρούνταν ολότελα αδύνατη σε όσους ζούσαν τα γεγονότα. Οι ιστορικοί, ως παντογνώστες αφηγητές, γνωρίζουν τη συνέχεια της ιστορίας. Γνωρίζουν ότι τελικά η δυναστεία επιβίωσε για άλλους τρεις σχεδόν αιώνες. Η αναδρομική, ωστόσο, ανάγνωση, δεν πρέπει να συσκοτίζει τις δυναμικές της εποχής. Οι κινήσεις των Τζελαλήδων, είτε συνιστούσαν είτε όχι εξεγέρσεις, είτε είχαν επιδιώξεις είτε όχι να ανατρέψουν τη δυναστεία, με το μέγεθος απονομιμοποίησης της σουλτανικής εξουσίας που διαπιστώνουμε, τουλάχιστον για τα μικρασιατικά εδάφη της αυτοκρατορίας, ήταν μια σύγκρουση με ανοιχτό τέλος που δεν θα μπορούσαν να προβλέψουν όσοι ζούσαν τα γεγονότα.

Στην έλλειψη αυτής της ηγεμονίας έρχονται να συνηγορήσουν τα λαϊκά επικά ποιήματα για τον Κιόρογλου, τον πρώτο γνωστό τζελαλή αρχηγό, με τα οποία κλείνω την εργασία. Σε μία από αυτές τις παραδόσεις, η λαϊκή φαντασία έδωσε στο ποίημα όλα τα αντίθετα στοιχεία που βίωναν οι κάτοικοι της υπαίθρου στην καθημερινότητά τους: ο Κιόρογλου εμφανίζεται ως ικανός και δίκαιος στρατηγός, ο οποίος νικά τον άδικο ηγεμόνα και ιδρύει μια ιδανική κοινωνία.

Τα περισσότερα από τα παραπάνω ζητήματα βρίσκονται στο στάδιο των υποθέσεων που στηρίζουν το βασικό μου επιχείρημα: την απονομιμοποίηση της οθωμανικής δυναστείας στην περιοχή τουλάχιστον της Ανατολίας αυτή την περίοδο και την έλλειψη κυριαρχία της. Ως εκ τούτου παραμένουν ανοιχτά στην έρευνα. Δύο ωστόσο ερωτήματα που θέτω στην εργασία βρίσκονται ένα στάδιο πίσω από την υπόθεση.

Το πρώτο είναι γιατί δεν έγιναν ανάλογες κινήσεις στα Βαλκάνια, ενώ ο πληθυσμός αντιμετώπιζε τις ίδιες δυσκολίες με τις οποίες συνδέονται οι κινήσεις στην Ανατολία. Το ερώτημα τέθηκε για να αναδείξει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Ανατολίας που ώθησαν προς τις εξεγέρσεις. Το ζήτημα δεν έχει τύχει εμπειριστατωμένης έρευνας. Δίνω κάποιους παράγοντες που αντλούνται από άλλους ερευνητές, καταλήγω ωστόσο, με βάση κάποια στοιχεία που δίνουν οι πηγές, ότι ίσως να υπήρχαν ανάλογες κινήσεις στα Βαλκάνια και η υπόθεση για την ανυπαρξία τους αντικατοπτρίζει ενδεχομένως το παρόν στάδιο της έρευνας.

Το άλλο ζήτημα είναι οι κινήσεις των σουχτεδών, των μαθητών των ιερατικών σχολών, οι οποίες εξελίχθηκαν σε βίαιες και μαζικές συγκρούσεις κατά το 16^ο αιώνα. Οι ερευνητές ερμηνεύουν τις κινήσεις στο πλαίσιο αυτού που ο Oberschall ονομάζει «θεωρία εξαθλίωσης». Ωστόσο τα δεδομένα που έχουμε για το 16^ο αιώνα μαρτυρούν μια άνθηση της αυτοκρατορίας σε όλα τα επίπεδα. Βασισμένη στην παρατήρηση του de Tocqueville ότι συχνά η βελτίωση των αντικειμενικών συνθηκών, και όχι η εξαθλίωση, ωθεί σε επαναστάσεις, διατυπώνω την υπόθεση ότι ίσως να ήταν αυτή ακριβώς η ευημερία και η αισιοδοξία που επικράτησε στην ύπαιθρο που επέτρεψε στις οικογένειες να στερηθούν εργατικά χέρια και να στείλουν τα παιδιά τους στα ιερατικά σχολεία με την προσδοκία να ανέλθουν κοινωνική θέση, ελπίδα που στη συνέχεια διαψεύστηκε λόγω του περιορισμένου αριθμού των θέσεων, προκαλώντας την απογοήτευση των μαθητών. Από όσο γνωρίζω, η σύνδεση αυτή, καθώς και ο αυξανόμενος εγγραμματισμός της υπαίθρου που πρέπει να προήλθε από την αύξηση των μαθητών, δεν έχει παρατηρηθεί από κανέναν από τους ιστορικούς της αυτοκρατορίας και παραμένει ανοιχτή στην έρευνα.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές

Kâtib Çelebi, *Fezleke*, Ceride-yi Havadis Matbaası, Ισταμπούλ 1286-87 [1869/70-1879/71]

Nâimâ Mustafa Efendi, (επιμ. Mehmet İpşirli), *Târih*, 2τ., TTK, Άγκυρα 2007

Reçevi, *Tarih*, μεταγρ.-επιμ. Murat Uraz, Neşriyat Yurdu, 1968

Selâniki, Mustafa Efendi (επιμ. Mehmet İpşirli), *Tarih*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, Ισταμπούλ 1989.

Δευτερογενείς πηγές

Abou-El-Haj, Rifa'at 'Ali, *Formation of the modern state: The Ottoman Empire sixteenth to eighteenth centuries*, State University of New York Press, 1991

Adanır, Fikret, «The Ottoman peasantries, c. 1360-c. 1860» στο Tom Scott (επιμ.), *The peasantries of Europe from 14th to the 18th century*, Longman, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 1988, 269-310

-----, & Suraiya Faroqhi (επιμ.), *The Ottomans and the Balkans: A discussion of historiography*, Koninklijke, Λάιντεν/Βοστώνη/Κολονία/Μπριλλ 2002

Ágoston, Gábor και Bruce Masters (επιμ.), *Encyclopaedia of the Ottoman Empire*, Facts on File, Νέα Υόρκη 2009

Akdağ, Mustafa, *Celâli İsyânları (1550-1603)* [Οι εξεγέρσεις των Τζελαλήδων], Ankara Üniversitesi Basımevi, Άγκυρα 1963

-----, λήμμα «Kara Yazıcı», *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ισταμπούλ 1977

Akdan, Coşkun Can-Dilek Dileyici-Özgür Saraç, «Osmanlı tarihinde vergi isyanlar», http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/maliye-tarihi/osmanli-isyan.pdf

Alatas, Syed Hussein, «Intellectual imperialism: Definition, traits, and problems», *Southeast Asian Journal of Social Science* 28/1 (2000), 23-45.

Andreasyan, Hrand D., «Bir Ermeni kayđına göre Celali İsyânları» [Οι εξεγέρσεις των Τζελαλήδων σύμφωνα με μια αρμενική πηγή], *Tarih Dergisi* 18/17-18 (1963), 27-42.

- Arnold, David, «Gramsci and peasant subalternity in India», *Journal of Peasant Studies* 11/4 (1984), 155-177
- Babinger, F.-[Cristine Woodhead], λήμμα ‘Pečewī’, *EI²*, Brill, Λάιντεν 1995
- Barkan, Ömer Lutfi & Justin McCarthy, «The Price Revolution of the sixteenth century: A turning point in the economic history of the Near East», *International Journal of Middle East Studies* 6/1 (Ιαν. 1975), 3-28
- Barkey, Karen, *Bandits and bureaucrats: The Ottoman route to state centralization*, Cornell University Press, Ίθακα/Λονδίνο 1994
- και Ronan Van Rossem, «Networks of contention: Villages and regional structure in the 17th century Ottoman Empire», *The American Journal of Sociology* 102/5 (Μαρτ. 1997), 1345-1382
- Berktaş, Halil, «The search of the peasant in the Western and Turkish history/historiography» στο του ιδίου & S. Faroqi (επιμ.), *New approaches to state and peasant in Ottoman history*, Frank Cass, Λονδίνο 1992, 109-184
- Boratav, Petrev Nâilî, *Köroğlu Destanı [Το έπος του Köroğlu]*, Adam Yayıncılık, Ισταμπούλ 1984², (α΄ έκδοση 1931)
- , λήμμα «Kör-oğlu», *İslam Anıklopedisi* (1955)
- Braudel, Fernand, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας*, τ. Α΄ και Β΄, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997 (πρωτότυπο 1949, ελληνική μτφ. από δ΄ έκδοση 1979 Κλ. Μιτσοτάκη)
- Burke, Peter, *Ιστορία και κοινωνική θεωρία*, μτφ. Φ. Τερζάκης, Νήσος, Αθήνα 2002
- Chakrabarty, Dipesh, «Postcoloniality and the artifice of history: Who speaks for ‘Indian’ Past» στο Guha (επιμ.), *Subaltern Studies Reader*, 263-293
- Cook, M. A., *Population pressure in rural Anatolia, 1450-1600*, Oxford University Press, Λονδίνο 1972
- Cook, Weston F. Jr, «Review: K. Barkey, *Bandits and bureaucrats*», *Sixteenth Century Journal* 27/2 (καλοκαίρι 1996), 521-522
- Çavuşoğlu, Mehmed, λήμμα «Kımalızade, ‘Alā al-Dīn ‘Alī Çelebi», *EI²* (1979)
- Daiber, H., λήμμα «al-Tusī, Nasir al-Dīn», *EI²* (2000)
- Darling, Linda, «Do justice, do justice, for that is paradise: Middle eastern advice for Indian Muslim rulers», *Comparative Studies in South Asia, Afrika and the Middle East* 12/1&2 (2002), 3-19

- Ergene, Boğaç, «On Ottoman justice: interpretations in conflict (1600-1800)», *Islamic Law and Society* 3/1 (Φεβ. 2001), 52-87
- Faroqhi, Suraiya, *Coping with the state: Political conflict and crime in the Ottoman Empire, 1550-1720*, The Isis Press, Ισταμπούλ 1995
- , «Political initiatives ‘from the bottom up’ in the sixteenth and seventeenth-century Ottoman Empire» στο της ίδιας, *Coping with the state*, 1-11 (α΄ δημοσίευση 1986)
- , «Political tension in the Anatolian countryside around 1600: An attempt of interpretation» στο Faroqhi, *Coping with the state*, 85-98 (α΄ δημοσίευση 1987)
- , «Political activity among Ottoman taxpayers and the problem of sultanic legitimation (1570-1650)» στο *Coping with the state*, 13-41 [α΄ δημοσίευση 1992]
- , «In search of Ottoman history» στο H. Berktaş & S. Faroqhi (επιμ.), *New approaches to state and peasant in Ottoman history*, Frank Cass, Λονδίνο 1992, 211-224
- , «The life and death of outlaws in Çorum» στο της ίδιας, *Coping with the state*, 145-161 [α΄ δημοσίευση 1994]
- , «Seeking wisdom in China: An attempt to make sense of the Celali rebellions» στο Faroqhi, *Coping with the state*, 99-121
- , «Crisis and change, 1590-1699» στο İnalcık & Quataert (επιμ.), *An economic and social change of the Ottoman Empire*, τ. Β΄, 411-636
- Findley, Carter Vaughn, «Review: K. Barkey, *Bandits and Bureaucrats*», *American Historical Review* 101/2 (Απρ. 1996), 533
- Finkel, Caroline, «Review: W. J. Griswold, *The Great Anatolian Rebellion, 1000-1020/1591-1611*, Klaus Schwartz Verlag, Βερολίνο 1983», *Bulletin of the School of Oriental and Classical Studies, University of London*, 49/1 (1986), 222-223
- , *Osman's dream: The story of the Ottoman Empire, 1300-1923*, John Murray, Λονδίνο 2006
- Fleischer, Cornell H., *Bureaucrat and intellectual in the Ottoman Empire: The historian Mustafa Âli (1541-1600)*, Princeton University Press, Πρίνστον/Νιου Τζέρσεϋ 1986

- Gerber, Haim, *The social origins of the modern Middle East*, Lynne Rienner Publishers/ Mansel Publishing Ltd, Κολοράντο/Λονδίνο 1987
- , «Review: Suraiya Faroqhi, Towns and townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, crafts and food production in an urban setting, 1520-1650», *Renaissance Quarterly* 41 (1988), 132-135
- Gökyay, Orhan Şaikö 'Kâtib Çelebi', *EF²*, E. J. Brill, Λάιντεν 1978
- Gramsci, Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence & Wishart, Λονδίνο 1986⁶
- Grant, Jonathan, «Rethinking the Ottoman 'Decline': Military technology diffusion in the Ottoman Empire, 15th to 18th centuries», *Journal of World History* 10/1 (1999), 179-201
- Griswold, William J., *The Great Anatolian Rebellion, 1000-1020/1591-1611*, Klaus Schwarz Verlag, Βερολίνο 1983
- , λήμμα «Djalālī» (Τζελαλής), *Encyclopaedia of Islam*, *EF²*
- , «Climatic change: A possible factor in the social unrest of 17th century Anatolia» στο H. W. Lowry & D. Quataert (επιμ.), *Humanist and scholar essays in honor of Andreas Tietze*, Ισταμπούλ/Ουάσιγκτον 1993, 37-57
- Guha, Ranajit, «The prose of counter-insurgency» στο N. Dirks-G. Eley- Sh. Ortuer (επιμ.), *Culture/Power/History*, Princeton University Press, Πρίνστον/Νιου Τζέρσεϋ 1994, 336-371 (πρώτη δημοσίευση 1983)
- , «Introduction» στο του ιδίου (επιμ.), *Subaltern Studies Reader*, University of Minnesota Press, Μινεάπολη & Λονδίνο 1999², ix-xxii
- Hobsbawm, Eric J., *Primitive rebels: Studies in archaic forms of social movement in the 19th and 20th centuries*, Manchester University Press, Μάντσεστερ 1959
- Humphreys, Stephen, *Islamic history: A framework for inquiry*, Princeton University Press, Πρίνστον 1991
- Imber, Colin, *The Ottoman Empire: The structure of power*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2002
- İnalçık, Halil, «The Ottoman decline and its effects upon the reaya» στο H. Birnbaum & S. Vryonis (επιμ.), *Aspects of the Balcans*, Mouton, Χάγη/Παρίσι 1972, 338-354
- , *The Ottoman Empire: The classical age 1300-1600*, Weidenfeld & Nicolson, Λονδίνο 1973

- , «Impact of the Annales School on Ottoman Studies and new findings»,
Review 1 (1978), 70-99
- , «Military and fiscal transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700»,
Archivum Ottomanicum VI (1980), 283-337
- , «The *Rūznāmçe* registers of the *kadiasker* of Rumeli as preserved in the
Istanbul *Müftülük* Archives», *Turcica* 20 (1988), 251-275
- , & Donald Quataert (επιμ.), *An economic and social change of the Ottoman
Empire*, 2 τ., Cambridge University Press, Κέμπριτζ/Νέα Υόρκη 1997
- , «Empire and population» στο İnalcık & Quataert, *An economic and social
history...*, 11-43
- İpşirli, Mehmet, λήμμα ‘Selānikī’, *Et²*, Brill, Λάιντεν 1997
- İslamoğlu-İnan, Huri, *State and peasant in the Ottoman Empire: Agrarian power
relations and regional economic development in Ottoman Anatolia during the
16th century*, E.J.Brill, Λάιντεν/Νέα Υόρκη/Κολονία 1994
- Jennings, Roland, «Firearms, bandits and gun control: Some evidence on Ottoman
policy towards firearms in the possession of *reaya*, from judicial records of
Kayseri, 1600-1627», *Archivum Ottomanicum* 6 (1980), 339-358
- , *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean world,
1571-1640*, New York University Press, Νέα Υόρκη/Λονδίνο 1993
- Kafadar, Cemal, «The question of Ottoman decline», *Harvard Middle Eastern and
Islamic Review* 4/1-2 (1997-98), 30-75.
- Karateke, Hakan T., «Legitimizing the Ottoman sultanate: A framework for historical
analysis» στο του ιδίου και Maurus Reinkowski (επιμ.), *Legitimizing the
order: The Ottoman rhetoric of state power*, Brill, Λάιντεν-Βοστόνη 2005, 13-
52
- Kasaba, Reşat, «Review: K. Barkey, *Bandits and Bureaucrats*», *Contemporary
Sociology* 23/6 (Νοεμ. 1994), 831-832
- Keyder Çağlar, «Review: K. Barkey, *Bandits and Bureaucrats*», *American Journal of
Sociology* 101/1 (Ιούλιος 1995), 249-251
- Kunt, Metin, *The sultan's servants: The transformation of Ottoman provincial
government, 1550-1650*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1983
- Lewis, Bernard, *The emergence of modern Turkey*, Oxford University Press,
Οξφόρδη/Νέα Υόρκη 2002³ (α΄ έκδοση 1961)

- McGowan, Bruce, «The age of the *ayans*, 1699-1812» στο στο İnalçık & Quataert (επιμ.), *An economic and social change of the Ottoman Empire*, τ. Β', 639-758
- Murphey, Ronald, *Ottoman warfare, 1500-1700*, UCL Press, Λονδίνο 1999
- Quataert, Donald, «The age of reforms, 1812-1914» στο στο İnalçık & Quataert (επιμ.), *An economic and social change of the Ottoman Empire*, τ. Β', 761-943
- Oberschall, Antony, «Group violence: Some hypotheses and empirical uniformities», *Law & Society Review* 5/1 (Αυγ. 1970), 61-92
- Özel, Oktay, «Banditry, state and economy: On the financial impact of the *Celali* movement in Ottoman Anatolia», αδημοσίευτη ανακοίνωση στο συνέδριο στο Ντουμπρόβνικ, 2006
- , «The reign of violence: The Celâlis (c. 1550-1700)» στο Christine Woodhead (επιμ.), *The Ottoman World*, Routledge, Λονδίνο (υπό έκδοση)
- Pamuk, Şevket, «Money in the Ottoman Empire, 1326-1914» στο İnalçık & Quataert (επιμ.), *An economic and social change of the Ottoman Empire*, τ. Β', 945-985
- Redhouse Turkish/Ottoman Dictionary, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş., Ισταμπούλ 1999¹⁷
- Rubin, Miri, «Τι είναι πολιτισμική ιστορία σήμερα;» στο David Cannadine (επιμ.), *Τι είναι ιστορία σήμερα;*, μτφ. Κώστας Αθανασίου, Νήσος, Αθήνα 2007, 155-179
- Scheiner, Irwin, «The mindful peasant: Sketches for a study of rebellion», *The Journal of Asian Studies* 32/4 (Αυγ. 1973), 579-591
- Scott, James C., *Weapons of the weak: Everyday forms of peasant resistance*, Yale University Press, New Haven/Λονδίνο 1985
- , *Domination and the art of resistance: Hidden transcripts*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν & Λονδίνο 1990
- Shaw, Stanford, *History of the Ottoman Empire and modern Turkey*, τ. Α': Empire of the Gazis: The rise and decline of the Ottoman Empire, 1280-1808, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1997²
- Singer, Amy, *Palestinian peasants and Ottoman officials: Rural administration around 16th century Jerusalem*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1994
- , «Review: K. Barkey, *Bandits...*», *International Journal of Middle East Studies* 27/4 (Νοέμβ. 1995), 516-7

- Tilly, Charles, «War and peasant rebellion in 17th century France» στο C. Tilly, *As sociology meets history*, Academic Press inc., Ορλάντο/Φλώριντα 1981, 109-144
- Βαφέας, Νίκος, «Βιβλιοκρισία: K. Barkey, *Bandits...*», *Δοκιμές* 4 (φθιν. 1996), 231-244
- Yilmaz, Hüseyin, λήμμα «Imperial ideology» στο Gábor Ágoston και Bruce Masters (επιμ.), *Encyclopaedia of the Ottoman Empire*, Facts on File, Νέα Υόρκη 2009, 273-276
- Wilks, Judith M., «The Persianization of *Köroğlu*: Banditry and royalty in three versions of the *Köroğlu* ‘destan’», *Asian Folklore Studies* 60/2 (2001), 305-318
- Woodhead, Cristine, λήμμα ‘Na‘īmā’, *EF²*, E.J. Brill, Λάιντεν 1993
- Ze’evi, Dror, «The use of Ottoman shar‘ī court records as a source for Middle Eastern social history: A reappraisal», *Islamic Law and Society* 5/1 (1998), 35-56